TANZİMAT DÖNEMİNDE EĞİTİMDE ÇAĞDAŞLAŞMA HAMLESİ VE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME SİSTEMİ

Mehmet KINA

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı
Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir
2006

TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİMDE ÇAĞDAŞLAŞMA HAMLESİ VE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME SİSTEMİ

İÇİNDEKİLER

ÖZET

TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİMDE ÇAĞDAŞLAŞMA HAMLESİ VE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME SİSTEMİ

KINA, MEHMET
Yüksek Lisans – 2006
Yakınçağ Tarihi

Danışman: Yard. Doç. Dr. Selahattin ÖNDER

Araştırma, Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanındaki fikir değişimini göstermeyi ve yeni açılan kurumların özelliklerini, işlevlerini, yapılarını incelerken günümüz eğitimine yansımalarını göstermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca modern anlamda öğretmenlik mesleğinin doğuşunu ve gelişme sürecini göstermeyi de hedeflemektedir.

Tanzimat Dönemi, Türk eğitim tarihinin modernleşme ve laikleşme sürecinde çok önemli yer tutmaktadır. İlköğretim, ortaöğretim, mesleki ve teknik eğitim ve yükseköğretimde yeni okullar açılmıştır. Bu kurumlar, Şeyhülislamlık yerine, yeni kurulan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Kız çocuklarının eğitimine başlanmıştır. Günümüzdeki anlamıyla öğretmenlik mesleğinin oluşması da Tanzimat Dönemi'ndedir.Öğretmen Okulları açılırken eğitimin bir bilim olduğu, öğretmenliğin eğitim ve öğretim bilgisine sahip bir meslek olduğu düşüncesi oluşmuştur. Bu düşünce Türkiye'de çağdaş anlamda öğretmenlik mesleğini doğurmuştur.

ABSTRACT

MODERNIZATION IN REFORM PERIOD AND TEACHER EDUCATION SYSTEM

KINA, EHMET

Master Thesis – 2006

History ofModern Times

Advisör: Selahattin ÖNDER, Assistant Professor

The research, has the purpase of showing the changing of mind in education in the reform period and while studying the new opening institutions features, functions and structures, of showing their reflections to the present education. Furthermore, it has the purpase of showing the emergence of teaching profession and developing process.

The reform period has an important role in modernization and secularism process of the history of Turkish education new schools have been opened at primary, secandary, technical and üniversty.education. These institutions have been cannected to ministry of education instead of religion-based institutions. Girls have begun to go to school. At present maning, the emergence of the teaching profession is in the reform period. Teacher training schools have been opened with the idea that education is a science and teaching is a profession which has educational knowledge. Teaching profession in modern meaning has been found out by this idea.

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser
a.g.y	: Adı geçen yer
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkn.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
Devlet Salnamesi	: Salname-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye
İ.DH	: İrade, Dahiliye
İ.MU	: İrade, Meclis-i Vâlâ
İ.ŞD	: İrade, Şurâ-yı Devlet
Haz.	: Hazırlayan
MUN	: Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi
Nu.	: Numara
Ör.	: Örneğin
TV	: Takvim-i Vakayi’
yay.	: Yayınlayan
yy.	: Yüzyıl

EKLER LİSTESİ

ÖNSÖZ

Bir ülkenin kalkınabilmesi, sağlam bir toplumsal yapıya sahip olabilmesi eğitime sıkı sıkıya bağlıdır. Eğitim bir ülkenin en gerekli ihtiyaçlarından olup, ülkenin başarısını büyük ölçüde belirleyen bir sistemdir. Ülkenin gelişmesi, sağlam bir toplumsal yapıya ve yetişmiş insan gücüne bağlıdır. İnsan gücünün yetiştiği yer ise okuldur.

Türk eğitim tarihinde, Milli Eğitim Bakanlığı, öğretmen okulları, kızların eğitilmesi, meslekî ve teknik okullar, modern ders araç- gereçlerin kullanılmaya başlanması gibi birçok konuda “ilk” lerin görüldüğü Tanzimat Dönemi eğitim alanında bir dönüm noktası olmuştur.

İlk öğretmen okullarının kurulması da, öğretmenliği özel eğitim gerektiren bir meslek olarak ortaya çıkarmıştır.Okullara yeni araç-gereçler hızla girmeye başlamış, eğitim-öğretimde yeni metod ve teknikler uygulanmıştır. Örneğin; öğrencilerin tek tek diz çökerek öğretmenin önüne gelip ezberlediği yeri okuması ve öğretmenin ezberlenecek yere bir balmumu yapıştırması şeklindeki “Balmumu Yöntemi” yerine, işlerliğini günümüze kadar getirmiş olan sınıf ve şube usulüne geçilip kitabi ve takriri öğretim yapılmıştır.

Bir insanın en fazla ve en hızlı geliştiği dönem, ne ihtiyarlık ne gençlik ne de çocukluk yıllarındadır. Bu dönem, yaklaşık 9 ay içinde çok büyük bedeni ve zihni gelişmelerin görüldüğü anne karnındaki “embriyo” dönemidir. Eğitimin gelişme sürecini insan ömrüne benzettiğimizde, anne karnındaki dönem Tanzimat Dönemi ile örtüşmektedir.

Mustafa Reşit Paşa ve Abdurrahman Sami Paşa'nın tutuşturdukları "Milli Eğitim Meşalesi" günümüze kadar gelmiş, Atatürk ilkelerinin ışığı altında, birlik ve beraberlik içinde vatan topraklarını aydınlatmaya devam etmektedir. Mustafa Kemal Atatürk bu konuda 1922'de şöyle der: *En mühim ve feyizli işlerimiz Milli Eğitim işleridir. Milli eğitim işlerinde mutlaka muzaffer olmak lazımdır.Bir milletin hakiki kurtuluşu ancak bu seferle olur.* Mısır'daki gazetelerde "Ataşark" olarak anılan Atatürk, bu eğitim görüşüyle sadece Türkiye Cumhuriyeti'ni aydınlatmakla kalmamış, sömürülen, geri kalmış tüm toplumların uyanmasına zemin hazırlamıştır.

Bu araştırmamda gerekli uyarıları ve her konudaki yardımları ile rehberlik eden Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanı sayın hocam Yar. Doç. Dr. Selahaddin Önder' e ve değerli önerileriyle çalışmamda emeği geçen, eğitim tarihi alanında çok önemli eserler veren Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi'nden sayın hocam Yahya Akyüz'e teşekkürü bir borç bilirim. Türk Eğitim Meşalesinin hiç sönmemesi dileğiyle!…

Eskişehir Eylül 2006 Mehmet KINA

GİRİŞ

XIX.-yüzyılın ilk yarısı Türk tarihi bakımından çok önemlidir. XVIII. yüzyılın başından itibaren sürekli olarak güçten düşen ve toprak yitiren Osmanlı İmparatorluğu bu durumdan kurtulmak için çareler aramış, girişimlerde bulunmuş ancak istenilen sonucu alamamıştır. Askeri ve sosyal alanda yapılan reformlar imparatorluğu eski gücüne ulaştırmada yeterli değildir. XVI.yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nden çok geride olan Avrupa devletleri, kitap basımında, fizikte, tıpta, kimyada, astronomide ve kozmoğrafyada; köklü buluşlarla, eğitimin yaygınlaştırılmasıyla, Reform ve Rönesans hareketleri ile dev adımlar atarak ilerlemişlerdir.[1]

Avrupa'nın gerisinde olunmasına rağmen "Maârif'' alanında XIX.yüzyıla kadar ciddi hiçbir yenilik yapılmamıştır. Oysaki yükselmenin, kalkınmanın temel şartı eğitimdir.

Türk eğitim tarihine göz atıldığında fikirsel olarak zengin ve değerli olduğunu görülür. İnsanların günlük davranışlarını temel ahlaki ilkeler doğrultusunda düzenleyen, kendilerine ve milletine daha yararlı olması için yol gösteren, devletin iyi yönetilmesi için yöneticilere ışık tutan, evrensel ve insancıl birçok fikirler ileri sürülmüştür. Farabi, İbn-i Sina, Balasagunlu Yusuf, Kaşgarlı Mahmut, Katip Çelebi, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi eğitimciler ve düşünürler, Türk eğitiminin fikirsel yönünü geliştirmişlerdir. İbn-i Sina, batılı eğitimcilerin XVIII. yüzyıldan beri ileri attığı görüşlerin bir kısmını yüzyıllar önce ortaya atmıştır. Amasyalı Hüseyinoğlu Ali günümüz eğitiminin temel ilkeleri olan çocuğun tanınması, bireysel farklılıklara göre eğitim yapılması, öğretmenlere ek bir pedagojik çaba ile sorunlu öğrencilerin eğitimi gibi fikirleri 1450'de ileri sürmüştür.[2]

---

[1] Neşet Çağatay, **Tanzimat Ve Türk Eğitimi**, Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987, s. 53-63.

[2] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi,** Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 393.

Örgütsel olarak Türk eğitim tarihine baktığımızda ise; Osmanlıların kurduğu Enderûn Mektebi, Hıristiyan tebaânın çocuklarını nitelikli bir eğitimle, yüzyıllarca, devletin en üst yöneticileri olarak yetiştirmiştir. Kişinin yeteneklerine göre bir öğretim veren Enderûn, Türklerin düzenli ve kendine özgü bir eğitim sistemi kurup başarılı olduklarını gösterir. Yine önceki Türk Devletlerinde ve Osmanlılarda gerek dini, gerek sosyal, gerek müspet bilimler alanında başarılı öğretim yapan medreseler de yararlı ve düzenliydiler.

Fakat XVI. yüzyıldan itibaren medreselerde oluşan katı zihniyet, her alanda olduğu gibi eğitimde de fikirsel ve örgütsel ilerlemeyi engelledi, geciktirdi. XVII. yüzyıl eğitim sisteminde yenileşme zayıf kalırken sıra, tahta, harita gibi en basit araç gereçler okula sokulamadı. Ezberci, kitabi, nazâri yöntemler çok belirginleşti.

Medrese çevrelerinin muhalefetine rağmen ilim ve teknikte Avrupa devletlerine yetişmek isteyen ıslahât taraftarları devlet adamlarının gayretiyle, 1727'de İstanbul'da ilk matbaa, Avrupa'dan üç asır sonra kuruldu. 1773'de ilk Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn, 1796'da ilk Mühendishane-i Berrî-i Hümayûn açıldı. Diğer taraftan 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırıldığı gibi, 1827'de Mekteb-i Tıbbıye, 1834'te Mekteb-i Harbiye tesis edildi. II. Mahmut, başlattığı reform döneminde eğitim ve hukuk alanındaki yeniliklerle batı ilim ve tekniğine ulaşmayı amaçlamıştır. 1838'de kurulan Mekâtib-i Rüştiye Nezâreti ile geleneksel Osmanlı eğitim sisteminde bir çatlak oluşturulmuştur. Bu çatlak Tanzimat döneminde daha da büyüyecek Osmanlı eğitiminde dünya görüşü, eğitim anlayışı ve metodları tamamen zıt iki kutbun doğmasına yol açacaktır. Bu ikilik (medrese - mektep, eski - yeni, ulemâ - aydın) Cumhuriyet Dönemi'ne kadar kendini hissettirecektir.[3]

[3] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. V, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983, s. 183.

Tanzimat Devri'nde geniş çaplı eğitim reformları yapılmış ve ilk çağdaş eğitim kurumları oluşturulmuştur. Çünkü Tanzimatçılar ülkeye uygulamayı düşündükleri tüm reformları gerçekleştirmenin eğitimden geçtiğini görmüşlerdir. Eğitimin geliştirilmesi, devleti felakete gidişten kurtaracak bir yol olarak görülmeye başlanmıştır. Eğitimin böyle siyasal ve toplumsal işlevinin bulunduğunun fark edilmesi, eğitim tarihimizdeki çok önemli bir teşhistir ve o zamandan beri değerini korumuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nu eski gücüne kavuşturmak için planlanan bu eğitim reformu amacına ulaşamamış gibi görülmektedir. Ancak yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, başta önderi M. Kemal Atatürk olmak üzere tüm aydın zatlarının, Tanzimat Dönemi'yle açılmaya başlanan ilk çağdaş okullarda veya onların uzantılarında yetiştiklerine de dikkat çekmek gerekmektedir.

Tanzimat Dönemi'nde ilkokul düzeyinde eğitim kurumu olan sıbyan mektepleri daha da yaygınlaştırıldı ve süresi 4 yıl olup programı yenilendi. İlerleyen yıllarda araç - gereçlerdeki yenileşmeler takip edildi.

İlk kuruldukları zaman sıbyan mekteplerinin daha iyi öğretim veren üst sınıfları gibi düşünülen rüştiyeler, ortaöğretimin en alt düzeyindeki okullar olarak örgütlendi. Tanzimat Devri'nde (1839-1876) 425 rüştiye açılmasına rağmen, 35 milyon nüfuslu bir ülkenin ihtiyacına hâlâ yeterli gelmiyordu. Ancak bu çağdaş eğitim kurumları ile, Tanzimat'tan önce %5 olan eğitim alan kişi oranı çok daha yükseklere çıkmaktaydı. 1859'da Sultanahmet'te ilk kız rüştiyesi açıldı. Kız çocuklarının mektebe devamını sağlamak için erkekler kadar onların da okuma ve yazma ihtiyaçları olduğu yayın organlarıyla sürekli anlatılmaya çalışıldı.

İlkokul ve ortaokullardan sonra onların programlarının devamı niteliğinde, idâdiler (Liseler) açılmaya başlandı. Programları ve yapısı ile çağdaş düzeyde eğitim veren idadîlerden sonra sultanîlerin ilk örnekleri olan Galatasaray Sultanîsi (1868) ve Darü'ş-şafaka (1873) açıldı.

Mesleki eğitimde de plansız da olsa girişimler hızlandı.1842'de Askeri Baytar Mektebi, 1847'de Ziraât Mektebi, 1857'de Orman Mektebi, 1859'da Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi), 1860' da Sanayi Okulları, 1869'da Kız Sanayi Mektebi, 1873'te Maâdin Mektebi, yüksek öğretimde ise Darü'l-fünûn (Üniversite) ve paralelinde Encümen-i Dâniş (Bilim Akademisi) açıldı.[4]

Tüm bu eğitim reformlarının başarı ile yürütülmesi için iyi yetişmiş öğretmenlere ihtiyaç vardır. Türkiye'de çağdaş anlamda öğretmenlik mesleği Tanzimat Dönemi'nde ortaya çıkıp şekillenmiştir. Modern maârifin gelişmesinde karşılaşılan en önemli güçlük şüphesiz öğretmen yokluğudur. Yıllarca bu boşluk medrese mezunlarının, alanla ilgili bir ders almamalarına rağmen -Fatih Sultan Mehmet dönemi hariç- öğretmen yapılması ile giderilmiştir. Ancak bu durum modern eğitim ve öğretim anlayışına sahip olan maârifçiler tarafından yadırganmaktadır. Çünkü yeni açılan okulları bir taraftan medresenin sultasından kurtarmaya çalışmak, diğer taraftan yeni öğretime ve kurumlara karşı olan medreselileri öğretmen yapmak, amaca erişmeyi imkansızlaştırmaktadır. İşte bu çelişkiye çare olması için öğretmen yetiştirmek maksadıyla 16 Mart 1848'de, İstanbul'da, Darü'l-muallimîn-i Rüşdî adıyla ilk öğretmen okulu açıldı.[5] Okul Müdürü Ahmet Cevdet Efendi'nin 1851 yılında hazırladığı Nizamnâmeye göre, okulun süresi 3 yıldır ve program şöyledir: Ders Verme ve Öğretim Yöntemi, Farsça, Aritmetik, Geometri, Alan Ölçümü, Astronomi, Coğrafya.[6]

Öğretmenliğin önemi bu kadar anlaşılmasına rağmen 1868'e kadar başka öğretmen okulu açılmamıştır. 1868 yılında sıbyan okullarında ortaya çıkan öğretmen

---

[4] Necdet Sakaoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 78-79.

[5] Hasan Ali Koçer, **Eğitim Sorunları Üzerine İncelemeler Ve Düşünceler**, Şafak Matbaası, Ankara, 1975, s. 71-72.

[6] Yahya Akyüz, **Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde Ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler**, Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslar Arası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 506-513.

açığını kapatmak için Darü’l-muallimîn-i Sıbyan (ilk öğretmen okulu) açılmıştır. Bu okulun açılması ilköğretime de gereken önemin verildiğini gösterir.

Öğretmen yetiştirme meselesinin bu şekilde ön plana çıkması 1869’da yayınlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’nde, öğretmen okullarına gereken önemin verilmesinde etkili olmuştur. Buna göre 1870 yılında Darü’l-muallimât (Kız Öğretmen Okulu) açılmıştır[7] ve öğretmenlerin tayin, terfi ve ücretleri bir esasa bağlanmıştır. Nizamnâme’nin 51. maddesinde öğretmen okulları Darü’l-fünûn gibi yüksek öğretim okulları arasında zikredilmiştir. 52. maddesinde ise İstanbul’da büyük bir Darü’l-muallimîn açılması öngörülmüştür. Bu kurumun Rüştiye, İdadiye ve Sultaniye şubeleri olacak ve her şubede fen ve edebiyat kolları bulunacaktır. 1874’te İstanbul Darü’l-muallimîn’i adı altında açılabilen bu okulun yapısında ve programlarında düzenlemeler yapılmıştır.[8] Ayrıca 1875 yılında Taşrada öğretmen yetiştirmek için Bosna, Girit ve Konya vilayetlerinde Darü’l-muallimînler açılmıştır. Maârif tarihi yönünden İlk Öğretmen Okulları’nın önemi ne öğrenci sayısında ne programındadır. Esas olan Tanzimatçıların öğretmensiz maârif olmayacağını anlamalarıdır. Modern eğitim ve öğretimin, yeni usullere göre yetişmiş aydınların öğretmen yapılmasıyla olacağı fikrinin kabul edilmesidir.[9]

Öğretmen Okulları açılırken eğitimin bir bilim olduğu, öğretmenliğin eğitim ve öğretim bilgisine sahip bir meslek olduğu düşüncesi oluşmuştur. Bu düşünce Türkiye’de çağdaş anlamda öğretmenlik mesleğini doğurmuştur.[10]

---

[7] Necdet Sakaoğlu, **a. g. e. ,** s. 90.

[8] **Maârifi-i Umûmiye Nizamnâmesi** (MUN), Dustûr, 1. Tertip, II, s. 184-219.

[9] Abdullah Saydam, Bayram Kodaman, **Tanzimat Devri Eğitim Sistemi**, 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 492.

[10] Yahya Akyüz, **Türkiye’de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu**, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.15-25.

Araştırma konusu olarak Tanzimat Dönemindeki eğitim alanındaki gelişmeler seçilmiştir. Eğitimin en temel unsurlarından olan öğretmen yetiştirme de vurgulanmıştır.

Araştırma, Tanzimat Döneminde eğitim alanındaki fikir değişimini göstermeyi ve yeni açılan kurumların özelliklerini, işlevlerini, yapılarını incelerken günümüz eğitimine yansımalarını göstermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca modern anlamda öğretmenlik mesleğinin doğuşunu ve gelişme sürecini göstermeyi de hedeflemektedir.

Birinci el arşiv belgelerinin kullanıldığı, maârifle ilgili birçok eserin incelendiği araştırmada, eğitimin geçmişten günümüze bir süreç olduğu vurgulanmıştır. Araştırmanın kapsamı Tanzimat'ın İlanından (1839), Meşrutiyet'in İlanına (1876) kadar olan dönemle sınırlandırılmıştır. Yararlanılan eserlerde görülen transkripsiyon hataları İslam Ansiklopedisi ile Ferit Develioğlu ve Mustafa Nihat Özön'ün Osmanlıca- Türkçe ansiklopedik lügatları baz alınarak düzeltilmiştir.

(Ör.: Darülmullimat → Darü'l-muallimât)

Bu dönemde açılan kurumların yapı ve içerik olarak çok yetersiz olduğu, incelenen kimi eserlerde eleştiri konusu olmuştur.Yeni açılan okulların yapı ve işlev açısından yetersiz oldukları doğrudur. Ancak asıl doğru, bu okullar vasıtasıyla, eğitim kurumları; medrese ve Şeyhülislam'ın himayesinden koparılıp Eğitim Meclislerine daha sonra da Eğitim Bakanlığına kazandırılmış olmasıdır. Geleneksel eğitim yapısının çok sert duvarlarında çatlaklar oluşturan bu kurumlar, daha sonra bu yapının çökmesini sağlamışlardır. Zamanın şartlarında, öğrenci ve öğretmen kaynağı doğal olarak medrese sisteminden gelen ilk eğitim kurumlarının, çok kısa zamanda eski zihniyeti yıkıp, modern yapılar oluşturması çok gerçekçi değildir. Eğitimde modernizasyon bir süreçtir. Bu süreç Tanzimat'la başlamış halen devam etmektedir.

1. TANZİMAT ÖNCESİ EĞİTİM

1.1. Tanzimat Öncesi Eğitim Kurumları

Türklerin Müslüman olmalarından önce eğitim anlayışı ve uygulamaları, yaşama biçimlerinin etkisi ile şekillenmiştir. Eğitim anlayışında, toplumun 'töre' si önemli bir rol oynamaktadır. Eski Türklerde önem verilen 'alp' insan tipinin temel özelliklerinde, cesur oluş ve bilgili oluş yatmaktadır. Kız erkek ayrımı gözetmeksizin, mesleki eğitim de bu dönemde önemli ölçüde yer tutmaktadır. [11] Törenin yanında kalıp baskı kağıdın kullanılmasından sonra okuma - yazma ve kültür seviyesi ileri düzeye çıkmıştır. Hatta Uygurlar zamanında başka devletlere kâtip, bürokrat, çevirmen, danışman, öğretmen olarak hizmet veren bilgili ve kültürlü bir çok kişi vardır. [12]

Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra da, İslam'da bilimin yüce tutulması, köklü bilim sevgisinin sürdürülmesine yardımcı olmuştur. 'Ya öğretici ol, ya öğrenen ol, ya dinleyici ol, ya bunları seven ol, sakın başka olma helak olursun' [13] düşüncesi Türklerin bilim ve eğitim fikriyle örtüşmektedir.

Fikirsel ve felsefi olarak büyük aşamalar kaydeden eğitim düzenimizde örgütsel olarak karşımıza şu eğitim kurumları çıkmaktadır: mektepler, medreseler, Enderûn, ilk çağdaş eğitim kurumları.

---

[11] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 6.
[12] **a. g. e**. , s. 16.
[13] **a. g. e**. , s. 20.

1.1.1. Mektepler

Osmanlı eğitim sisteminde ilköğretim kurumlarını mektepler teşkil eder. Arapça "ketebe" kökünden gelen mektep, yazı yazmanın öğretildiği yer anlamındadır. Müslümanlarda bazen Kur'an okunan yer manâsında da kullanılır. Bütün sosyal ve kültürel kurumlar gibi Selçuklulardan Osmanlılara intikal eden mektepler bir çok kent, kasaba ve köylerde açılmıştır.[14] Zamanla mektepler; Muallimhane, Darü'l-ilim, Mektephane, Taş Mektep, Mahalle Mektebi ve 5-6 yaşlarındaki sabilerin başladığı için Sıbyan Mektebi olarak isimlendirilmiştir.[15] Osmanlı Türkleri "mektep bir mekseb-i edeptir" yani "okul edep öğrenilen yerdir" derlerdi.[16] Bu söz, örgün eğitimde ahlak eğitiminin çok önemli olduğunu, hatta örgün eğitimin ilk amacının ahlak olarak anlaşıldığını gösterir.

Osmanlılarda mekteplerin programının büyük bir kısmını Kur'an okumak ve ezberlemek oluşturmaktadır. Arapça elifba, Kur'an, tecvit, ilmihal, namaz usulleri ve sureleri öğretilir. I. Mahmut ve I. Abdülhamit zamanlarında yazı ve kitabet dersleri de verilmiştir.[17] Yaygın olarak kullanılan adıyla sıbyan okullarında, çocuklar parasız okudukları gibi bedava yer içerler, gündelik ve elbise alırlardı. Sıbyan okulları genellikle cami yakınlarına kurulurdu.[18]

Sıbyan mekteplerinin mevcut durumu aşağı yukarı XIX yy başlarına kadar aynı şekilde sürdü. İlk düzenleme teşebbüsü, II.Mahmut zamanında oldu. Padişah 1824'te "Talim-i Sıbyan" hakkında yayınladığı fermanda, ana-babaların evlatlarını 5-6 yaşında usta yanına verdiğini ve bunların cehalet içinde yetiştiğini belirtmişti.

---

[14] Cahit Yalçın Bilim, **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi,** Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002, s. 1-3.
[15] Osman Ergin, **Türk Maârif Tarihi**, c. 2, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 82-83.
[16] Yahya Akyüz**, Türk Eğitim Tarihi**, s. 84.
[17] Cahit Yalçın Bilim, **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi**, s. 3.
[18] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1974 , s. 89.

Herkesin mutlaka çocuğunu mektebe göndermesini istemiş, esnafları da ellerinde ilk mektep tezkeresi olmayanları çırak olarak almamaları konusunda uyarmıştı. İlköğretimdeki bu ilk ıslahat teşebbüsü, ilköğretimi mecburi hale getirmesi yönünden önemlidir. Yeniçeri Ocağı ve ulemânın muhalefeti sonucunda daha köklü reformlar uygulanamamıştır. 1838'de yine II.Mahmut, sıbyan mekteplerinin programı ve öğretmenleri hakkında yeni proje hazırladı. Ancak yine muhalif kesim ve baskılar yüzünden etkili olarak uygulanamadı.[19]

1.1.2. Medreseler

Selçuklularda ve Osmanlılarda eğitim, merkezi dini eğitime dayanan bir sistem yani medrese sistemiydi.[20] Arapça "ders" kökünden türetilerek ders verilen yer anlamına gelen medrese,[21] İslam'ın en önemli öğretim kurumuydu. İlk medreseler, İslam dininin doğuşuyla birlikte, cami ve mescitlerin yanında dini bilgilerin öğretildiği yer olarak kurulmuştur. Fakat kendisinden sonrakilere örnek gösterilen en teşkilatlı ve en ünlü medrese 1057'de Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından Bağdat'ta kurulan "Nizamiye Medresesi" dir. Anadolu Selçukluları zamanında daha da yaygınlaşan medreselerden Konya, Karaman, Kayseri ve Aksaray Medreseleri Osmanlılara intikâl etmiştir.[22]

---

[19] Cahit Yalçın Bilim, **Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma**, Anadolu Yayınevi, Eskişehir, 1984, s.3.

[20] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu**,s. 4.

[21] Ders kökünden türeyen medrese Darü'l-fünûn (üniversite) manasında kullanılır. İlk medrese 1033 yılında Nişabur' da açılan **Medrese-i Nasırî'** dir. Nizamiye Medreselerini de ilk medrese olarak kabul edenler de görülür. Osmanlılardaki ilk medrese ise Orhan Bey zamanına rastlar. Bkn. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c.2, , İstanbul, 1983, s. 425.

[22] Cahit Yalçın Bilim, **Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma**, s. 4.

Osmanlılar askeri ve idari teşkilat yapısında çok önemli gelişmelerin paralelinde, maârife de önem verdiler. Osmanlılarda ilk medrese 1330'da Orhan Bey tarafından İznik'te yaptırılmıştır. Kuruluş dönemindeki diğer padişahlar zamanında açılan medreselerle İznik'e; ilim merkezi olarak Bursa, daha sonra Edirne eklenmiştir.[23]

Osmanlı medreseleri en büyük teşkilata ve en yüksek seviyeye Fatih Sultan Mehmet Devri'nde ulaşmıştır. Fatih Sultan Mehmet dogmatik bir düşünceden çok akılcı ve eleştirisel düşünceye sahipti. İstanbul'un fethinden sonra sekiz kiliseyi medrese yaptı. Ayrıca kendi adıyla yapılan caminin etrafına eklettiği mektep, medrese, aşevi, kütüphane gibi sosyal ve kültürel kuruluşlarla bir külliye meydana getirdi. Külliyede sekiz medrese vardı. Bu medreselere Sahn-ı Seman adı verilmiştir.[24]

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Mimar Sinan tarafından yapılan Süleymaniye Camii ve külliyesinde Tıp Medresesi, Darü'ş-şifa, Darü'l-hadis ve matematik ilimleri için dört medrese vardı. Böylece Osmanlı medreseleri; biri hukuk ilahiyat ve edebiyat öğrenimi yapan Sahn-ı Seman; diğeri fen ve tıp ilimlerinin öğretildiği Süleymaniye olmak üzere iki şubeye ayrıldılar. İstanbul'daki büyük medreselerden sonra, Anadolu'da açılan Mardin, Diyarbakır, Bitlis,Van, Malatya, Sivas, Kayseri, Konya-Akşehir, Kastamonu başta olmak üzere her tarafa yayılmış medrese teşkilatları XVI.yüzyıla kadar bu düzenlerini korumuşlardır.[25]

Medreselerin içeriği konusunda Fatih Dönemi'ndeki düzenlemeler daha sonraki dönemler için örnek olmuş ve klasik Osmanlı medrese düzeni oluşmuştur.

---

[23] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu**,s. 10.

[24] M. Şerefettin Yaltkaya, **Tanzimat'tan Evvel Ve Sonra Medreseler**, s. 463-467; Osman Ergin, **Türk Maârif Tarihi**, c. 2, Tanzimat, Maârif Maâtbası, İstanbul, 1940, s. 97.

[25] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu**,s. 12.

Medreselere en az sıbyan mekteplerini bitiren ya da o düzeyde özel öğretim gören erkek öğrenciler alınırdı. Öğrenci sayıları mevcut şartlara göre değişse de, 20 – 30 arasındaydı. Öğrencilere vakıf gelirlerinden karşılıksız para ve imaretten karşılıksız yemek verilirdi. Türkçe kısmen tartışma ve açıklamalarda kullanılsa da kitap ve öğretim dili Arapça idi. Programlarda dini ve hukuki ilimler, müspet bilimler ve alet bilimleri bulunmaktadır.[26] İslam dini ve hukuku ile Arapça öğretimi yapan medreselerin yanında, bazı meslek ve ihtisas medreseleri de mevcuttu. Bu meslek okullarından Darü'l-hadis'lerde, hadis ve tefsir ağırlıklı eğitim verilmiştir. Darü'l-tıplar hem hastane hem de usta – çırak ilişkisi ile tıp eğitiminin verildiği medreselerdi. Yalnızca tıp eğitimi veren ilk medrese Süleymaniye Külliyesi'nde açılmış olan Darü'l-tıp idi. Burada ilk kez tıp eğitimi bağımsız ve yüksek düzeyde bir eğitime kavuştu.[27] Darü'ş-şifa da ise ruh ve akıl hastalarına özel tedavi yöntemleri uygulanmaktaydı.

Evliya Çelebi'nin, Edirne'deki II.Bayezid Darü'ş-şifa'sına ilişkin görüşleri dikkate değerdir. Öğrencilerine Sokrat, Hipokrat, Aristotelis, Calinus, Fisogores okutup, usta birer tabip yetiştirmek için açılan Tabipler Medresesinden söz ettikten sonra ruh ve akıl hastalarının tedavisini şöyle anlatır: "*Bu tımaristanda kimisi havuz ve şadırvanlara bakarlar. Baharda hastalara yasemin, gül, şebboy, karanfil ,reyhan, sümbül gibi çiçekler verilip kokularıyla şifaya çalışılır. Fakat bazı deliler bu çiçekleri yerler, bazıları yerlere atarlar. Bazıları ağaçları ve çimenleri seyreder. Üç hânande (şarkı söyleyen) ve yedi adet sâzende (müzik aleti çalan) on kişilik mûsiki grubu haftada üç kez hasta ve delilere mûsiki faslı verir. Hastalara deva, dertlilere şifa, divanelere gıda, def'i sevda için; hânandeler, kemancı, santurcu, udcu, cenk santurcu, çengi, mûsikarcı hünerlerini gösterirler. Deliler bu uygulamadan çok hoşnuttur. Tüm saz ve makamlarda ruha gıda görülür.*"[28] Bu dönem Avrupa'sında delilerin ateşte yakıldığı görülmektedir. Bu tespit bile medreselerin zamanına göre ne kadar ileri görüşlü ve çağdaş olduğunu gösterir.

---

[26] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 64.
[27] **a. g. e.** , s. 64 – 65.
[28] Mehmet Zıllioğlu, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, c. 6, Zuhuri Yayınevi, İstanbul, 1970, s. 20-22.

XVI. yüzyıldan sonra medrese teşkilatında zayıflamalar görülmektedir. Öğretim ve yöntem alanında, müderrislerin atanmasında, öğrenci disiplinleri alanında bozulmalar görülür. Bozulmanın nedenleri şunlardır:

- Medresenin iç dinamiklerinin gelişmeyi zorlaştırıcı nitelikleri,
- Bilimin temelinde imanın aranması, imanın temelinde bilimin olduğunun unutulması
- Siyasetin bilim anlayışını baskı altında ve dar kalıplarda tutması
- Batı ile karşılaştırma yapılmaması adına, eğitim ve öğretim yönünden zamanın gereklerinden uzaklaşılması
- Devletin çeşitli kurumlarındaki bozulmalar (maliye, ordu vb.)
- Duraklama ve gerileme dönemindeki yenilgiler yüzünden geriye doğru göçler ve nüfusun düzensiz yoğunlaşması
- Rüşvet, adam kayırma vb. uygulamalar.[29]

Medreselerde ilmi hüviyet kalkmış, iltimas ve siyaset medreselere girmiştir. Evvelce müderris (profesör), muid (doçent), danışment (asistan) olabilmek için ehliyet ve ilim gerekirken artık iltimas yeterli gelmeye başlamıştır. Müderrisler içinde, sözle veya iki satır yazı ile kendini ifade edemeyenler bile görülmüştür. Katip Çelebi, Kocasekbanbaşı, Koçi Bey gibi düşünürlerin girişimleri de kötü gidişi durduramamıştır[30]. Büyük çoğunluğu Türkistan bilginlerinin eliyle gelişmiş olan cebir, fizik, kimya, biyoloji, coğrafya gibi ilimleri önce bizden çeviren Avrupalılar sonra kendileri ilerletmişler, yeni keşifler, buluşlar ve fikirler üretmişlerdir. Medreseler yeni ilimlere kapılarını açmak şöyle dursun cebir, felsefe, tıp gibi Fatih ve Kanuni Devri programlarını bile taâssup ve cehaletleri yüzünden medrese dışına çıkarmışlardır. Medreseler Batı dünyasındaki her alanda devrim meydana getiren ilmi çalışmalardan bihaberdir. Böylece Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren memleketin irfan ve adalet hayatına doğrudan doğruya hakim olan; sivil ve askeri hayatın istediği idarecileri, hekimleri, hakimleri yetiştirmek üzere vatana yararlı

[29] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 73-74.
[30] M. Şerefettin Yaltkaya, **Tanzimat'tan Evvel Ve Sonra Medreseler**, s. 463- 467.

hizmetler görmüş medreseler, sonradan her türlü ilerlemeye engel taassup ve cehalet ocakları haline gelmişlerdir.[31]

1.1.3. Enderûn

Enderûn deyimi aslında Osmanlı sarayının iç bölümüne verilen isimdir. Ancak bu tabir "Saray Mektebi" anlamında kullanılmaktadır. Enderûn'un kuruluş amacı Hıristiyan tebaâdan alınan yetenekli çocuklardan iyi, güvenilir, dürüst, cesaretli devlet adamları ve asker yapmaktır. Üstün zeka ve niteliklere sahip çocukları yetiştirdiği için özel öğretim kurumu da sayılabilir. Kaynağı I.Murat'a kadar çıkarılsa da asıl düzenleme ve gelişmeler Fatih Dönemi'ndedir.

Öğrencileri "Acemi Oğlanlar" olarak anılırdı. Acemi Oğlanlar iki şekilde sağlanırdı: Pençik Oğlanları, Savaşta esir alınan Hıristiyan gençlerin beşte biri belirlenir, Anadolu Türk çiftçi ailelerinin yanında, Türk-İslam geleneklerine göre yetişmeleri sağlanırdı. Bunların içinden seçilen kişiler Enderûn'a alınır, bunlardan asker yada devlet adamı olarak yararlanılırdı. Devşirme Oğlanları ise zamanla fetihlerin genişlemesi, asker ihtiyacının artması nedeniyle oluşturuldu. Devşirme usulünde 8-20 yaş arasındaki Hıristiyan tebaânın çocuklarından uygun özelliklere ve belirli şartlara göre seçilenler yetiştirilirdi.[32] Bir Hıristiyan çocuğun devşirilmesi ailesi için imtiyaz ve şeref sayılırdı. Böylece hem ordunun bir kısmı için asker, hem devlet adamı yetiştirmek üzere düzenli ve sürekli bir kaynak bulunmuştur.[33]

---

[31] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu**,s. 12-14.
[32] Evli, Türkçe bilen, ailenin tek oğlu, ana veya babası ölü, Yahudi, çobanlık yapan, sanat sahibi gibi özellikleri olanlar seçilmezdi.
[33] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 86.

Enderûn, aşağıdan yukarı doğru yükselen yedi odadan meydana gelirdi. Alt odada öğrenime başlanırdı. Öğretim uygulamalı ve teorik olarak iki kısımdır. Uygulamalı olanlar saray ve protokol hizmeti, savaşçılık, beden eğitimi, mûsiki, görgü kuralları gibi bölümlerdir. Teorik olanlar ise Türkçe, Arapça, Farsça, yazı, Türk-İslam kültürü gibi bölümlerdir. Okulu başarı ile tamamlayanlar sınıf ve soyluluk ayrımı yapılmadan en yüksek mevkiye kadar yükselebilmektedirler.

II.Mahmut 1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp reform hareketlerine başlayıncaya kadar faaliyetlerini sürdüren Enderûn Mektebi'nde bir çok sanatkâr, devlet adamı, alim, asker ve kumandan yetiştirilmiştir.[34]

1.1.4. İlk Çağdaş Eğitim Kurumları

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemindeki yenilgiler ve sınırlarının gerilemesi, askeri eğitimin yetersizliğini ortaya çıkarmıştır. Daha etkili bir askeri eğitim için Avrupa'dan alınan yeni askeri teknolojiyi öğretecek okullara ihtiyaç vardır.[35]

Yeni açılacak mekteplerde talebeye yüksek ilimler öğretmek ve onlara yüksek bir meslek tahsili verebilmek için evvela "hendese" adı altında riyazi ilimlerin okutulması öngörülmüştür. Bundan dolayı ilk açılan mekteplere "hendeshane" veya "mühendishane" denmiştir.[36]

---

[34] Cahit Yalçın Bilim, **Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma**, s. 10.
[35] İbrahim Ethem Başaran, **Türkiye'de Eğitim Sisteminin Evrimi**, 75 Yılda Eğitim, Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 92.
[36] Osman Ergin, **Türk Maârif Tarihi**, c. 2, s. 309.

1.1.4.1 Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn

1769-74 Rus Harbi'nde, Osmanlı donanması ağır bir yenilgi alıp yakılmıştı. 1770 Çeşme Bozgunu'ndan sonra, İstanbul müdafaasız ve imparatorluk donanmasız kalmıştır. Yeni bir donanmanın hazırlanması, ihtiyaç duyulan mühendislerin yetişmesi için 1776'da Mühendishane-i Bahrî-i Hümayûn açılmıştır.[37]Osmanlılarda batıya açılan ilk pencere olan bu okula kaynak olacak bir okul bulunamadığı için ilk zamanlarda okuma – yazma bilmeyen çocuklar alınmakta idi. Çocuklara önce okuma – yazma, Arapça, Farsça, Fransızca öğretilir sonra matematik, denizcilik bilgileri verilirdi. Daha sonraki yıllarda bu okula 13- 16 yaşlarında, Kur'an okumayı bilen, okuma – yazması olan, asker, subay ve kaptan çocukları alınmaya başlandı. Eğitim süresi üç yıl olup 1 ve 2. sınıflarda ilmihal, Arapça, hesap, hendese, cebir, resim okutulmaktaydı. 3. sınıfta uzmanlık dallarına ayrılırdı.[38]

Kurulmak istenen modern donanmaya, Avrupa teknik ve metoduna vakıf subayları yetiştirmek üzere açılan mektebin yapılanmasında, Macar asıllı Fransız Baron de Tott yardımcı oldu. Ayrıca öğrencilere trigonometri de dersi okutmuştu.

İlk defa ders araçlarının kullanıldığı, tercüme kitaplarının ve Batı dilinin okutulduğu, yabancı öğretmenlerin de ders verdiği mühendishane Batı'ya açılan bir kanal oldu. Mektep yalnızca Fransızca bilen, batı metodlarına aşina bir grup subay yetiştirmekle kalmadı, yarattığı olumlu hava ile çağdaş eğitime öncülük etti.[39]

---

[37] Howard Wilson, E. Başgöz, **Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim Ve Atatürk**, Dost Yayınları, Ankara,1968, s.33.

[38] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, c. 2, s. 133.

[39] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1973, s.86 ; Osman Ergin, **Türk Maârif Tarihi**, c. 2, s. 320-324 ; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c 5 , s. 67 ; Bernad Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.49.

1.1.4.2. Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn

Deniz kuvvetlerine paralel olarak kara kuvvetlerine de mühendisler yetiştirilmesi gerekiyordu. Kara, topçu, istihkam subayları ve askeri mühendisler yetiştirilmek üzere İstanbul Hasköy'de 1795 yılında Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn açılmıştır. [40]

Mektebin öğretim süresi 4 yıl idi. Okulun mevcudu, 50'si İstihkam ve 30'u Humbaracı olmak üzere 80 öğrenci olarak belirlenmişti. Mühendishânede aritmetik, geometri, felsefe ve coğrafya konularının okutulması ve ülke savunmasına gerekli olan savaş sanatı eğitiminin verilmesi amaçlanmıştır. Şakirdan Salı ve Cuma günleri dışında okulda bulunacaktı. Haftanın Pazartesi ve Perşembe günlerinde ise sahraya inerek arz (zemin) üzerinde talim edeceklerdi.[41]

III. Selim zamanında açılan ve "Mekteb-i Sultanî" adı da verilen[42] Mühendishâne; özellikle fen derslerinin ağırlıklı olduğu iyi bir programa sahip olup, 1871'e kadar öğrenimini sürdürmüş daha sonra Harbiye Mektebi bünyesine alınmıştır.

---

[40] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu**, s.28.
[41] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi,** s.134 ; Cahit Yalçın Bilim, **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi**, s.36.
[42] Ejder Okumuş, **Türkiye'nin Laikleşme Süresinde Tanzimat**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999, s.336.

1.1.4.3.Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahâne-i Ma'mure

Anadolu Selçuklularında tıp alanında gelişmeler olmuş, sağlıkla ilgili kurumlar açılmıştı. Zamanına göre oldukça ileri durumda olan Selçuklu hekimliğinde tıp eğitim dili Arapça ve Farsça idi.[43]

Osmanlılarda da tıp eğitimine gerekli önem verilmiştir. İlk tıp eğitim öğretimi yapan kurum, Süleymaniye Medresesi içinde açılan "Tıp Medresesi" dir. Bu alanda modern metodların örnek alınması suretiyle Batı tıbbı ile ilk temas XVIII. yy.da olmuş ve Osmanlı tıbbı büyük gelişmeler göstermiştir. 1807 'de III. Selim'in çıkardığı nizamnâme ile İstanbul Tersanesi içinde Tıp Mektebi kuruldu ise de çok uzun soluklu olamadı.

II. Mahmut döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması sonucunda kurulan "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" nin hekim ihtiyacını karşılamak için yüksek bir askeri mektep statüsünde "Tıbhâne" açıldı. 14 Mart 1827'de açılan " Tıbhâne-i Âmire ve Cerrahâne-i Ma'mure" denilen bu okulun süresi 4 yıldı. Arapça, Türkçe, Fransızca sarf ve nahiv, imla, kitabet, ilaçların-bitkilerin ve hastalıkların Arapça ve Türkçe adları, boş zamanlarda din dersleri, cerrahlık uygulanması, Fransızca olarak anatomi ve tıp bilimine giriş, programı oluşturuyordu.[44]Mektebi Tıbbiye açıldıktan sonra II.Mahmut okulu ziyaret etmiştir.[45]

---

43 Cahit Yalçın Bilim,**Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi**, s.50.
44 Osman Ergin, **a. g. e.** , s.336-340; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi,** s.135.
45 II.Mahmut'un ziyaret günü olan 14 Mart Türkiye'de "Tıp Bayramı" olarak kutlanmaktadır. Aynı yıl Mayıs ziyareti ise Eczacılık Bayramı olarak kutlanır. Bkn. Hüsrey Hatemi, **Türkiyede Tıp Tarihinin Bilimsel Gelişmesi,** II. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999, s.1-15.

1.1.4.4. Mekteb-i Ulûm-i Harbiye

1826' da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra II. Mahmut ordunun eğitimine ve yenileşmesine büyük önem vermiştir. Yeni oluşan ordu "Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye" adıyla kurulmuştur. Buradan seçilen yetenekli, yaşları küçük, er, onbaşı ve çavuşların bir kısmına Talimhâne adı verilen binada, okuma-yazma, dini bilgiler, harp bilgileri öğretilmiş ve Avrupa'dan talimci subaylar da getirtilmiştir.[46] Ancak gerek bu uygulama gerek Mühendishâne-i Berrî-i Humayûn'dan senede yetişen birkaç subay, Osmanlıların büyük ordusunun eğitim düzeyi için yeterli değildir.

Ordunun subay ihtiyacını karşılamak için 1834 yılında Mekteb-i Harbiye kurulmuştur.[47] Harp Okulu iki kısımdan oluşuyordu. Birinci kısım hazırlık sınıfı idi. İkinci kısım mesleki bilgilerden oluşmaktaydı.

Mekteb-i Harbiye'nin kuruluşu ülkede süregelen modernleşmenin ve yeni kurulan orduya, çağdaş, teknik ve askeri bilgilere sahip elemanlar sağlama amacının bir ürünüdür.[48]

Harp Okulu Türkiye Cumhuriyeti'nin temel taşı Mustafa Kemal Atatürk'ü yetiştirmesi bakımından özel bir öneme sahiptir.[49]

---

[46] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi** , s.135.
[47] Osman Ergin, **a. g. e**. , s.354-35.
[48] Cahit Yalçın Bilim, **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi**, s.74.
[49] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu,** s. 38.

1.1.4.5. Muzika-i Hümayûn Mektebi

Devletin ordusunu Yeniçeriler teşkil ettikleri zamanlarda Mehterhâne adında muzika takımı vardı. Yeniçerilik ile birlikte Mehterhâne de ortadan kaldırılmış oldu. Yeni ordunun ihtiyacı olan bir Muzika Mektebi kuruldu.[50]

1.1.4.6. İlk Rüştiye Mektepleri

Yabancı dile yer vermiş olan yüksek askeri okullara öğrenci hazırlamak için orta öğretim kuruluşlarına şiddetle ihtiyaç vardı. Gerek bu okullara öğrenci hazırlamak, gerekse iyi memur yetiştirmek amacıyla padişah tarafından rüşt çağındaki çocukların devam edeceği okul anlamına gelen rüştiye okullarının açılmasına 1838 de "Meclis-i Umûr-ı Nafia ve Meclis-i Ahkâm-ı Adliye"ce karar verildi.

Süresi 2 yıl olan bu okullara, sıbyan mektebini bitiren devlet hizmetinde bulunan veya tanınmış kişilerin çocukları seçilerek alınacaktır. Çocukların sıralarda oturup, sıbyan mekteplerindeki gibi teker teker değil, sınıf sınıf ders yapmaları öngörülmüştür. İlk açılan ve kendine özgü olan rüştiye mektepleri, ' Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiye'dir.[51]

Mekteb-i Maârif-i Adliye'nin adliye veya hukukla ilgisi olmayıp II. Mahmut'un "adlî" mahlasından bu ismi almıştır. Okulun programında, Arapça Sarf ve Nahiv, Farsça Tuhve-i Vehbi, Gülistan, Hat, Kara Cümle, Darp Taksim, Türkçe

---

[50] Osman Ergin, **a. g. e. ,** s. 369-371.
[51] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 137.

İnşa vardır. Belli bir ilerlemeden sonra Fransızca Gramer, hafif Hendese, Coğrafya, Tarih, Politika okutulması öngörmekteydi.[52]

Mekteb-İ Ulûm-i Edebiye ise rüştiye düzeyinde eğitim yapan ve gerek halka, gerek memur olacaklara yanlışsız yazı yazabilme, bir konuyu kaleme alabilme öğretimi yapmak için Mart 1839'da kurulmuştur.[53]

Genel rüştiyeler ise Şubat 1839 da kurulması kararlaştırıldığı halde, 1846'dan itibaren açılmaya başlanmıştır.

1-2. Tanzimat Öncesi Eğitimin Genel Özellikleri

Osmanlı uygarlığının kaynaklarını Türk, İslam kültürü ve yerel kültür teşkil eder.[54] Bu üç unsurun ağırlığı zamana göre değişiklik gösterse de, İslamî kültürün etkisi daha fazla olmuştur. Hatta o kadar ki Osmanlılar giderek kendilerini İslam'la özdeşleştirmişlerdir. Bu sebeple eğitim kurumlarının temelini İslam din ve kültürü teşkil etmiştir.

Osmanlı eğitim kurumları olarak, sıbyan okulları, medreseler ve Enderûn uzun yıllar önemli bir görevi üstlenmişlerdir. Osmanlılar kuruluş ve yükselme yıllarında maârif tarihinin sayfalarına altın harflerle yazılacak davranışlarda bulunmuşlar. Osmanlı Devleti devrin bir ilim merkezi halini almış, gerek yurt içinde gerek yurt dışında devrin büyük bilginleri Osmanlı medreselerinde toplanmıştır.[55] Osmanlı imparatorluğunu yüksek dereceli idareci ve komutanları da Enderûn'da

---

[52] Osman Ergin, **Türk Maârif Tarihi**, c. 2, s. 395;Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 137.
[53] Yahya Akyüz, **a. g. e.** , s. 138.
[54] Lewis**, Modern Türkiye'nin Doğuşu,** s. 3.
[55] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu**, s. 10.

yetiştirilmekteydi. Osmanlı'ya 79 sadrazam, 39 Kaptan-ı Derya, 3 Şeyhülislam ve Mimar Sinan gibi bir çok değerli ilim ve sanat adamı kazandırılmıştır.[56]

Osmanlı imparatorluğunun gerileme sürecinin başlamasıyla, eğitim kurumları söz konusu niteliklerini kaybetmeye ve bozulmaya başlamıştır yani eğitim kurumları devletin gerileme sürecine paralel olarak gerileme sürecine girmiştir. Medreseler gerek dersler, gerek program ve muhteva yönünden, gerek ulemânın niteliğini kaybetmesi yönünden işlerliğini kaybetmiş ve zamanın gerisinde kalmıştır.[57]

Dini eğitim kurumlarından sıyrılan, Reform ve Rönesans hareketlerinden sonra ilerleme kaydeden Avrupa devletleri, bilimsel, teknik, ve mekanik alanlarda önemli aşamalar katetmişlerdir. Örneğin: Ateşli silahları ilk kullanan Osmanlı Devleti olduğu halde, Batı bunu Osmanlı'dan aldıktan sonra geliştirmiş; çakmak taşı ile ateşleme yerine kapsülle ateşlemeyi, kaval namlular yerine yivli namluları ve ileri balistik kuralları bulmuştu..[58]

Gerilemenin devam etmesi sonucunda reform hareketleri görülmeye başlamıştır. XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Avrupa'nın üstünlüğünü yalnız askeri sahada gören ve mesafeyi kapatmak için askeri müesseseleri, Batı ilim, teknik ve eğitim tarzına göre ıslah etmeyi yeterli bulan Osmanlı devlet adamları, II. Mahmut devrinden sonra durumun ehemmiyetini anlamışlar ve devletin bütün müesseselerinde ıslahat yapma ihtiyacını hissetmişlerdi.[59]

---

[56] Howard Wilson, İlhan Başgöz, **Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim ve Atatürk**, s. 30.
[57] Ejder Okumuş, **Türkiyenin Laikleşme Süresinde Tanzimat,** s. 336.
[58] Neşet Çağatay, **Tanzimat ve Türk Eğitimi,** s. 53.
[59] Bayram Kodaman, **Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, s. 1.

Koçi Bey'in IV. Murat'a sunduğu risalesinde, bozulan düzenin iyileştirilmesi için alınması gereken tedbirlerin yanında ulemânın, bilim işlerinin ve medreselerin bozuk ve karışık durumuna parmak basılmıştır. XVII. yy. içersinde Lale Devri (1718-1730), I. Mahmut (1730-1754), III. Mahmut (1757 – 1774) ve I. Abdülhamit (1774 – 1789) zamanlarında girilen ıslahat hareketlerinde artık Batı'nın etkisi derece derece artmıştır. Lale Devri'nde Türk matbaası, Avrupa'dan üç asır sonra, İstanbul'da kurulmuştur. III. Selim zamanında köklü reformlar yapılmıştır. Ancak reformlar askerlik ve askeri maârif alanındadır.[60]

1830'dan sonra II. Mahmut' un açmış olduğu reform döneminin, kendisinden öncekilere kıyasla daha şuurlu, şümûllü ve nispeten cesaretli olduğu görülür. Bu dönemde, Osmanlı toplumunda ilk derin çelişkiler görülmüş, muhafazakar- ilerici çekişmesi başlamış, müesseselerde ikilik ortaya çıkmış ve devlet Tanzimat'ın ilanına doğru yol almıştır. Bu dönemdeki yenilikler şunlardır: a. Yeniçeri Ocağının kaldırılıp bir askeri kuruluşun oluşturulması, b. Avrupa'ya talebe ve daimi elçilerin gönderilmesi, c. Yeni meclislerin kurulması, d. Sadrazam ve Şeyhülislam'ın görev ve yetkilerinin değiştirilmesi, e. Rüştiyelerin ve mesleki okulların açılması, f. İlköğretimin zorunlu hale gelmesi, g. Sosyal alandaki reformlar vb. olarak görülür. [61]

II. Mahmut medrese çevrelerinin muhalefetine rağmen askerî, adlî, dinî ve maârif sahalarında yenilikler yapmış, Batı ilim ve tekniğinin, maârif ve hukuk yoluyla devletimizde kalıcı olacağı kavranmıştır. II.Mahmut'un çağdaşlaşma çabaları, daha sonraki devlet adamlarına örnek olmuştur. Bunu halktan gelen istek sonucu değil, bilakis hem kendini hem halkını kısmen zorlayarak yapmıştır.[62]

---

[60] Nevzat Ayas, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1948, s. 90.
[61] Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Tarihi**, s. 2.
[62] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.172.

Tanzimat arifesine gelindiğinde eğitimde ikileşme iyice belirginleşmiştir. XIX. yüzyılın başından itibaren orduda ve nihayet mülki idarede modernleşmeye ve dolayısıyla laik niteliğe yakın modern eğitim veren okullar kuruldu. Bunlar dini eğitim kurumlarının yanı başında ve onların aleyhine yayılıp gelişmeye başladılar. Osmanlı reformcuları, din adamları ve dini kurumlarla açıkça savaşmadılar. Ulemânın ve medresenin dışında laik eğitimi örgütleyip, laik bir bürokrasi yetiştirme yoluna gittiler. Bu laik bürokrasi modernleşmeyle toplum hayatındaki etkisini arttırdıkça, ilmiye sınıfı kenarda kaldı ve darbe yemeğe başladı.[63]

Özellikle modern eğitim alanında teşkilatlanma “ Meclis-i Umûr-i Nafia ” adındaki mecliste gerçekleşmiştir. “ Faydalı İşler Meclisi ” anlamına gelen meclis hariciye, dahiliye, maliyenin, dışındaki tüm imar ve kalkınma işlerine bakmaktaydı. Önemli nokta ise eğitim de faydalı işler kapsamına girmiş ve eğitim medresenin tekelinden kurtulmuştur. Eğitimin planlanması, mekteplerin açılması gibi karaları, ulemâ sınıfı yerine farklı bir kurul almaktadır. Artık maârif, fen, nafia, münevver gibi terimlerin belirdiği, medrese dışında eğitim işlerini düzenleyen yeni bir kurum ortaya çıkmıştı.[64]

[63] İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Hil Yayın, İstanbul, 1983, s.134
[64] Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 158

2. TANZİMAT DÖNEMİ EĞİTİM SİSTEMİNDEKİ GELİŞMELER

2.1. Tazminat Dönemi Eğitimi ve Merkez Teşkilatı

Abdülmecit 1839'da tahta çıkınca, Mustafa Reşit Paşa'nın da tesiriyle Tanzimat Fermanı adı verilen bir forma yayınlamış böylece siyasal ve sosyal düzenlemelerin yapılacağını duyurmuştur.[65] Gülhâne'de yerli, yabancı, Müslüman , Hıristiyan binlerce halkın karşısında ilan ettiği için " Gülhâne Hattı Hümayûnu " adıyla tanınmıştır.[66] Gülhâne Hattı Hümayûnu, Mustafa Reşit Paşa tarafından davetliler ve halk önünde yüksek sesle okunması yeni sultanın babasının reform çabalarına devam edeceğinin bir ilanıdır.[67]

Ne var ki Hattı Hümayûn'da eğitime ve okula ilişkin, ne tek bir söz ne tek bir işaret vardır.[68] Ancak Hat'ta işaret edilen prensiplerin, bu prensiplere bağlı Tanzimat düzeninin mukadderatı Milli Eğitim karakterine bağlıdır. Yeni prensipler, yeni bir hayat görüşü ve sosyal düzen demekti. Osmanlı cemiyetinin bunları benimsemesi, duygu ve düşünce sisteminde yeni değerlere varması ile olabilirdi. Bu değerlere vardıracak başlıca araç Milli Eğitim idi.[69]

Tanzimatçılar bütün tasarlanan ıslahatların maârifsiz yürümeyeceği anlamamış değildir. Tanzimat Fermanı'nın kendisinde eğitime ilişkin ilkeler olmamasına karşın, eğitimin örgütlenmesi, eğitim sisteminin düzenlenmesi

---

[65] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 145.
[66] Osman Ergin, **Türk Maârif Tarihi**, c. 2 s. 411.
[67] Yahya Kemal Kaya**, İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1984, s. 76.
[68] Nevzad Ayas, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi**, s.90 ; Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 8.
[69] Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. V, s. 181.

noktasında önemli bir atılım yapılmıştır.[70] Bir siyasi belge niteliğinde olan, Osmanlı İmparatorluğunu çağdaş medeniyetler seviyesine çıkaracak "Tanzimat" yeniliklerinin yapılmasında, bilginin, tekniğin ve yetişmiş kadroların şart olduğunun farkına vardıklarında maârif alanında reformlara hız vermişlerdir.[71] Tanzimat-ı Hayriye Dönemi, Türkiye'de " maârif " alanında çağdaş bir çizgide yol almaya başlamıştır. Tanzimat'la beraber gelen canlılık ve cesaret ; eski devirlerin "hayat yok, ahiret var" yaklaşımını kırabilmiş, hayatı öne çıkarmasa da onu ahiretle eşitleyebilmişti.

Tanzimat döneminde, şu nedenlerle, eğitim alanında yenileşmelere girişilmiştir:

a.Tarihi gelişim süreci içinde, ülkede yenilikler gerekli bir ihtiyaç olduğundan, bu alanda halkın eğitilmesinin " Devletin ve hükümetin önemli bir görevi " olduğu düşüncesi.

b. Osmanlı yönetimine ve Türklere karşı olan Avrupa kamuoyunu kazanmak umuduyla veya onların baskılarıyla.

Eğitimin geliştirilmesi, Devleti felakete gidişten kurtaracak yegane yol olarak görülmeye başlanmıştır. Eğitimin, böyle bir siyasal ve toplumsal işlevinin bulunduğunun fark edilmesi, eğitim tarihimizde çok önemli bir teşhistir ve o zamandan beri değerini korumuştur. Eğitimciler ve yazarlar, ailenin ve devletin eğitim görevlerini, çocuklara ve topluma olan sorumlulukları açısından ele almaya başlamıştır. Eğitim bu dönemde bir bilim olarak anılmaya ve eğitim bilimi kitapları yazılmaya başlanmıştır. Okul ve sınıf ortamının düzenlenmesine, yeni ders araç gereçlerin kullanılmasına, genel ve özel yeni öğretim yöntemlerinin denenmesine girişilmiştir. Örgün eğitim alanında İstanbul'da ve taşrada büyük çabalar gösterilmiş bazıları günümüzde de etkinliğini sürdüren bir çok okul kurulmuştur. Bu kurumların programlarına hayata dönük dersler konulmuştur. Mesleki ve teknik eğitimin

[70] İlhan Tekeli, **Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Gelişmeler,** Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.456-475.

[71] Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s.9 ; Necdet Sakaoğlu, **Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi**, s.70.

temelleri atılmaya başlanmıştır. İlk kez öğretmen yetiştiren meslek okulları açılmıştır. Öğrenci ve öğretmenlerin kılık – kıyafetleri ve disiplin cezaları yeniden düzenlenmiştir. Halk eğitiminin önemi daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. [72] Kızlar için yeni okullar açılmış, kadınlar için eski yasaklar geniş ölçüde yumuşatılmış, fikir ve edebiyat alanında kadınların hak ve yetkileri lehine yazılar yazılmaya başlanmıştır.[73]

Medrese sisteminin tepkisi yüzünden eğitimde mantıklı bir sıra izlenememiştir. İlköğretime hiçbir el atılmadan orta ve yüksek öğretime geçilmiştir. Medrese zihniyeti eğitimdeki yenileşmeleri benimsememiştir. Eğitimdeki yenileşmeler eski malzeme ile yeni bir şey yapmak olduğundan medrese, yeni okullarda etkisini kısmen sürdürmüştür. Öğretim kurumlarında birlik olmadığı için uzun yıllar, medrese, Tanzimat mektepleri, askeri mektepler, azınlık – yabancı mektepler gibi çeşitli kaynaklardan çok farklı bilgi, düşünce, ideal ve dünya görüşüne sahip insanlar yetişmiştir.[74]

Tanzimat döneminde eğitim yönetiminde ve merkez teşkilatında yeni bir örgütlenmeye gidilmiştir. Osmanlı Devletinde XIX. yüzyıla kadar mektep ve medreseden meydana gelen öğretim kurumları Şeyhülislamlık makamına bağlıydı. II. Mahmut Dönemi'nde eğitimle ilgili meseleler Meclis-i Vâlâ' da görüşüldü. 1839'da ise memleketin ziraat, bayındırlık, sanayi, sanat ve her türlü fenniyle ilgilenmek üzere Meclis-i Umûr-i Nafia kurulmuş eğitim de faydalı işlerden sayıldığından buraya bağlanmıştır.[75] Bu mistizim yerine dünyevi bir görüş açısıyla eğitime bakmak anlamına gelmektedir. Meclis, eğitimle ilgili yayınladığı " Layiha" da ; Osmanlı Devletinin yıllarca ilim yuvası olduğu fakat giderek ilim ve maârifin ihmal edildiği vurgulanmıştır. Öğretimin ilk basamağı olan sıbyan okulları ıslah edilecek, orta

---

[72] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 145-147.
[73] Gülay Arıkan, **Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla ile İlgili Gelişmeler**, Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994, s. 323-326.
[74] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 146.
[75] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 161.

öğretim basamağı oluşturulacak ve yükseköğretim basamağı olarak düşünülen bir "Darü'l-fünûn" açılacaktır. Eğitimin iyi bir şekilde düzenlenmesi, 5 – 6 yaşlarına gelen çocuğun mutlaka mektebe gönderilmesi, buralarda nitelikli öğretmenlerce, sınıf usulüne göre ders verilmesi vurgulanıyordu. Ayrıca müstakil bir maârif teşkilatı kurulması da meclisin tekliflerindendi.[76]

Meclis-i Umûr-i Nafıa'nın teklifi, Meclis-i Vâlâ ve Dar-ı Şûra'da görüşüp uygun bulunarak 1839'da Mekâtib-i Rüştiye Nezâreti kuruldu. Adının nezâret olmasına rağmen yetkisi rüştiyelerin idaresi ile sınırlı idi.[77]Yani Şeyhülislam'a bağlı Evkaf Nezâreti'nin bünyesinde müdürlük olduğu bir gerçektir. Ancak Mekâtib-i Rüştiye Nezâreti'ni tesis eden zihniyetin ve o zihniyetin açmış olduğu okulların, tarihi gelişimine baktığımızda, modern eğitim teşkilatına götüren ilk basamak olarak görmek mümkündür. Başka bir değişle, milli ve modern düşüncenin geleneksel medrese anlayışından bir kopuşudur. Zamanın baskıcı kuruluşları düşünüldüğünde kurumun önemi daha iyi anlaşılır.[78]

II. Mahmut'un oğlu Abdülmecid'in çok genç olması, Mısır ve Boğazlar sorunları Mustafa Reşit Paşa'nın Paris elçiliği gibi nedenler eğitimdeki reformunu geciktirmişti. Tanzimat'ın eğitim hamlesi ancak 1845'ten sonra ivme kazanabildi. Abdulmecid'in 1845 yılındaki fermanı, Türk eğitim tarihi açısından önemlidir. O'na göre asıl ilerleme ülkenin mamur olması ve halkın refaha ermesidir. Öyle bir amacın gerçekleşmesi halkın din ve dünya işlerinde bilgilendirilmesine bağlıdır. İlimlerin ve fenlerin kaynağı ve sanayinin meydana çıktığı yer olan gerekli okulların icadının düşünüp planlanması ve yapılması işlerin en mühimidir. Bu nedenle ülkenin çeşitli yerlerinde gerekli okullar açılarak halkın eğitiminin çaresine bakılmalıdır. Eğitim ile yakından ilgilenme bu uyarıdan sonra başlamıştır. 1845'te Muvakkat Maârif Meclisi

---

[76]Faik Reşit Unat**, Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964, s. 18-19 ; Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, s. 46.
[77] Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 161; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarih**i, s. 174.
[78] Bayram Kodaman**, Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi**, s. 7.

kuruldu.[79] Bu geçici bir komisyondur. 8 üyeden oluşan meclis haftada iki kez toplamaktadır. İlmiye, kalemiye, seyfiye, sınıfından seçilen zatlardan oluşan komisyon, ilim ve fennin yaygınlaştırılmasını ve eğitim işlerinin bir düzene konulmasını amaçlamıştır.[80] Bu geçici komisyon durumundaki Muvakkat Maârif Meclisi şöyle bir rapor hazırlamıştı. 1. Sıbyan okullarının bir düzene sokulması 2. Yeni rüştiyelerin açılarak sıbyan okulunu bitirenlerin devamının sağlanması 3. Rüştiyeleri bitirenlerin devam edeceği, yüksek ilimlerin okutulacağı, yatılı Darü'l-fünûn'un açılması 4. Nihayetinde tüm bu işleri yürütecek olan Daimi Meclisi Maârifin açılmasını öngörmüştür.[81]

Geçici Maârif Meclisi'nin raporu doğrultusunda 1846 yılında Meclis-i Maârif-i Umûmiye kuruldu. Devlet kuruluşları içinde milli eğitim işlerinden sorumlu ve hükümet başkanına bağlı ilk örgütün çekirdeğini bu meclis oluşturur. Onun gösterdiği lüzuma dayanarak, kendisine bağlı bir icra organı olmak ve üyelerinden biri tarafından meclise bağlı olarak idare edilmek üzere aynı yıl Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti kuruldu. Adının nazırlık olmasına karşın bu kurum da bir genel müdürlük idi.[82] Nezâretin başında vak'anüvis [83] Esat Efendi atandı. Nezâretin görevi sıbyan okullarında reform yapılması ve rüştiyelerin çoğaltılması idi. Ancak ulemânın yetkisindeki sıbyan okullarında herhangi bir düzenleme yapılamadı. Rüştiyelerin çoğaltılması ile ilgili alınan kararlar ise semeresini verdi. 1847'den itibaren önce İstanbul'da olmak üzere rüştiyeler aşılmaya başlandı.[84] 1849'da Mekâtib-i Rüştiye Nezâreti'nin işleri tamamen Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'ne devrolundu. İç örgütü hakkında fazla bilgi edilinemeyen nezâretin biri rüştiyeler diğeri sıbyan mektepleri

---

[79] **Takvim-i Vakayi' (TV)**, 27 Recep 1262, nu.303.
[80] Cahit Yalçın Bilim, **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi**, s. 149-151.
[81] **TV**., 27 Recep 1262, nu.303.
[82] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s.174.
[83] Tarihi hadiselerin kayd ve zaptı için tayin olunan resmi memurun adıdır. Tarihin lüzum ve faydası anlaşılıp da kendisinden sonraki nesillere zamanlarından bir iz, bir eser bırakmak arzusu duyulduğu andan itibaren vakalar bu kişilere hicri XII yy, miladi XVII. yy' dan itibaren yazdırılmıştır. Bkn. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c 2, s.436.
[84] Cahit Yalçın Bilim, **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi**, s. 154.

olmak üzere iki kola ayrıldığı ve nezaretçe okulların teftiş ve denetimine " muin " ünvanı taşıyan amirler atandığı görülmektedir.[85]

Nezâretin sıbyan okulları ve rüştiyelerle ilgilenmesine karşın Meclis-i Maârif-i Umûmiye ise Darü'l-fünûn kurulması işiyle meşgul oldu. Bu kararı verirken burada okutulacak fen kitaplarını teklif yada çeviri olarak hazırlayacak Encümen-i Dâniş 1851'de kuruldu.

Çağdaş anlamda açılan eğitim kurumlarını idare eden teşkilat önce Mekâtib-i Rüştiye Nezâreti sonra Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti olmuştur. Nezârete bağlı Mekteb-i Maârif-i Adliye ile Mekteb-i Ulûm- Edebiye adlı iki rüştiye okulu vardı. Halbuki o günden sonra rüştiyelerin sayıları çok artmış, meslek okulları açılmış, Encümen-i Dâniş kurulmuş, Islahat Fermanı ile eğitim anayasaya girmiş hatta Darü'l-fünûn için bina yapımına girişilmiştir. Böylece Nezâretin bünyesine çeşitli okullar ve Encümen-i Dâniş gibi okul olmayan unsurlar girmiştir. Tüm bu unsurların idaresi adı " Mektepler Nezâreti " olan bir teşkilat ile olamazdı.[86]

15 Mart 1857'de Maârif-i Umûmiye Nezâreti kuruldu.[87] Bu Meclis-i Vükela'ya yani Bakanlar Kurulu'na bağlı bir Nazır tarafından yönetilecekti. Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'ni de bünyesinde olan bu kurum, Bakanlık düzeyindeki ilk eğitim örgütüdür. İlk Maârif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa ve ilk müsteşar Hayrullah Efendi'dir.[88]

---

[85] Faik Reşit Unat, **Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişimine Tarihi Bir Bakış**, s.20 ; Kamil Su, **Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1974, s.2.

[86] Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi,** s.64.

[87] **TV**; 21 Muharrem 1263, nu 316.

[88] **TV**., 7 Safer 1275, nu.564; Yılmaz Öztuna, **Tanzimat Eğitimi,** c. 8, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994 , s. 172 ; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi,** s.174-175 ; Mahmud Cevad, **Maârif-i Umûmiye Nezareti Teşkilat ve İcraatı**,(Haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s. 44.

Maârif-i Umûmiye Nezâreti'nin kurulması ile Türkiye'de gerçek anlamda bir Eğitim Bakanlığı'nın temeli atılmış oldu. Böylece memleketimizde Milli Eğitim Bakanlığı tam manasıyla kurulmuş oldu. Artık eğitim kurumları devletin resmi kuruluşları, eğitim meselesi de devletin resmi politikası halini almıştır. 1861' e kadar herhangi bir görev bölümü ve yenilik yapmayan Maârif Nezâreti mevcut eğitim durumunu düzenlemiş ve çeşitli rüştiyeler açmıştır.[89] 3 Mart 1861 tarihinde " Maârif Nezâretinin vazifelerine dair mevad " adı altında hazırlanan vesika ile Nezaretin görev ve sorumlulukları şu şekilde belirtilmiştir.

1- Harbiye, Bahriye ve Tıbbıyeden maâda bütün okullar Maârif Nezâretine bağlı olacaktır.

2- Okullar üç dereceye ayrılacaktır: a) Sıbyan b) Rüştiye c) Çeşitli fenlere ait mektepler (Mekatib-i Fünûn-i Mütenevvia) Birinci derece okullar okumak, yazmak ve din esaslarını bellemek esas olduğundan Müslim ve gayri Müslim ayrı olacaktır.

3- Rüştiyelerde talebeler karışık olacak ve devlete yararlı fenlerle, üst dereceye gitmek isteyenler için temel bilgiler öğretilecektir.

4- Üçüncü derecedeki okullarda her türlü ilim ve fenler okutulacak ve bu okullar da karışık olacaktır.

5- Sınıf geçme imtihanla olacaktır.

6- İkinci ve üçüncü dereceli okullarda eğitim dili Türkçe olacak ve öğretmenlerin bu dili iyi bilmeleri şartı aranacaktır.

7- Evvelce kurulmuş olan Meclis-i Maârif'ten başka, nazırın emrinde üyeleri Müslim ve gayr-i Müslim olan bir Meclis-i Muhtelit kurulacaktır. Meclisin vazifesi yukarıdaki maddeleri uygulamak, mevcut okulların nizamnamelerini tamamlamak ve yapılan çalışmaları Meclis-i Âli-i Tanzimat'a bildirmektedir.[90]

Bu vesikaya göre Maârif Nezâretinin öğretim derecelerini ve maârif sistemini düzenlemeye ve belirlemeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Nezâretin öğretim dereceleri

---

[89] Faik Reşit Unat, **Türk Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış, s.**20 ; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, c. 6, s.170-172.

[90] Aziz Berker, **Türkiye'de ilköğretim**, Ankara, 1945, s.46-47.

içinde Darü'l-fünûn'a yer vermemiş olması bir eksiklik olsa da rüştiye ve onun ütündeki fen okullarına büyük önem vermiştir. İkinci ve üçüncü derece " okullarda eğitim dili Türkçe olacak " maddesi eğitim millileştirilmesinin devrin eğitimcilerince benimsendiği ve nezarete milli bir karakter verildiğini göstermektedir. Bu husus ilk Maârif Nezâreti'nin, eğitim tarihimiz bakımından önemini daha da arttırmaktadır.

Maârif-i Umûmiye Nezâreti kurulduktan sonra teşkilat yönünden yapılan icraat ve gelişmeler şu şekildedir : Daha önce kurulan Meclis-i Maârif-i Umûmiye'den başka, yeni bir danışma ve karar organı olarak Meclis-i Muhtelif kurulmuştur. 1864 yılında bu iki meclisin bir arada verimsiz olacağı görülmüş 10 Şubat 1864 tarihli bir irade ile her ikisini de kaldırarak "Maârif-i Umûmiye Heyeti" teşkil edilmiştir.[91] Maârif Nezâreti merkez örgütü böylece, idare ve ilmi işleri için devamlı ve mütehassıs danışma organına sahip olmuş ve bir çok hususta Maârif Meclisi ile Nezâret arasında çıkan yetki ve sorumluluk anlaşmazlıklarından kurtulmuştur.[92]

Tüm bu yapılanmaya rağmen açılan okulların çeşit ve dereceleri eğitim yayılması için yeterli değildir. Meslek adamı ve memur yetiştirmek için oluşan yüksek öğretime hevesli öğrenci bulabilmek için, yeteri kadar orta öğretim okulu mezunu hatta rüştiye mezunu bile yoktu. Nüfusa göre çok az olan bu okullardaki eğitim, yine dini ağırlıklıydı. Programlarda ne kadar değişiklik yapılırsa yapılsın, hocalar medreseden yetişmiş kimseler olduğundan eğitim programındaki gelişmelere rağmen, eğitim dini nitelikliydi. Yeni bir okul tipi olarak açılan rüştiyelere gelince, buraya girenler, sıbyan okullarının üzerinde olmasına rağmen, sıbyan okullarının müfredatını tekrarlamaktan öteye gidemiyorlardı. Çeşitli ilim ve fenler için yeterli yüksek okullar da yoktu.[93]

---

[91] Bayram Kodaman, **Abdülhamit Dönemi Eğitim Sistemi**, s. 17-19.
[92] Faik Reşit Unat, ***Türk Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış***, s. 23.
[93] Hasan Ali Koçer, ***Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi,*** s. 82-83.

Maarif tarihimizin en önemli simalarından olan ve 1867-1871 yılları arası Maârif Nazırlığı yapan Saffet Paşa[94], tüm bu karışıklığı düzene sokmak ve eğitimi bütün olarak ele almak için 1869 yılında “ Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi” ni, Şurâ-ı Devlet’in Maârif Dairesindeki aydın kişilerle hazırladı.[95]

Osmanlı yönetimi ilk kez bu tüzükle eğitim işlerine ciddi bir biçimde eğilmiş; düzensiz, sistemsiz ve günün gereksinimlerine göre belirlenmiş kurumlaşma, ilk kez bu tüzükle kurallara bağlanmıştır. Nizamname 198 maddelik 5 bölüm halinde hazırlanmıştır. Birinci bölümde mekteplerin kısımları ve dereceleri, ikinci bölümde Maârif-i Umûmiye Teşkilatı, üçüncü bölümde Mekteplerin imtihan ve diploma usulleri, Dördüncü bölümde muallimler, Beşinci bölümde Maarif teşkilatının mali cephesi ele alınmıştır. Nizamnameye göre Merkez Teşkilat şu şekildedir.

A- Merkezi Maârif Teşkilatı
  1- Maârif-i Umûmiye Nezareti
  2- Meclis-i Kebîr-i Maârif
    a- Daire-i İlmiye
    b- Daire-i İdare
  3- Tahrirat Kalemi
  4- Muhasebe Kalemi

B- Vilayet Maârif Teşkilatı

Yeni düzenlemeye göre “ Meclis-i Kebîr-i Maârif” maârif idaresinin genel merkezi durumunda olup, idarî ve ilmî olarak iki daireye ayrılmıştır. Bu meclis Maârif Nazırı Başkanlığında yılda iki defa toplanarak kararlar alma yetkisine

---

[94] Saffet Paşa hakkında bilgi almak bkn. Ek-7.

[95] Faik Reşit Unat, ***Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış***, s .23 ; Bayram Kodaman, ***Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi,*** s. 22 ; Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları,** Osmanlı Medeniyeti Tarihi, c. 1, Feza Yayınları, İstanbul, 1999, s. 315 ; Necdet Sakaoğlu**, Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi**, s. 89.

sahiptir.[96] " Daire-i ilmiye" okullara lazım olacak eserleri tercüme veya telif yoluyla Türkçe'ye çevirip hazırlayacaktır. Türk ilminin ilerlemesine gayret edecek, "rüvs " imtihanı yapacaktı. Üyeleri Türkçe'yi çok iyi kullanan kimselerden seçilecektir.[97]Okulların, Maârif Meclisinin, müze, kütüphane ve matbaalardaki öğretmen ve diğer memurların tayin ve terfilerine bakacak " Daire-i İdare " dir. Ayrıca her gün toplanarak maârif ile ilgili yönetmelik, talimatnâme ve kararnâmelerin taslaklarını hazırlayıp Meclis'in genel kuruluna taşıyacaklardır.[98] Vilayetlerde, İstanbul'daki " Meclis-i Kebîr-i Maârif'in" şubesi ve icra vasıtası olmak ve başkanlığında " Maârif Müdürü" ünvanlı bir memurun bulunacağını " Meclis-i Maârif" 'ler kurulacaktı. Meclis-i Maârif'in daimi üyeleri, Başkan, 2 muavin, 2 muhakkik, Müfettişler, 1 Muhasip, 2 Katip ve Sandık emini'dir. 4-10 arasında daimi olmayan mahalli üyeler bulunacaktır. Başkan dışındaki tüm üyeler Müslim veya gayr-i Müslim olabilecekti. Maârif Meclisi'nin genel görevleri : Nezaret emirlerini vilayette uygulamak, bütün maârif müesseselerini teftiş etmek, vilayetin maârif durumunu ve ıslahı yönündeki fikirlerini rapor halinde Nezarete bildirmek, vilayet maârif bütçesini düzenlemektir.[99] Nizamname merkezi teşkilattan ziyade taşra teşkilatlarında büyük hamleler yapmıştır. Vilayetlerdeki Maârif Meclisleri, Maârif müdürleri, müfettişleri, muhakirler, ilk defa olarak resmi görevliler aracılığı ile ülkenin her yerindeki bütün okulların teftiş ve denetim yolunu açmıştır.[100]

Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün okullar verdiği tahsile göre sınıflandırılmıştır. Fransız sisteminin örnek alındığı sınıflandırma yapılırken her tahsil derecesinde uyulması ve yapılması gereken işler maddeler halinde belirtilmiştir. Sınıflandırma şöyledir:

A-Mekâtib-i Umûmiye

1- Mekâtib-i Sıbyaniye

---

[96] ***MUN*,** madde. 131-133.
[97]***MUN***, madde.133-137.
[98] ***MUN***, madde.138-142.
[99] ***MUN***, madde.143-152.
[100] Kamil Su, ***Türk* Eğitiminde Teftişin Yeri Ve Önemi**, s .4-5.

a- İslam Okulları

b- Gayr-i İslam Okulları

c- Kız Sıbyan Okulları

2- Mekâtib-i Rüştiye

a- İslamlar için Rüştiye

b- Hıristiyanlar için Rüştiye

c- Kız Rüştiyeleri

3- Mekâtib-i İdadiye

4- Mekâtib-i Sultanîye

a. Kısm-i Âdi

b. Kısm-i Âli

I. Edebiyat Şubesi

II. Fen Şubesi

5-Mekâtib-i Âliye

a. Darü'l-muallimîn

I. Rüştiye Kısmı

II. İdadiye Kısmı

III. Sultaniye Kısmı

b. Darü'l-muallimât

I. Sıbyan Kısmı

II. Rüştiye Kısmı

c. Darü'l-fünûn

I. Edebiyat ve Felsefe Şubesi

II. Hukuk Şubesi

III. Fen Şubesi

B. Mekâtib-i Husûsiye

1- Müslüman Tebaanın Açtığı Okullar

2- Gayr-ı Müslim Tebaanın Açtığı Okullar

3- Yabancıların Açtığı Okullar

Nizamnâme'de ilköğretim sıbyan ve rüşdiye okulları olarak belirtilmişti. Nizamnâme'ye göre her mahalle ve köyde mutlaka bir sıbyan mektebi açılacak ve okulların giderleri için yerel halk yardımcı olacaktır.[101] Sıbyan okullarının öğrenim süresi 4 yıl olup, sağlık özrü, çiftçiler için harman vakti, okula ulaşımın zorluğu, özel ders alınması gibi istisnalar dışında okula devam zorunludur.[102] Mahalle ve köylerde kız sıbyan mektepleri açılacaktır ve bütün hocaları zorunlu durumlar dışında kadın olacaktır. [103] Rüştiyeler en az 500 haneli kasabalarda açılacaktır. Yeni düzenlenen ders programları uygulanacak kız rüştiyelerde yine kadın muallimler görev yapacaktır.[104]Öğrenim süresi 4 yıldır. İdadîler, en az 1000 haneli büyük yerleşim yerlerinde açılıp rüştiyeyi bitirenler alınacaktır. Öğrenim süresi 3 yıldır. Sultanîler ise vilayet merkezlerinde kurulacaktır. 3 yılık olup Kısm-i Âdi ve Kısm-i Âli bölümlerinden oluşur. [105] İstanbul'da bir Darü'l-fünûn açılacaktır. Hikmet ve Edebiyat, İlmi Hukuk ve Fen şubesine ayrılacak, üniversite dersleri Türkçe olacaktır.[106] Nizamnâmede husûsi mektepler de düşünülmüş ve belli kurallara bağlanmıştı. Cemaat, yerli ve yabancı şahıslar tarafından açılan bu kurumların dersleri ve kitapları Maârif Nezâreti tarafından tasdik edilecektir.[107] Nizamnâmeye göre öğretim yöntemleri ve teknikleri geliştirilecek öğretmenlerin bilgi ve görgüleri arttırılacak ve Darü'l-muallimîn açılacaktır. Üç şubeden oluşulacak okul rüştiye, idadiye ve sultaniyelerde çalışacak öğretmenleri ayrı şubelerde yetiştirir. Yine Dersaadet'te sıbyan ve rüşdiyelerde görev alabilecek Darü'l-muallimât'ın açılması öngörülmüştür.[108]

Tanzimat'ın maârif sahasında yaptığı en mühim ve yararlı icraatlardan biri Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'dir. Öyle ki; II. Meşrutiyet'in sonuna kadar çok az bir tadilatla mer'i kalmış olan nizamnâmede, maârif sistemimizin temel esasları

---

[101] ***MUN***, madde.3-4.
[102]***MUN***, madde.6.
[103]***MUN,*** madde.11-12.
[104]***MUN***, madde.18-23.
[105]***MUN***, madde.35-50.
[106]***MUN***, madde.79-128.
[107]***MUN***, madde.128-131.
[108]***MUN***, madde. S.75.

oluşmuştur.[109] Devlet okullarını aşamalandırıp karışıklıkları bitirmesi, öğretmenler için belirli düzeyler öngörmesi, maârif teşkilatını düzenlemesi, bu teşkilatı illere kadar yayması, eğitim için kaynaklar ve ödenekler belirlemesi gibi atılımlar maârif tarihimiz açısından çok önemlidir.[110] Nizamnâme bunlarla beraber yönetim örgütünün, tüm öğrenim işlerinin, teftiş yoluyla izlenip denetlenmesini sağlamıştır. Her ne kadar mali imkansızlıklar, yetişmiş eleman eksikliği sebepleriyle ağır ağır yürüse de, Nizamnâme'nin hükümleri milli eğitim hayatımızda bir dönüm noktası oluşturmuş ve sistemli bir yapının temelleri atılmıştır.[111]

2.2. Tanzimat Döneminde Açılan İlk Çağdaş Eğitim Kurumları

2.2.1. Tanzimat Dönemi İlköğretim Kurumları

2.2.1.1. Sıbyan Mektepleri

Osmanlı imparatorluğu'nun kuruluşundan beri hemen hemen her köy ve mahallede bir tane mevcut olan sıbyan mektepleri, Tanzimat'ın başlarında en yaygın eğitim kurumu olarak göze çarpmaktaydı. Her ne kadar bazı ıslahatlar yapılsa da sıbyan mektepleri öğretim seviyesi bakımından yetersiz kalmışlardı.[112]

II. Mahmut devrinde ilk defa sıbyan mekteplerinin durumu ele alınmış "Talim-i Sıbyan" adlı fermanla çocukların eğitimi ve öğretimi için gerekli esaslar belirlenmiş ve ilköğretim zorunlu kılınmıştır. 1838'de ise Meclis-i Umûr-i Nafia'nın

---

[109] Sadrettin Celal Antel, ***Tanzimat Maarifi***, Tanzimat, Maarif Matbaası, İstanbul, 1940, s. 441-462.
[110] Nejdet Sakaoğlu, ***Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,*** s. 20.
[111] Faik Reşit Unat, ***Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış,*** s. 23-24.
[112] Cahit Yalçın Bilim, ***Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma***, s. 36.

hazırladığı lahiya ile, ilköğretim belirli bir düzene sokulmak istense de idaresinin yine Şeyhülislamlığa bırakılması sonucu istenen sonuca ulaşılamamıştır.

Tanzimat Devrinde, sıbyan okulları ile ilgili ilk ıslahat teşebbüsü 1845 yılında Sultan Abdülmecid tarafından başlatılmıştır. Bu tarihte yayınlanan hatt-ı hümayûnda Tanzimat'ın genel siyasetine uygun olarak cehaletin kaldırılması ve kamu terbiyesinin sağlanması istenmektedir.[113] 1846 da ise Meclis-i Maârif-i Muvakkat'ın Meclis-i Vâlâ'ya sunduğu teklifler arasında sıbyan mekteplerinin ıslahı da vardır. Bu girişimler sonucunda 1847'de "Sıbyan Mekâtibi Hace Efendilerine İta Olunan Talimatnâme" Maârif-i Umûmiye Nezâreti tarafından yayınlanmıştı. Talimatnameye göre Sıbyan mekteplerinin dersleri şunlardır: Elifba, Amme cüzü ve diğer cüzler, Türkçe Lügat, Türkçe Tecvid, İlmihal, Yazı, Ahlak Risaleleri, Kur'an (iki defa hatim ettirilecek) Kıraat. Mektepler 4 yıl olarak düzenlenmiş ve 7 yaşına giren tüm çocuklara zorunlu kılınmıştır. Talimatnâme ile sıbyan mekteplerinde falaka kaldırılmıştır. Tembel ve suçlu öğrencilere hoca, ceza olarak somurtacak, namusa dokunmayan sözlerle azarlayacak, velinin izni alınarak yumuşak değneklerle hafifçe dövecektir.[114] Çalışkanlar ise hocanın yanına oturtulacak ve onurlandırılacaktır. Talimatnâme ile sıbyan mekteplerine ilk kez siyah taş tahta, divit hokka gibi metaryaller girmiştir.[115] Dersler eskiden olduğu gibi hep birebir değil sınıf usulüyle işlenecekti. Sınıf geçmenin imtihanla olacağı ve hocaların da devlet görevlisi olarak görüleceği kabul edilmişti. Fakat Talimatnâme'deki program ve devam konusu dışındaki hususlar, teşkilatlı bir eğitim sisteminin yokluğu yüzünden istenilen şekilde uygulanamadı.[116]

1857'de Maârif Nezâreti'nin kurulması ile sıbyan mekteplerinin ıslahı yeniden ele alınmış ise de alınan kararlar ancak 1863 yılında uygulunabilmiştir. Bu defa ki teşebbüs daha gerçekciydi. Karşılaşabilecek problemlere pratik çözümler

---

[113] Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları**, s. 304.
[114] Yumuşak değnek olarak yaban asması yahut yasemin çubuğu gibi değnekler kabul edilmektedir.
[115] Aziz Berker, **Türkiye'de ilköğretim**, s.28-35 ; Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi,** s. 60-62 ;Yahya Akyüz, **Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri**, s. 34-35.
[116] Cahit Yalçın Bilim, **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi,** s. 370.

daha baştan öngörülmüştü.Deneme bölgesi olarak seçilen İstanbul'daki 35 sıbyan mektebininde " usûl-i cedid" 'e göre eğitime geçildi. Numune Mektepleri başarılı olmuş, rüştiye mekteplerine birçok öğrenci yetiştirdiği gibi başarılarından dolayı öğretmen ve öğrencilerine mükafatlar verilmiştir. Uygulamalardaki olumlu sonuçtan sonra tüm memleketteki sıbyan okullarının ıslahı için Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu 1864'te kuruldu. Komisyon 1868'de sıbyan okulları için 10 maddelik bir nizamnâme tertip etmiştir. Nizamnâmenin getirdiği yenilikler, sıbyan okulu dersleri arasına imla, malümat-ı Nafia, coğrafya ve aritmetik derslerini koymuştur.[117] Ne var ki padişahın iradesi üzerine söz konusu dersleri okutacak "hoca" ları belirlemek için, mevcut sıbyan mektebi hocaları imtihana tabi tutulmuş "muktedir hocalar" bulunamadığından program yine uygulanamamıştır. Maârif Nazırı Saffet Paşa "Darü'l-muallimîn-i Sıbyan" kurulmasını teklif etmiştir.

Bütün maârif sistemi ve buna bağlı olarak sıbyan mekteplerinin bir düzene konulması, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile olmuştur. Bu belgenin sıbyan mektepleri ile ilgili temel hükümleri şunlardır.

Md.3 - Her mahalle ve köyde en az bir mektep, Müslüman – Hıristiyan karışık yerlerde her toplum için ayrı bir mektep bulunacaktır.

Md 4 – Sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları ilgili toplum tarafından karşılanacaktır.

Md 5 – Öğretmenler nizamnâmeye göre seçilip atanacaktır.

Md 6 – Sıbyan mekteplerinin süresi 4 yıl olup programı şöyledir : Usûl-i Cedide veçhile Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ahlak Risaleleri, İlmihal, Yazı Talimi, Muhtasar Fenn-i Hesap, Muhtasar Tarih-i Osmani, Muhtasar Coğrafya, Malümat-ı Nafia Risaleleri. Hafızlık için 4 yıldan sonra okula devam etme hakları

---

[117] Nevzat Ayas, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi**, s. 191-201; Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** s. 62-63 ; Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996, s. 8.

öğrencilere verildi. Hıristiyan sıbyan mekteplerinde kendi dinleri ve Osmanlı Tarihi, kendi dilleri ile okutulacaktır.

Md 9 – Kızların 6-10, erkeklerin 7-11 yaşları arasında mektebe devamları zorunludur.

Md 10-13 – İlköğretime zorunluluktan hangi hallerde muaf tutulacağı belirlenmiştir.

Md 15 – Bir yerde en az iki sıbyan mektebi varsa birisi kızlara tahsis edilecektir. Yoksa kız ve erkekler aynı mektebe gidecekler fakat karışık oturmayacaklardır.

Md 16 – Kız sıbyan mekteplerinin hocaları kadın olacaktır. Mecburi durumlarda yaşlı ve iyi ahlaklı adamlardan hoca tayini caizdir.[118]

Nizamnamenin yayınlanması ile birlikte sıbyan mektepleri'nin belirtilen şekilde ıslah edilmesi için harekete geçildi. 25 Nisan 1870 'te mekteplerde okutulacak kitapların telif ve tercümeleriyle ilgili bir nizamname yayınlandı. Burada kitapların ; mümkün olduğu kadar açık ve sade dilli olması, öğrencileri özendirmesi, tarafsız olması, vatan sevgisini aşılaması isteniyordu. Kitap meselesi ile aynı zamanda sıbyan mekteplerinin tanzim ve ıslahı için 4 Mayıs 1870 ' de İslah-ı Mekâtib Komisyonu kuruldu. Komisyon önce İstanbul'daki mektepleri günün şartlarına uygun bir öğretim kurumu haline getirmek için çalışmalara başladı. Bu çalışmaların bir ürünü olarak sıbyan mekteplerinde uygulanacak öğretim metodlarıyla ilgili bir programı Maârif Nezâreti'ne sundu. Komisyon üyelerinden Selim Sabit Efendi'nin hazırlamış olduğu ve daha sonra kitap olarak yayınlanan bu pedagojik eser "Rehnüma-yi Muallimîn" adını taşıyordu. Eğitim – Öğretim metodları ve öğretmenlerin tutumlarını irdeleyen bu eseri Maârif Nezâreti kabul etti ve sıbyan mekteplerinde belirtilen usulde eğitimin yapılması için "Ulûm-i Terbiye-i Etfâl" i yayınladı. Burada, binaların bakımlı, dersliklerin bol güneşli ve havadar olması, her sınıfa bir öğretmen kürsüsü ile bir yazı tahtası konulması, öğrencilerin çekmeceli ve üzerinde bir taş tahta ile hokka koyma yeri olan sıralarda oturması, ferdi, karışık

---

[118] ***MUN***, madde 3-16.

veya bir üst sınıf öğrencisinin ders vermesi usullerinin kaldırılıp sınıf ve sınıf öğretmenliği uygulamasının yapılması isteniyordu.[119]

Selim Sabit Efendi'nin öncülüğünü yaptığı eğitimde "Usûl-i Cedid" çabaları, ilköğretim alanın da ağırlığını hissettirmişti.[120] Selim Sabit Efendi'ye göre dersler yarım saat kırkbeş dakikayı geçmemeli, muzakere ve tenefüslere yer verilmelidir. Aritmetikte dört işlem ve basit problemler, parmak veya hububat taneleri ile öğretilmelidir. Coğrafya da öğrencilere harita ve yer küresi kullanılarak kıtalar öğretilmeli, haritalar çizdirilmelidir. Tarih dersleri hem önemli olayları öğretme hem okuma parçalarını anlama açısından önemli olup soru – cevap yöntemi uygulanarak işlenmelidir. Ayrıca dil konusunda da yenilikçi ve medreseyi yıpratıcı öğütleri vardır. Sade, anlayışlı, kısa cümlelerle ve Arapça ve Farsça' dan arınmış bir Türkçe'yi savunmaktadır.[121]

Ancak Selim Sabit Efendi'nin öncülüğündeki ilköğretimdeki Usûl-i Cedid çalışmaları da engellerle karşılaşmıştır. Kendisinin söylediğine göre Süleymaniye 'deki okuluna sıra, tahta, harita sokalı daha bir ay olmadan Maârif Nazırı tarafından çağrılmıştır: "*Hoca efendiler mekteplerin bu hale getirilmesini din ve imana aykırı görmüşler. Onlara göre, Kuran-ı Kerim'i diz çökerek hasır ve minder üzerinde okumak yerine sıra üzerinde bacak sallayarak okumak günah imiş, yaptığım bütün ıslahatlar Frenk işi imiş. Din-i İslam böyle şeylere müsait değilmiş. Beni Şeyhülislam Efendi'ye şikayet etmişler. O da Padişaha arz ile cezalandırılmamı istemiş, bir de fetva yazmış. Fakat padişah, Şeyhülislam Efendi'nin şiddetini yumuşatıp maârif nazarına emretmiş. Bana selam-ı Şahanenin tebliği ile birden bire değil tedricen (yavaş yavaş) terakki edelim, efkar-ı umûmiyeyi de (kamuoyunu) unutmayalım*

119 Cahit Yalçın Bilim, ***Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma***, s. 42-43.
120 Eğitim Tarihimizde ***Usûl-i Cedid*** yada Usûl-i Cedide; ders araç ve gereçleri konusunda yenileşme, öğretmenlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretimin yöntemlerini uygulaması anlamına gelmektedir.
121 Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 186-190.

tarzında irşada bulundu (bilgilendirmiş) biz de bunun üzerine hareketlerimizi daha ılımlı hale soktuk."[122]

Selim Sabit Efendi ile birlikte ilk öğretimdeki usûl-i cedid hareketinde: Selanik'te İsmail Hakkı, Şemsi, Halil Vehbi, Derviş Efendi'ler, taşradan Tuna Valisi Mithat Paşa, yazar Ahmet Mithat Efendi öne çıkmaktadırlar. İsmail Hakkı Türkçe'yi ve Kuran okumayı sadeleştirip kolaylaştıran ve 15 kez basılan "Elifba" yazmıştır. Atatürk'ün öretmeni olan Şemsi Efendi ise pedagojik yöntem ve uygulamaları ilk deneyenlerden olmuştur. Onun öğrencileri bir üst düzeydeki okul olan Rüştiye öğrencilerinden daha iyi okuyor., yazıyor, matematik yapıyor, tarih ve coğrafya biliyordu. Atatürk'ün yenilik yanlısı, softa düşmanlığı, disiplin anlayışı duygularının gelişmesinde Şemsi Efendi'nin öğretim ve uygulamalarının payı olmuştur.[123] Netice olarak Tanzimat Dönemi ilköğretim alanında çok büyük aşama katedememiş hatta en az başarıyı ilköğretim alanında göstermiştir. Din alanından sıyrılamayan ilköğretimin özünden çok, dışta yapılmış bazı yenilikler getirilmiştir.[124] 1824, 1838, 1845 ve daha sonraki yıllarda yapılan sıbyan okullarını ıslah teşebbüsleri, aşağı yukarı aynı çizgide bir gelişme göstermiştir. Eski gelenek ve kadrolara dokunulmadan, mevcut sıbyan okullarına bir çeki düzen verilmesi düşünülmüş ve bu yolda çaba harcanmıştır.[125] Bu çabalar semeresini Tanzimat döneminde tam olarak vermese de ilköğretim önemi ve mecburiyeti, Abdülhamit döneminde ilk defa Anayasaya (Kanun-i Esasiye) girmiş ve daha sonraki ıslahat çabalarına temel teşkil etmiştir.

---

[122] Yahya Akyüz, ***Türk Eğitim Tarihi***, s.193.
[123] Yahya Akyüz, ***Atatürk ve Öğretmenler***, Cumhuriyet Döneminde Eğitim, s.27-36.
[124] Niyazi Berkes, ***Türkiye'de Çağdaşlaşma***, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1973, s.203.
[125] Bayram Kodaman, ***Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,*** s. 66.

2.2.2. Tanzimat Dönemi Ortaöğretim Kurumları

2.2.2.1. Rüştiye Mektepleri

Tanzimat Döneminde, medresenin hakimiyeti dışında, yeni bir orta öğretim sistemi kurulmasına karar verilmiş ilk öğretimden önce bu alanda işe başlanmıştır. Cevdet Paşa, Tezâkir'de bunu şöyle ifade eder: " *Mekâtib-i rüştiye küşad ile tarik-i terakkide bir adım ileri atıldı. Lakin işin ortasından başlamış oldu. Zira meclis-i Muvakkat'ın tertibine nazaran, ibtida mekâtib-i sıbyan ıslah olunup da onlardan yetiştirilecek çocuklar için mekâtib-i rüştiye küşad olunmak lazım gelirken, Mekâtib-i Sıbyan hali üzerine kaldı.*" [126] İlköğretime el atmadan ortaöğretimin ıslahına girişilmesi, Cevdet Paşa'nın tabiriyle " binaya orta katından başlamak" idi.

Osmanlı eğitim sisteminde mülki ortaöğretim kurumlarının ilk örnekleri Mekteb-i Maârif –i Adli ve Mekteb-i Ulûm-i Edebiye, Tanzimat Devri başlarında eğitim öğretimini sürdürmekteydiler. Fakat büyük ümitler bağlanan her iki kurum da istenilen eğitimi verememiş, memleketin ortaöğretim ihtiyacını karşılayamamıştı. Her ne kadar kalemlere çok sayıda memur yetiştirilse de, istenilen yüksek mekteplere öğrenci hazırlayacak genel formasyon içeren ortaöğretim kurumlarıydı.[127]

Nihayetinde, 1845 yılında Muvakkat Meclis-i Maârif'in teklifini, 1846'ta kurulan Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin kabul etmesi ile yeni rüştiyelerin açılmasına ve düzenlemelerin yapılmasına başlandı. 1847'de Mekâtib-i Umûmiye Müdürü

[126] Cevdet Paşa, **Tezâkir**, 1-12, (Yay. Cavit Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986, s. 11.
[127] Cahit Yalçın Bilim, ***Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma,*** s.45.

Kemal Efendi[128] (vak'anüvis Esat Efendi'nin halefi) gayreti ile rüştiye denilen okulların ilk oluşumu kati olarak yapılmıştır.[129]

İlk Rüştiye 1847'de Davut Paşa Mektebi olarak açıldı ve sıbyan mekteplerinin üst kademesi olarak kabul edildi.[130] İmtihanla öğrenci alan Arapça, Farşça, Coğrafya, Hesap gibi derslerin okutulduğu mektepten alınan olumlu sonuçlardan sonra devlet erkanı ve padişahın huzurunda yapılan sınavda, öğrencilerin üstün başarılarından dolayı, bu mekteplerin çoğaltılmasına karar verildi.[131]

İstanbul'da rüştiyelerin sayıları 1852'de 12'ye ulaştı. İstanbul rüştiyelerinin başarısı aynı tıp kurumların taşrada açılmasını sağladı. Rüştiyelere öğretmen yetiştirmek amacıyla 1848'de açılan ve ilk öğretmen okulu olan Darü'l-muallimîn-i Rüştî'nin ilk mezunları devreye girmesiyle, devrin eğitimcilerine daha da cesaret gelmiş 15'i Rumeli'de, 7'si Anadolu'da ve 3'ü Adalarda olmak üzere toplam 25 rüştiye açılması kararı verilmiştir.[132] İlk taşra rüştiyesi 1855'de, sosyal ve kültürel yönden Anadolu'dan daha ileri olan Rumeli'de açıldı. Anadolu'daki ilk rüştiyeler, 1859'larda açılmaya başlanmış, aynı tarihte Rumeli'deki rüştiyelerin sayısı 28'e ulaşmıştır.

Maârif Nezâreti'nin kurulmasından sonra tüm mektepler gibi rüştiyeler de bakanlığa bağlanıp, sıbyan mekteplerinin üzerinde, yüksek öğretime öğrenci hazırlayan bir ortaöğretim kurumu sayılmıştır.

---

[128] Bilgi için bkn Ek -7.
[129] Osman Ergin, **Türk Maârif Tarihi**, c. 2, s.440-44.
[130] Bazı kaynaklar ilk rüştiye olarak Mekteb-i Maârif-i Adli'yi kabul ederken bazıları Davut Paşa Mektebini kabul ederler. Cemil Öztürk, ***Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası,*** s. 4.
[131] Osman Ergin, ***a. g. e.***, s. 444.
[132] Nevzad Ayas, ***Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi***, s. 379.

1869 Nizamnâmesi eğitimin her dalında olduğu gibi rüştiyeleri de tam bir nizama kavuşturmuştur. Buna göre : 500 haneli kasaba ve vilayetlerde mutlaka bir rüştiye kurulacaktır.[133] Bu kurumlar iki muallim, bir gözetmen, bir hademe görevlendirilecek ve rüştiyelerin bütün masraflarını Vilayet Maârif Sandıkları tarafından karşılanacaktır. Fakat bu masraflar 40.000 kuruşu geçemeyecekti.[134] Öğrenim süresi 4 yıldır. Programı şöyledir : Mebadi-i Ulûm-i Diniye, Lisan-i Osmani Kavaidi, İmla ve İnşa, Kavaid-i Arabiye ve Farsiye, Tersim-i Hutut, Hendese, Defter Tutmak Usulü, Tarih-i Umûmi, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik, mektebin bulunduğu yerdeki mahalli lisan ve 4. sınıfta isteğe bağlı olarak Fransızca.[135]

Nizamnâme'den sonra memleketteki rüştiye sayıları hızla artmaya başladı. 1848-1869 yılları arasında 138 rüştiye açılmasına karşılık 1869-1876 arasında 287 rüştiye açıldı. (Kız rüştiyeleri dahil değildir.)

2.2.2.2. Darü'l-maârif

Mektep, Abdülmecid'in annesi Bezmialem tarafından Sultan Mahmut Türbesi yanındaki arsaya yapılmıştır. Asıl adı Valide Mektebi iken daha sonra Darü'l-maârif adını almıştır. 1850 yılında ve rüştiye sınıfında açılan okulun eğitim öğretim seviyesi diğer rüştiyelerden daha üstündür.

---

[133] ***MUN***, md. 18.
[134] ***MUN***, md. 19-22.
[135] ***MUN***, md. 25.

İlk mekteplerin yapımında derme çatma binalar elden geçirilirken, doğrudan doğruya mektep olarak yapılan bu binada üstün okuyup yazma ile bazı fenler öğretilecek ve açılması planlanan Darü'l-fünûn'a talebe ile hükümet dairelerine memur yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Programı da ona göre tertip olmuştur. Okulun açılması Takvim-i Vakayi'de şöyle ifade bulur: "Rüşdiyeye mahsus ilim ve fünûn fevkinde olarak tahsil-i fenn-i kitabete medar olacak bazı fünûn ve maârif talim olunmak üzere darü'l-fünûn ve aklama şakirdan tedariki için"[136]

Darü'l-maârif' in açılış törenine Sultan Abdülmecid, Şehzade Murad Efendi ile Fatma Sultan'ı da yanında götürmüştür. Mekâtib-i Umûmiye Nazırı Kemal Efendi'yi onlara göstererek " *Efendinin elini öpünüz, bundan sonra sizin hocanız olacaktır.*" demiş ve Kemal Efendi'ye dönerek " *Bunları dest-i terbiyenize tevdi ediyorum, diğer öğrencilere eşit tutmanızı rica ederim*" iradesinde bulunmuştur.[137]

Darü'l-maârif 4 yıllık olup Edebiyat ve Fen Şubelerinden oluşmaktadır. Rüştiyelerden daha gelişmiş program ve öğretimiyle 1873'e kadar faaliyetine devam etmiş, bu tarihteki ilk idadî açma girişimlerinden sonra idadiye çevrilmiştir.[138]

2.2.2.3. Kız Rüştiyeleri

1838'den beri maârif sahasında yapılan hizmetler ve açılan mektepler hep erkek çocukların okutulması ve yetiştirilmesi gayelerine göre idi. 1858 senesine gelinceye kadar kız çocuklarının eğitilmesi ile uğraşılmamıştı. Bu tarihe kadar kız çocukları için sadece sıbyan mektepleri mevcuttur.[139]

---

[136] ***TV***., 29 Şaban 1266, nu:427.
[137] Sadrettin Celal Antel, ***Tanzimat Maarifi***, Tanzimat, s. 447 ; Osman Ergin, ***Türk Maarif Tarihi***, c. 2, s.450 ; Yahya Akyüz, ***Türk Eğitim Tarihi,*** s. 152.
[138] Osman Ergin, **Türk Maârif Tarihi**, c. 2 s.453.
[139] Osman Ergin, ***a.g. e***. , s.457.

1858 yılında Maârif Nezâreti'nden Sadaret'e yazılan tezkerede milletin kalkınmasının ancak eğitimle olacağı belirtiliyor, mektepler ıslah edilip çoğaltılırken, kızların eğitiminin önemi vurgulanarak kızlar için Rüştiyelerin yapılması isteniyordu. Teklif Sadaret'çe uygun bulunarak 1859'da İstanbul Sultanahmet'te ilk kız rüştiyesi açıldı.[140]

Hükümet halkın kız çocuklarını okutmasını teşvik etmek için 1861 tarihli gazetelere ilan vermiştir. İlanda şöyle der : " *okuyup yazmanın erkek ve kadınlar için elzem olup geçinmek için ağır işler gören erkeklerin ev işlerinde rahat etmeleri, ancak kadınların dahi din ve dünyalarını bilerek kocalarının emirlerine itaat etmelerine ve istemediklerini yapmaktan sakınmalarıyla ve iffetlerini koruyup kanaat ehli olmalarıyla mümkün olacaktır.*"[141]

İlk kız rüştiyeleri açıldığı zamanlarda kadın muallimler yeterli gelmediği için nakış dersinden başka dersleri erkek muallimler okutmuşlardır. 1869'da Darü'l-muallimât (İlk Kız Öğretmen Okulu)'nın açılmış olması bu konudaki önemli bir hamledir.

Kız Rüştiyelerinin temel düzeni diğer rüştiyelerle aynı olup 1869 Nizamnamesindeki programı şöyledir : "Osmanlıca gramer, Arapça ve Farsça gramere giriş, komposizyon, edebiyattan seçmeler, ev işleri, tarih, coğrafya ve musiki"[142]

---

[140] Hasan Ali Koçer, ***Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi***, s. 66-67 ; Ercüment Kuran, **Türk Çağdaşlaşması**, Akçağ Yayınları, 1997, s. 170.
[141]**TV**., 26 Zilhicce 1278, nu. 649; Osman Ergin, **Türk Eğitim Maârif Tarihi**, c. 2, s. 458.
[142] ***MUN***, md. 29.

II. Meşrutiyet dönemi yazarı Ömer Seyfettin'in Bahar ve Kelebekler başlıklı hikayesinde, bir büyükanne, bir toruna şöyle der : " *Biz de okurduk. Kibar, zengin efendiler kızlarına Farisî öğretir, cami dersleri gösterirlerdi. Tuhfe-i Vehbi'yi okuturlardı. Fuzuli'nin, Baki'nin gazellerini ezberlerdik Mükemmel seriler (düz yazı kafiye), kafiyeler yapar, kocalarımızla müşaare eder (şiir şöyleşir), hafızamıza, zekamıza, nüktelerimize onları hayran ederdik. O vakit bir kadın için en büyük medh, fazıla (erdemli), edebi (yazar), şaire (şair), akıle (akılı) olmak idi. Şimdi siz Frenk mürebbiyeler elinde büyüyor, kendi lisanımızın güzelliklerini tanımıyor, başka memleketlere benzemek için kendi benliğimizi yitiriyorsunuz."* Burada görüldüğü üzere Tanzimat sonrası okulların milli özelliklerini kaybetmeleri iğnelenmektedir. Ancak gerek imkan gerek kadın hoca eksikliğinden kızların eğitimi yavaş gelişmiş, toplumda memuriyet almaları da II.Meşrutiyet döneminde gerçekleşebilmiştir.[143]

2.2.2.4. Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi)

Tanzimat dönemi maârifçileri her ne kadar rüştiyeleri yüksek mekteplere ve Darü'l-fünûn'a kaynak kabul ettilerse de zamanla rüştiyelerin bu görev için yetersiz kaldığını anlamışlardır. Osmanlı eğitim sisteminde yabancı dille öğretim yapan, Batı ölçülerinde orta öğretim kurumuna ihtiyaç vardı. Böylece Galatasaray'da, gerçek anlamda kurulan ilk liseye Mekteb-i Sultanî adı verilmiştir.

Sultaniyenin açılmasının bir amacı da değişik inanç ve düşüncedeki çocukları kaynaştıracak büyük bir Osmanlı birliği yaratmaktır.[144] Galatasaray Sultanisi'ni hem dış ilişkilerini hem de "Osmanlıcılık" ideolojisini simgelemek bakımından tam bir Tanzimat okulu olarak nitelemek gerekir.[145]

---

[143] Yahya Akyüz,***Türk Eğitim Tarihi***, s. 152.
[144] Cahit Yalçın Bilim, ***Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma,*** s. 53.
[145] İlhan Tekeli, ***Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemimizdeki Değişmeler, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye***, c. 2, s. 456-475.

Mektebin kuruluşunda orta-doğuda nüfuz kurmak isteyen Fransa'nın tesiri de olmuştur. Fransa Şubat 1867'de Bab-ı Âli'ye verdiği nota ile, büyük merkezlerde Hıristiyan tebaanın da devam edebileceği modern orta öğretim kurumlarının bir an önce açılması gerekliliğini belirtiyordu. 1867 yılında Paris'i ziyareti sırasında Fransız Liselerini inceleyen Sultan Abdülaziz, İstanbul'da bu ayarlarda bir mektebin açılmasına ve Fransız diliyle tedrisat yapılmasına müsaade vermiştir.[146]

1868 yılında Fransa'nın İstanbul sefiri M.Bouree, Sadrazam Ali Paşa, Hariciye Nazırı Fuad Paşa ,İstanbul'da Avrupa liseleri seviyesinde, Fransızca eğitim verecek müessesenin dayanacağı esasları tespit etmişlerdi. Fransa Eğitim Bakanı M.Victor Duruy de mektebin açılması için her türlü desteğin sağlanacağını vaad etmiştir.[147]

Fuad Paşa ve Monsievr Bouree öncülüğünde hazırlanan program şöyleydi : Tabii ilimler, Matematik ilimleri, Coğrafya, Türkçe ve gerekli hallerde Latince Rumca, iktisat vb. dersler.[148]

Galatasaray Sultanisi'nin eğitiminin istenen düzeydeki başarıyı yakalayabilmesi sonucunda 1869 Maârifi Umûmiye Nizamnâmesi'nde yeni sultaniyelerin açılması kararlaştırıldı. Bu okullar rüştiyelerin üzerinde 6 yıllık eğitim verecektir. Kısm-ı Âdi ve Kısm-ı Âli bölümlerinden oluşacak okul II. Meşrutiyet dönemine kadar açılmadı.[149]

---

[146] Osman Ergin, ***Türk Maarif Tarihi***, s. 481.
[147] Engelhardt, ***Tanzimat ve Türkiye,*** (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1995, s. 249
[148] Hasan Ali Koçer, ***Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi,*** s. 80 ; Engelhardt, ***Tanzimat ve Türkiye***, s. 249-250.
[149] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 154.

Engelhardt okul için şöyle der : “*Galatasaray hızla gelişti, başarılı bir kurum oldu. Başlangıçta öğrenci bulamayacağı yönündeki eleştirilere nisbet edercesine 1869’da 622 öğrencisi vardı. Bina müsait olsaydı öğrenci sayısı daha da artacaktı.*[150]Okul birkaç yıl içinde hukuk, ekonomi ve mühendislik bölümlerinin katılımlarıyla adeta bir üniversite haline geldi. Maârif Tarihimizde “hukuk” un ilk kez okutulduğu kurum Galatasaray’dır. Galatasaray Sultanisi’nin ilk mezuniyet töreninde okul direktörü Sava Paşa şöyle demiştir. “ *Bugün iftiharla ilan ediyorum ki çoktan beri açılması özlenen Darü’l-fünûn’ un iki fakültesi olarak Hukuk ve Mühendislik Fakülteleri müessesemize eklenmiş, böylece müessesemiz bir fiil üniversite seviyesine yükselmiştir*.”[151]

Tevfik Fikret’e göre Galatasaray Lisesi “Doğu’nun Batı’ya açılan ilk penceresi” olarak kabul edilmiştir.[152] Modern Türkiye’nin yükselişinde Galatasaray Lisesi’nin etkisi çok büyük oldu.[153]

Mektebi Sultanî, Cumhuriyet Döneminde Galatasaray Lisesi adını almıştır ve günümüzde faaliyetlerini sürdürmektedir. XXI. yüzyılın başında kurulan Galatasaray Üniversitesi ise Sava Paşa’nın hayalini gerçekleştirmiştir.[154]

2.2.2.5. Darü’ş-şafaka

Tanzimat’ın ilanından sonra kimsesiz, fakir çocukları okutmak için Miralay Muhtar Bey, Miralay Tefik Bey ve Bab-ı Âli Saraskeri Ziya Bey “ Cemiyet-i

---

[150] Engelhardt, ***Tanzimat ve Türkiye***, s. 252.
[151] Niyazi Berkes, ***Türkiye’de Çağdaşlaşma*** s. 215.
[152] Necdet Sakaoğlu**,*Osmanlı’dan Günümüze Eğitim Tarihi,*** s. 84-85.
[153] Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınla-rı, İstanbul, 1999, s. 97 ; Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, s. 122.
[154] Ekmeleddin İhsanoğlu, ***Osmanlı Eğitim Ve Bilim Kurumları***, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, c. 1, s. 318.

Tedrisiye-i İslamiye"yi 16 Mart 1865'te kurmuşlardır.[155] Cemiyet ; fakir, muhtaç, öksüz veya kimsesiz çocuklara İslam dini ve ibadetlerine ait bilgiler ile faydalı ilimler okutmak üzere çarşı civarına bir mektep açmak için Maârif Nezaretine başvurdu. Masrafları cemiyet tarafından karşılanacak bu mektep için Maârif Nezareti onay verdi.

Açılan mektebe ilgi hayli yüksekti. Bunun üzerine cemiyet daha büyük bir mektep açmak için girişimlere başladı. Sonuçta 25 maddelik bir nizamnâmenin kabulu ile mektebin açılmasına onay verildi. Nizamnâmeye göre 15 yaşından küçük, kimsesiz ve erkek çocuklara yatılı olarak düzenlenen mektep 8 yıllıktı. Program : Türkçe Okuma – Yazma, Arapça Sarf ve Nahiv gibi gramer dersleri ; ilm-i Akaid, Meani, İlm-i Heyet gibi din dersleri ; Umûmi ve Osmanlı Tarihleri, Coğrafya, Mantık, Nizamet gibi sosyal bilgiler ; Hesap, Hendese, Cebir, Hendese-i Resmiye, Defter Tutma Usulü, Hikmet-i Tabiiye, Topoğrofya, Kimya, Tarih-i Tabi, İlm-i Servet gibi fen dersleri yer alıyordu. Bugüne kadar hiçbir mektepte okutulmayan Mecelle, Makine, Telgraf, Elektrik, Fizyoloji ve Kozmografya gibi dersler de vardı. 1868' de yapımına başlanan ve Darü'ş-şafaka adı verilen bu okul 15 Haziran 1873'de açıldı.

Mektep Türkçe olarak öğretim yapmıştır. Mektepte yıllarca Türk asker öğretmenler para almadan görev yapmışlardır.[156]Bu mektep aynı zamanda İstanbul 'un ilk özel lisesi durumundadır.Darü'ş-şafaka hükümet eliyle ve devlet bütçesiyle değil, bir vakıf tarafından kurulmuştur. Mektebin tüm ihtiyaçlar ve giderleri vakıf tarafından karşılanmıştır.

---

[155] Cemiyetin bu günkü adı " **Türk Okutma Kurumu**" dur.
[156] Osman Ergin, ***Türk Maarif Tarihi***, c. 2, s. 487-494 ; Cahit Yalçın Bilim***, Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma***, s. 59-62.

İlk mezunlarını 15 Temmuz 1880'de veren Darü'ş-şafaka o tarihlerde Osmanlılık idealini gerçekleştirmeye çalışan, zengin çocuklarının okuduğu paralı Galatasaray'a karşılık, fakir ve kimsesiz çocuklara ortaöğretim düzeyinde eğitim veren bir kurum olarak çok yararlı hizmetler yapmıştır. Posta ve Telgraf memurları başta olmak üzere bir çok eğitimli elaman ve memur yetiştirilmiştir. Bu kurum fen, matematik ve Fransızca dallarında eşdeğerdeki okullardan daha kuvvetli eğitim vermekle ün kazanmıştır. Bu müessese, vatan ve millet için çok hayırlı bir öğretim müessesesi vasıf ve hüviyeti kazanarak Maârif Tarihimizdeki yerini almıştır.[157]

2.2.2.6. İdadîler

"İdad" kelimesinin sözlükteki manası "hazırlamak" tır.[158] Maârif bakımından idadî, kendisinden üstün bulunan herhangi bir mektebe talebe hazırlama anlamı taşır. Tanzimat sonrasında Osmanlı'da mevcut, yüksek öğretim veren askeri ve sivil mekteplere talebe yetiştirmek üzere, bu müesseselerin bünyesinde bir veya iki sene gibi kısa süreli hazırlık sınıfları kurulmuştur. Bu hazırlık sınıflarına " İdadî " adı verilmiştir. Mekteb-i Tıbbıye İdadîsi, Mekteb-i Harbiye İdadîsi, Mülkiye İdadîsi gibi her mektebin hatta bazı rüştiyelerin bile hazırlık sınıfı bulunmaktaydı.[159]

Ancak üzerine duracağımız bir orta öğretim kurumunun adı olacak idadiler 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile ortaya çıkmıştır. 1869 Nizamnâmesinde rüştiyelerin üzerinde yüksek öğretime öğrenci hazırlayan kurumlar olarak gösterilmiştir. Her idadînin altışar öğretmeni, birer görevli ve hizmetlisi olacaktır. İdadîler üç sınıflı olup programı şöyledir: İyi derecede Türkçe Komposizyon,

---

[157] Hasan Ali Koçer, ***Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi*** ,s. 116-117.

[158] Mehmet Zeki Pakalın***, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü***. c. 1, İstanbul, 1983.

[159] Ekmeleddin İhsanoğlu, ***Osmanlı Eğitim Ve Bilim Kurumları***, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, c.1, s. 318.

Fransızca, Osmanlı Yasaları, Mantık, Uluslararası Ekonomiye Giriş, Coğrafya, Genel Tarih, Botanik, Cebir, Defter Tutma, Aritmetik, Geometri, Arazi Ölçümü, Fizik, Kimya, Resim (Md. 38) Sınavlarda başarı olanlar belirtilen bir üst hakka sahip olurken başarısız olanlar isterlerse bir yıl daha okulda kalabileceklerdir.[160] Maârif Nizamnâmesi'nde açılması planlanan idadîler mali imkansızlıklar ve öğretmen yetersizliği nedeniyle ancak 1873 yılında açılabildi. Aralık 1873'de devrin Maârif Nazırı Ahmed Cevdet Paşa,[161] hazırladığı tezkereyi Sadaret'e sundu.[162] Tezkerenin kabul edilmesi sonucunda bina malzeme ve öğretmenlerden istifade için Dar'ü-lmaârif idadîye çevrilerek ilk idadî kurulmuştur. Aynı tezkere sonucu Darü'lmuallimîn'e, idadîlere öğretmen yetiştirmek için bir şube açıldığı görülür. 1876'da İstanbul'da Darü'l-maârif, Fatih, Beşiktaş, Tophane (Fevziye), Eski Ali Paşa, Davut Paşa, İbrahim Ağa Çayırı olmak üzere 462 öğrencinin okuduğu 7 idadî mektebi vardı. İstanbul dışındaki ilk idadî 1875 yılında Yanya vilayetine bağlı Yenişehir Kasabası'nda açılmıştır.[163] İdadîlerin kuruluşu birçok eğitim kurumu gibi Tanzimat Döneminde olsa da çoğalması ve gelişmesi Meşrutiyet Döneminde gerçekleşmiştir.

2.2.3. Tanzimat Döneminde Yüksek Öğretim

XIX. yy.' ın başlarından itibaren Osmanlılarda görülen, bilimde Doğu'dan Batı'ya doğru olan yöneliş ve bilimle eğitim anlayışındaki gelişmeler, Tanzimat Dönemi'nde medrese dışında bir sivil yüksek öğretim müessesesinin doğmasına yol

---

[160] ***MUN***, md. 34-41.
[161] Ahmet Cevdet Paşa hakkında bilgi için bkn. Ek-7.
[162] Osman Ergin, ***Türk Maârif Tarihi***, c.2, s.496-499.
[163] Nevzad Ayas, ***Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi***, s..383 ; Osman Ergin, ***Türk Maarif Tarihi,*** c.2, s. 495-500 ; Cahit Yalçın Bilim, ***Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma***, s. 65.

açmıştır. Darü'l-fünûn fikri, Tanzimat devrinde halkın eğitim meselesi içersinde ele alınmış ve her türlü ilmin okutulacağı bir müessese olarak düşünülmüştür.[164]

İlk Türk Üniversitesi olan Darü'l-fünûn'un açılması, Abdülmecit'in 1845 yılındaki geniş bir kalkınma atılımı sonucunda kurulan " Meclis-i Maârif-i Muvakkat" ın önerisi ile gündeme geldi. Bu geçici meclis, bir daimi meclisin kurulmasını önerdikten sonra İstanbul'da yüksek öğretim programı uygulayacak "Darü'l-fünûn" kurulması kararını aldı. Akabinde kurulan "Meclis-i Maârif-i Umûmiye" Darü'l-fünûn kurulması yolunda ilk adımı attı. Darü'l-fünûn'u "*Malümat ve hüsn-ü ahlakça mükemmel olmak isteyen ve bütün ilim ve fenleri okumaya hevesli veya devlet dairelerinde çalışmak isteyen herkese gerekli bilgileri sağlayacak bir kurum*" olarak tarif eden meclis, Darü'l-fünûn'u, bütün masraflarının devlet tarafından karşılanacağı, gece-gündüz talebelerin barınabileceği ve çalışabilecekleri bir yer olarak hazırlamayı planladı. Bunun için gerekli ödenek hazırlandı.[165]

Darü'l-fünûn'u açmak üzere İstanbul'da Topkapı Sarayı bitişiğindeki Cephane Kışlası ve çevresindeki arsalar tahsis edildi. Bu konuda İtalyan mimar Gaspare Fosatti ile sözleşme yapıldı. Darü'l-fünûn'un geniş, sağlam ve güzel bir binası olacak, yeteri kadar oda, derslik, kitaplık ile müze ve deney salonları bulunacaktı.[166]

Bina yapıladursun, tartışmalarda başladı : Enderûn dağılmış, boşluğu hissedilmemişti. Siviller okumuştu ama ne işe yarayacaktı? Devlet dairelerine pekala elaman yetiştirebilmekteydi. Taşrayı ise okur – yazar vezirlerden çok, cesur vezirler

---

[164] Ekmeleddin İhsanoğlu, ***Osmanlı Eğitim Ve Bilim Kurumları***, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, c.1, s. 322.

[165] Ekmeleddin İhsanoğlu, **Tanzimat Döneminde İstanbul'da Dar'ü-lfunûn Kurma Teşebbüsleri**, 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 400-430.

[166] Cahit Yalçın Bilim, **, Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi,** s. 324-325 ; Gaspane Trjano Fosatti (1809-1883) Güney İsviçre'nin İtalyanca konuşan Tessin kantonunda dünyaya gelmiştir. Ecdadında bir çok ressam ve mimar olan bir ailedendir. O tarihte Rus Büyükelçliiği yapımı için İstanbul'da bulunmaktadır.

daha iyi yönetebiliyorlardı. Sivil asker tıp mektepleri ve mühendis mektebi zaten vardı. Darü'l-fünûn mezunlarına nasıl iş bulunacaktı vb. şekildeki olumsuz ifadelere kulak tıkanması gerekmekteydi.[167]

Bu arada Meclis-i Muvakkat ve Meclis-i Maârif Umûmiye'nin tekliflerden biri de yapılacak olan Darü'l-fünûn'da okutulacak kitapları hazırlamak için bir "Encümen-i Dâniş" in kurulması idi. Teklife, Meclis-i Vâlâ'dan kabul görüp padişah tarafından gerekli iradenin verilmesi sonucunda, Encümen-i Dâniş için 15 Nisan 1851 tarihinde karar verilmiştir. Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın çabaları sonucu da 18 Temmuz'da kurum açılmıştır.[168]

Darü'l-fünûn'da okutulacak kitapların yazımı ve tercümesi için kurulmuş olan Encümen-i Dâniş'in programını hazırlamak için Cevdet Paşa memur edilmişti. Cevdet Paşa bu müesseseyi fikir tartışmalarını geliştirmek, bilimsel araştırmaları teşvik etmek, bilimlerin teşviki ve cahilliğin kaldırılması için gerekli tavsiyelerin sağlanacağı yer olarak gördü.[169] Özellikle dil, edebiyat ve tarih alanında yeni eserlerin yazılmasına girişilecekti. Üyeliğine, zamanın tanınmış ve tanınmamış, medreseli, medresesiz bir çok vasıflı kişi alındı. Hatta büyük bir Osmanlı Tarihi yazan Avusturyalı Van Hammer, hâlâ değerini sürdüren İngilizce–Türkçe ve Türkçe–İngilizce sözlüğün yazarı İngiliz Redhouse gibi yabancı ünlüler de üye idi.[170]

Tüm bu hazırlık ve çabalara karşın Darü'l-fünûn binasının uzun yıllar tamamlanamaması sonucu bir türlü derslere başlanamadı. 13 Ocak 1863 gününe gelindiğinde inşaatın tamamlanması beklenmeden bitmiş olan odalarda halka açık

[167] Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, s. 81.
[168] Ali İhsan Gencer, **Encümen-i Dâniş ve Mustafa Reşit Paşa**, Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1987, s. 31-37.
[169] Cevdet Paşa bu esnada günümüze ışık tutan büyük eseri " **Osmanlı Tarihi**" ni şaşılacak bir hız ve bilgi ile (Lale Devri'nden Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar) 12 cilt olarak yazmıştır.
[170] Niyazi Berkes, ***Türkiye'de Çağdaşlaşma***, s. 207.

serbest konferans şeklinde dersler başladı. Dersler kimyager Derviş Paşa'nın fizik ve kimyaya dair konferanslarıyla başladı. [171]

Derviş Paşa'nın[172] fiziğin ve kimyanın özelliklerini, havanın özelliklerini, elektrik kuvvetini, bazı fizik kanunlarını halkın anlayacağı bir dille anlatıp deneyler yapması ilgiyi arttırdı. Hatta Nazırlar ve Sadrazamın da dersleri takip ettiği görülüyordu. Fuat Paşa sonra şöyle dedi : "*Rütbetü'l- ilmi 'ale'r-rütbeti*" (rütbelerin en büyüğü ilimdir) Derviş Paşa'nın dersinde dersanede yer bulamayıp dışarıda kalanlar oluyordu.[173]

1863 yılı boyunca fizik, kimya, tabii bilimler, tarih ve coğrafya konularında serbest dersler ve konferanslar verildi. Büyük bir alaka uyandıran bu dersler, gerek halk, gerek devletin ileri gelenleri tarafından heyecanla takip edildi. Kendisi için yapılan büyük binadan kısmen yararlanan Darü'l-fünûn 1865 Nisan'ında buradan çıkarıp kira ile Çemberlitaş'taki tahta yapılı Nuri Efendi Konağı'na yerleştirildi. Fakat 1865 Eylül'ünde çıkan yangın sonucu 4.000 kitap ile beraber konak yanınca Darü'l-fünûn ortadan kalktı.[174]

1869'da ikinci Darü'l-fünûn binası tamamlanarak Darü'l-fünûn derslerini burada devam etmesi kararlaştırılmıştır. Aynı yıl hazırlanan Maârif-i Umuûmiye Nizamnâmesi'nde, en çok yer alan okul Darü'l-fünûn olmuştur.[175]

Nizamnâmeye göre Hikmet ve Edebiyat, İlm-i Hukuk ve Riyaziye Fakültelerinden oluşacak Darü'l-fünûn'un öğretim süresi 3 yıl, müderris olacaklar

---

[171] Osman Ergin, **Türk Maârif Tarihi**, c. 2, s. 552.
[172] Derviş Paşa için bkn. Ek-7.
[173] Yahya Akyüz, ***Türk Eğitim Tarihi,*** s. 155.
[174] Osman Ergin, **a. g. e.** , s. 552-553.
[175] Nizamname'deki 198 maddeden 50'si , Darü'l-fünûn ile ilgilidir. Bkn. ***MUN***, md. 79-128.

için 4 yıldır. Okula 16 yaşından büyükler bir sınavla girebileceklerdir. Halka gece konferanslarına da devam edilecektir.[176]

Her ne kadar faydalı dersleri olsa da ilk Darü'l-fünûn denemesini yüksek öğretim faaliyeti olarak değerlendiremeyiz.[177] Bu sefer planlanan Darü'l-fünûn ise kuralları ve programı ile bir yüksek öğretim kurumu olarak değerlendirilebilinir.

Darü'l-fünûn-i Osmanî adı ile ünlenen bu kurum, tüm nazırların katıldığı bir törenle ve Maârif Nazarı Saffet Paşa'nın[178] nutku ile 20 Şubat 1870'te derslerine başlamıştır. Kütüphanesine, özellikle Fransa'da yayınlanan ve o sırada Avrupa'da yaygın felsefi akımlar olan "hümanizm ve pozitivizm" ile ilgili eserler getirilmiştir.[179]

Fakat, kurumu sarsan bazı gelişmeler de gözlenmiştir. Müdür Hoca Tahsin Efendi tabii bilimler deneyi yüzünden dinsizlikle suçlanıp görevinden uzaklaştırılmıştır. Ramazan ayına rastlayan günlerindeki gece konferansında Cemaleddin Afgani sanat ile ilgili bölümler ve kısımları sayarken "*peygamberlik bir sanattır* " demesi yüzünden yurt dışına çıkarılmış ve gece konferansları bir süreliğine iptal edilmiştir.[180]

Birinci ders yılında imtihana tabi tutulan ve başarılı olan öğrencilere "şehadetname" verilmiştir. 1871 ve 1872' de öğretim yılına kesintisiz devam eden

---

[176] ***MUN***, md. 80-93.
[177] Ekmeleddin İhsanoğlu,. **Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darü'l-fünûn Kurma Teşebbüsleri**, 150. Yılında Tanzimat, s. 400-430.
[178] Saffet Paşa için bkn. Ek-7.
[179] Ekmeleddin İhsanoğlu, **a. g. e**. , s. 413.
[180] Osman Ergin, ***Türk Maârif Tarihi***, c. 2, s. 559-560.

Darü'l-fünûn-ı Osmanî' nin 1873'te nedeni tam bilinmemesine karşın kapatıldığı görülür.[181]

1873 yılında Maârif Nazırı Saffet Paşa tarafından görevlendirilen Mekteb-i Sultanî müdürü Sava Paşa hazineye yük olmamak şartıyla bir Darü'l-fünûn açmakla görevlendirildi. O da Galatasaray Sultanisi'nin içinde medrese çevrelerinden uzakta Darü'l-fünûn' u üç mektep olarak açmıştır : a. Hukuk Mektebi, b. Turuk ve Meabir (yollar ve köprüler) c. Edebiyat Mektebi. Bu bölümlerden mezun olanların hangi iş sahasında çalışacağı belirlenmiş ve günün şartlarına göre eğitimde ihtisaslaşma başlamıştır. Örneğin : Doktorasını yapan Hukuk bölümü mezunları hukukçu olarak ilgili Nazırlıkta çalışacaklar, doktorasını yapamayanlar dava vekilliği görevini yapacaklardı.[182]

1874-1875 eğitim öğretim yılında 21 Hukuk, 26 Turuk-u Maabir öğrencisi sınavda başarılı olup üst sınıfa geçmişlerdir. 1877 yılında mektebin Müdürü Ali Suavi, daha önceki denemelere göre daha sağlam mali kaynaklara sahip olan ve devlete külfet teşkil etmeyen mektebin, gayri Müslim öğrencilerinin çoğunun burslu olmasından dolayı gelirlerin çok azaldığını söylemişlerdir. Zamanla Darü'l-fünûn-i Sultanî de devlete bağımlı hale gelmiştir.

1877-1878 eğitim öğretim yılında derslere ara verilse de 1878'de tekrar eğitime başlayan Darü'l-fünûn-i Sultanî ilk mezunlarını 1879-1880 eğitim öğretim yılında vermiştir. 1881'de ikinci mezunlarını verdikten sonra kapanmıştır.

---

[181] Ekmeleddin İhsanoğlu**, Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darü'l-funûn Kurma Teşebbüsleri**, 150. Yılında Tanzimat, s. 400-430.
[182] Ekmeleddin İhsanoğlu, ***Osmanlı Eğitim Ve Bilim Kurumları***, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, s. 326; Ekmeleddin İhsanoğlu, **Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darü'l-funûn Kurma Teşebbüsleri**, 150. Yılında Tanzimat, , s. 400-430.

II. Abdülhamit döneminde kuruluşu hızlanan orta ve yüksek eğitim müesseselerinin yaygınlaşması sonucunda ve yaklaşık elli beş senelik tecrübenin ışığında, yerleşmiş bir Hukuk Mektebinin de bulunduğu, bugünkü Türk üniversitelerinin temelini oluşturan " Darü'l-fünûn-u Şahane" kurulmaktadır.[183]

2.2.4. Tanzimat Dönemi Mesleki ve Teknik Eğitim Kurumları

Tanzimat dönemindeki maârif alanındaki ilkler; ilk,orta ve yüksek öğrenimle sınırlı kalmamış bir çok mesleki ve teknik eğitim kurumunun temelleri de atılmıştır.

Tanzimat Dönemindeki açılmış olan mesleki ve teknik mektepler şunlardır : Ziraat Mektebi, Sanayi Mektebi, Öğretmen Okulları, Orman ve Maden Mektepleri, Mekteb-i Mülkiye, Diğer Kurslar ve mektepler

2.2.4.1. Ziraat Mektebi

1847'de İstanbul yakınında bir basma fabrikasının kurulması planlandığında, daha önce, fabrikanın işleyeceği pamuğun yetiştirilmesi ve yetiştireceklerin ıslahının önemini vurgulayan fabrikalar müdürü Hüsnü Efendi, pamuk ziraatini ameli olarak öğretecek bir kurumun lüzumuna dikkat çekiyordu.[184] Bunun üzerine " Ziraat Talimhânesi" adı altında bir okulun açılmasına teşebbüs edildi. 1847 senesinde Yeşilköy'de bulunan Ayamama Çiftliği, Talimhâne şekline getirilerek ilk pamuk ziraatı uygulama eğitimi verilmeye başlandı.

---

183 Ekmeleddin İhsanoğlu, ***Osmanlı Eğitim Ve Bilim Kurumları***, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, s. 328-330.
184 Osman Ergin, ***Türk Maârif Tarihi***, c. 2, s. 564.

Amerikalı, Fransız ve Ermeni hocaların görev aldığı mektebe, 20 öğrenci Mekteb-i Tıbbıye'de, 30 öğrenci hariçten, 50 öğrenci başladı. 4 yıl eğitimden sonra ziraat eğitimi için uygun olmayan hava şartları, kitap ve talebe problemleri yüzünden lağvedildi.[185]

İlk ziraat eğitiminin durdurulmasından sonra, bugünkü ziraat mekteplerinin öncülüğünü yapan mektep 1884'te açılan Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'dir. 1894'ten sonra Halkalı Ziraat Mektebine dönüştürüldü. İdadîyi bitiren öğrencilere 4 yıl içinde ziraat ile ilgili bütün fenler, nazarî ve amelî öğretiliyordu. Dünya Savaşı sırasında kapanan okul 1930' da İstanbul Ziraat Mektebi olarak tekrar açıldı. Ankara'da da Yüksek Ziraat Enstitüsü açılınca, Halkalı Ziraat Mektebi Türk Maârifindeki görevini tamamlamış olarak normal bir ziraat mektebi haline getirildi.[186]

2.2.4.2. Öğretmen Okulları

Bugünkü anlamda öğretmen yetiştirmenin tarihi de Tanzimat Dönemine çıkar. 1839'larda sonra kurulup çoğalmaya başlayan rüştiyelerin iyi bir eğitim öğretim yapabilmesi için iyi yetişmiş öğretmenlerin varlığına ihtiyaç vardı. Bu da ancak medrese dışında yalnızca bu iş için açılacak meslek okulu ile sağlanabilirdi. 16 Mart 1848‘ de açılan Darü'l-muallimîn-i Rüşdî, Türk eğitim tarihinde, Tanzimat Devri sivil okullarının çoğalmasını sağlayarak, çok önemli bir işlevi yerine

[185] Faik Reşit Unat, ***Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış***, *s*. 80k-l.
[186] Faruk Reşit Unat, ***Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış***, s. 80m-n ; Osman Ergin, ***Türk Maârif Tarihi*** *,c. 2*, s. 570.

getirmiştir. [187] Bu üç yıllık okulu bitirenler, rüştiye öğretmeni olmaktaydı. Örneğin : İlk mezunlarından Selim Sabit Efendi Türkiye'de eğitimin yenileşmesi için gayret sarfeden büyük pedagoglarımızdandır.[188]

Sıbyan okullarının ıslahı ve bu okullar için medrese dışında yeni öğretmenler yetiştirilmesi, 1860' larda mümkün olmuştur. Nitekim 1857'de Maârif Nezâreti'nin kurulmasından sonra tekrar ele alınmaya başlayan sıbyan mekteplerinin ıslahına yönelik tedbirler ancak 1863 yılında uygulanmıştır. İstanbul'daki 35 sıbyan mektebinde " usûl-î cedid" 'e göre eğitime geçildi. Programları yeniden düzendi. Ne var ki söz konusu dersleri okutabilecek hocalar yoktu. Sonuçta Maârif Nazırı Safvet Paşa tarafından Sedaret' e sunulan tezkerede sıbyan okullarının önemi ve onlara yeniden muallim yetiştirilmesi vurgulandı. Bu teklif doğrultusunda 15 Kasım 1868'de İstanbul Bayezid' de Darü'l-muallimîn-i Sıbyan açılmıştır.[189]

Kız rüştiyelerinde kadın öğretmenlerin ders vermesine karar verilmiş olmasına rağmen 1870'e kadar bunun için bir girişim yapılmadı. 1869 Nizamnâmesi'ndeki kızlar için öğretmen okulu açılması kararı sonucu 26 Nisan 1870'de Darü'l-muallimât açıldı. Darü'l-muallimât gerek sıbyan mekteplerine ve gerekse rüştiyelere kadın öğretmenler yetiştirme ihtiyacını karşılayacaktı.[190]

1869 Nizamnâmesi'nde göre çeşitli kademedeki mekteplere öğretmen sağlamak üzere rüştiye, idadiye ve sultaniye şubelerinde oluşan büyük bir Darü'l-muallimîn kurulması isteniyordu. Bu istek Mart 1874'te İstanbul Darü'l-muallimîni

---

[187] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 162.
[188] Necdet Sakaoğlu, ***Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi,*** s. 78.
[189] Cemil Öztürk, ***Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası,*** s. 8-9.
[190] Cemil Öztürk, ***Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası,*** s. 10-13 ; Cahit Yalçın Bilim, ***Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi***, s. 279-280.

açılarak gerçekleşti. Sultaniye şubesi açılamayan okulun idadî şubesi 1877'de Âliye (yüksek) adını aldı ve sonraki Yüksek Öğretmen Okulları'nın başlangıcı oldu.[191]

2.2.4.3. Sanayi Mektebi

Yeni kurulmaya başlayan fabrikaların ihtiyaç duyduğu teknik elamanları yetiştirme gayesiyle 1848'de, Barutçubaşı Ohannes Dadyan Efendi'nin girişimleriyle, Zeytinburnu Sanayi Mektebi adıyla ilk defa sanayi mektebi açılmasına teşebbüs edilmiştir. Ancak bu mektep tam manasıyla faaliyete geçememişti. Seçilerek alınan talebelere maaş bağlanmış ve matematik, kimya, metalürji, resim, Nafia mühendisliği gibi dersler okutulmaya başlanmıştır. Ancak tam faaliyete geçemeyen kurumda, öğrenci maaşlarına ödenmemesi üzerine derslere devam edilmemiştir ve sonunda mektep kapatılmıştır.[192]

İkinci girişim Tuna Valiliği' ne atanan Mithat Paşa tarafından yapıldı. Mithat Paşa hem kimsesiz çocukları bir sanat sahibi yapmak, hem de ordunun giysi gereksinimini karşılamak üzere 1860'da Niş'te ve Sofya'da, 1864'te Ruscuk'da "ıslahhâne" adıyla sanat okulları kurmuştur. Bu ıslahhânelerden biri de, 1863 "İstanbul Uluslar Arası Sergisi"nin de etkisiyle, 1864 yılında İstanbul'da açıldı. Bu sanayi okullarında öğrencilere okuma ve yazma ile bir sanat dalı öğretilmekteydi. Örneğin Tuna' daki okullarda, araba ustaları ve vilayet gazetesi çalışanları eğitiliyordu. Öğrenciler matbaada, demirhanede, marangozhanede, kalemlerde, ayakkabıcı ve terzi ustaları yanında çalışarak eğitimlerini pekiştiriyorlardı.[193]

---

[191] Necdet Sakaoğlu, ***Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi***, s. 78.
[192] Osman Ergin, ***Türk Maârif Tarihi*** , s.627-628
[193] Cahit Yalçın Bilim, ***Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*** , s. 321

8 Ekim 1862'de teşkil edilen Islah-ı Sanayi Komisyonu ise bir sanayi mektebi kurulması için gerekli girişimleri yapsa da mali imkanların temin edilmemesi sebebiyle gecikmiş, Mithat Paşa'nın devreye girmesiyle 1868' de okulun açılması mümkün olabilmiştir. Mektep beş sınıflı ve yatılıdır. İlköğretimin üstünde kurulduğu görülen beş sınıflık nazari dersler sabahları yapılıyordu. Sanat işleri kışın beş, yazın altı saatten az olmamak üzere atölyelerde bilfiil çalışmak suretiyle yapılıyordu. Sanat kolları şunlardı: demircilik, dökmecilik, makinecilik, mimarlık, marangozluk, terzilik, kunduracılık, mücellitlik. Birinci sınıfı başarıyla verenler "çıraklık", ikinci, üçüncü ve dördüncü sınıfları başaranlar kademe kademe "kalfalık" ve beşinci sınıfı bitirenler diploma alıp "ustalık" statüsünü kazanıyordu. Ayrıca öğrenciler arasında 16'sı Müslüman, dördü gayr-ı Müslim yirmi kişi, 13 Ocak 1870'te çeşitli sanat dallarında eğitim görmek üzere Paris'teki "Ecole Industrielle" e gönderilmiştir.[194]

1891 senesine kadar öğrenimine devam eden mektebin bu sene mali durumu bozulduğu için, talebenin nazari eğitimi durdurulup yalnızca atölye eğitimi verilmiştir. Gerekli düzenleme ve girişimlerden sonra "Mekteb-i Sanayi-i Şahane ve Ulûm-i Âliye" adıyla yeniden tam öğretime geçmiştir.[195]

Kızlar için açılan ilk sanayi ve sanat okulları da Tanzimat Dönemi'ne rastlar. 1869'da, ordu ihtiyaçları için Yedikule'de "dikimhane" niteliğindeki Kız Sanayi Mektebi açıldı. Mektebin gelişmesi yine Meşrutiyet Dönemi'nde gerçekleşir.[196]

---

[194] Faik Reşit Unat, ***Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış***, s. 80c
[195] Osman Ergin, ***Türk Maârif Tarihi***, s. 636
[196] Faik Reşit Unat, ***Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış***, s. 80e

2.2.4.4. Orman ve Maden Mektebi

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki orman ve maden işletmeciliğinin Avrupa usullerine göre yeniden düzenlenmesi için gerekli olan uzman elamanların yetiştirilmesi amacıyla, bu alanda bir meslek ve ihtisas mektebinin açılması planlanmıştı.

Bu dalların (maden – orman) hükümet için ne kadar ehemmiyetli oldukları bu mektebin açılma girişimiyle anlaşılır. Ancak; riyazi, tabii, fiziki bir çok ilimlere lüzum gösteren bu mekteplerin açılması istenilen zamanlarda, İstanbul'da ortaöğretim mektebi dahi yoktu. Dersleri takip edecek ne talebe, ne okutacak muallim vardı.

1857 tarihinde, İstanbul'da Ticaret Nezâreti binası içinde Fransızca öğrenim yapan on öğrencili bir memur kursu olarak ilk teşebbüs yapıldı. Okulun yanında Maden mühendisi yetiştiren bir mektep daha açıldı.[197]

Mekteplerin asıl düzenlenmesi 1872 tarihli "Orman ve Maâdin İdare-i Umûmiyesi" müzekeresinden öğreniyoruz: Okula, rüşdiye mezunları ve dışarıdan Arapça, Farsça, Coğrafya görmüş, yazı ile meramını anlatmaya kadir kişilerden 18-25 yaş arasında olanlardan imtihanla talebe alınacaktır. İki senelik Maden Mektebi'nin programı şöyledir:
Birinci sene: Hesap, Logaritma, Cebir, Müsellesat, Hendese ve İrtisam, Mesaha, Topografya, Hikmeti Tabiiye, Fenni Maâdin, Nizamatı Maâdin ve Kitabet.
İkinci sene: Tabakatularz, Topografya ve Ameliyatı, Kimya, Fenni Maâdin ve İzabe-i Maâdin, Nizamat-ı Maâdin ve Kitabet. Mektep iki sene içinde Maâdin muayenesi

---

197 Ekmeleddin İhsanoğlu, ***Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları, Osmanlı Medeniyeti Tarihi***, c. 2, s. 336.

ile haritasını yapma, maden damarlarını ve cevherlerini ortaya çıkarma, madenler muhasebesine göre maden mültezimlerini teftiş edecek rapor hazırlama eğitimlerini vermektedir.[198]

1881'de "Orman ve Maâdin Mektebi" adını alan kurum 1909'da, bugün İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi'nin bulunduğu binaya yerleşerek "Orman Mekteb-i Âlisi" adını almıştır.[199]

2.2.4.5. Mekteb-i Mülkiye

İmparatorluğun idaresinde çalışacak vasıflı personel ihtiyacını karşılamak üzere teşkil edilen Mekteb-i Maârif-i Adliye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiye gibi 1862'de "Mahrec-i Aklam" adını alacak, katip yetiştiren orta dereceli mekteplerden başka 12 Şubat 1859 tarihinde kaymakamlık ve müdürlük gibi mülki kadrolarda istihdam edilecek memurların yetiştirilmesi için "Mekteb-i Mülkiye adıyla bir okul kurulmuştur.[200]

Öğrenim süresi iki yıl olan ve Maarif Nezaretine bağlı 100 öğrencinin alındığı mektebin programı şöyleydi: Tarih, Coğrafya, Hesap, Ekonomi, Politika, Nizamat-ı Cedide, Muahedat-ı Saltanat-ı Seniye teşkil ediyordu. Sultanahmet civarındaki binasında eğitime başlayan okul ilk mezunlarını 1861'de vermiştir.

---

[198] Osman Ergin, ***Türk Maârif Tarihi,*** *c. 2,* s. 591.
[199] Ekmeleddin İhsanoğlu, ***a.g.e***, s. 337.
[200] Faik Reşit Unat, ***Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış***, s. 70.

Okulun öğrenim süresi, 30 Ekim 1867 tarihinde 4 yıla çıkarıldı. Programa Umûmi Devletler Hukuku, Usûl-i Defteri ve Muhasebe, Fransızca dersleri ilave oldu.[201]

1876 I. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurumun program ve kuruluşunda yeni düzenlemeler olmuştur. İlk üç sınıfına rüştiyelilerin girebileceği "idadi kısım" ve son iki sınıfa sultaniyelilerin girebileceği "yüksek kısım" olarak beş sınıflı bir yükseköğretim kurumu haline gelen okulun adı "Mekteb-i Mülkiye-i Şahane" oldu.[202]

Tanzimat Dönemi'nden sonra Meşrutiyet Dönemi'nde de çok yararlı hizmetler veren mektep Cumhuriyet Dönemi'ne kadar geldi. 1936'da Ankara'ya nakledilen Mülkiye Mektebi, bugün "Siyasal Bilgiler Fakültesi" olarak Ankara Üniversitesi içinde yer almaktadır.[203]

Her ne kadar mesleki eğitim okulu olarak açılsa da, mektebi, işlevi ve görevi yönünden sivil yüksek öğrenimin ilk adımı saymak gerekir. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin 1959'da 100. kuruluş yıldönümünü kutlaması bu düşünceyi doğrulamaktadır.[204]

---

[201] ***a.g.e***, s. 71.
[202] Ekmeleddin İhsanoğlu, ***Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları, Osmanlı Medeniyeti Tarihi***, c. 2, s. 338.
[203] Faik Reşit Unat, ***Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış***, s. 73 ; Osman Ergin, ***Türk Maarif Tarihi***, c. 2, s. 619.
[204] Faik Reşit Unat, ***Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış***, s. 71.

2.2.4.6. Tanzimat Dönemindeki Diğer Mesleki-Teknik Mektepler ve Kurslar

- 1826'da açılan Tıbhâne'de cerrahi dersi sırasında erkeklere ebelik eğitimi veriliyordu. Kadınlardan ebe yetiştirilmesi, 1842'de açılan, daha çok bir kurs niteliğinde olan "Ebe Mektebi" ile başlamıştır.[205]

- Telgrafın muhaberede kullanılmasından yaklaşık yüzyıl sonra Osmanlı'da Edirne Telgraf Merkezi açılmıştır. Kırım Savaşı'nda Sivastopol'un fethini müjdeleyen ilk telgraf sevinçle, hayretle, şaşkınlıkla karşılanmıştır ve herkese telgrafhane gezdirilmiştir. Bu durumdan sonra Mustafa Efendi, Fransa'ya bu alanda eğitime gönderilmiştir. Döndüğünde Edirne Telgraf Müdürlüğü'ne tayin olunmuş ve 1861'de ilk Türkçe telgrafı, İstanbul'a çekmiştir. Bu gelişmelerden sonra 1861'de "Telgraf Memur Mülazimi Mektebi" açılmıştır. Öğrencilerine ; telgraf tarihi, elektrik nazariyeleri, pillerin yapılışı ve kullanışı, ceryanı mıknatisiyel bahisleri, telgraf aletleri, şebeke bilgileri eğitimlerini vermiştir.[206]

- 1864'te "Lisan Mektebi" açılmış Fransızca, Rumca, Bulgarca vb. diller öğretilmek amaçlanmıştır.[207]

- Mekteb-i Harbiye'de 1849'dan sonra Baytar Sınıfları oluşturulmuştu. Askeri okulun bu sınıfına ihtiyaç üzerine 1871'den sonra sivil öğrenci de alındı. Ancak "Baytar Mektebi" 1889'da kurulabildi.[208]

- Müzelerdeki eşyaları koruma ve bakımını yapma, kazı yapacak yabancıların kontrolü gibi amaçlarla 1874'te "Müze Mektebi" açılmıştır.[209]

---

[205] Osman Ergin, ***Türk Maârif Tarihi***, c. 2, s. 540.
[206] ***a.g.e***, s. 620-621.
[207] ***a.g.e***, s. 639.
[208] Faruk Reşit Unat, ***Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış***, s. 75-76.
[209] Osman Ergin, ***Türk Maârif Tarihi***, s. 709.

2.2.5. Azınlık Okulları ve Yabancı Okular

Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman okullarının yanında, Hıristiyan ve Musevi yurttaşlar için açılan okullara "Azınlık Okulları" denilmektedir. Bunların yanında gerek ülkedeki yabancı misyon için, gerekse politik nedenlerle açılan "Yabancı Okulları" da eğitim yapmaktaydı.[210]

Azınlık ve yabancıların özel olarak açtıkları okullar, yasal olarak devletin kontrolünde ve normal okullar ile aynı düzenlemelere tabiidir.

Tanzimat Döneminde, 1856 Islahat Fermanı'nın getirdiği hükme göre azınlıklar cemaat olarak okullar açma ve geliştirmeye izinli sayıldılar. Fakat bu okulların öğretim biçimi ve öğretmenlerinin seçimi Maârif Meclisi'nin nezaret ve teftişi altında bulunacaktı. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde hususi mekteplerle ilgili şu kaideler vardır: Özel okullar, Osmanlı veya yabancı devletlerin tebaası fertler tarafından ücretli veya ücretsiz okullardır. Masraflarını kendileri veya vakıflar karşılar. Okulların açılması için ellerinde Maârif Nezâreti'nden alınmış "şahadetname" bulunmalıdır. Okulların ders programları, kitapları ve ahlaki kuralları Maârif Nezâreti veya vali tarafından incelenip tasdik edilmelidir.[211] Bu okullarda çocukların dövülmesi ve çocuklara yakışıksız sözler söylenmesi yasaktı. Bu çocuklar özel talimata göre cezalandırılacaklardı.[212]

---

[210] Cahit Yalçın Bilim, ***Tanzimat Devri Türk Eğitimde Çağdaşlaşma***, s. 375.
[211] ***Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (MUN)***, md.129.
[212] ***MUN***, md. 130.

Tanzimat Dönemindeki başlıca azınlık ve yabancı okulları şunlardır :

A. Azınlık Okulları

1.Rum Okulları

a- Heybeliada Papaz Okulu

b.Kuruçeşme Rum Okulu

2.Ermeni Okulları

3.Musevi Okulları

B.Yabancı Okulları

1..Fransız okulları

a.Saint Benoit Fransız Okulu.

b.Saint Geoges Fransız Okulu

c.Saint Louis Koleji

d.Saint Pierre Okulu

e.Notre Dame de Sion Kız Koleji

f.Saint Joseph Koleji

g.Saint Pulcherie Fransız Okulu

3. İngiliz Okulları
4. İtalyan Okulları
5. Avusturya Okulları
6. Amerikan Okulları

a.Harput Amerikan Koleji

b.Merzifon Amerikan Koleji

c.Robert Koleji

d.İstanbul Arnavutköy Amerikan Kız Koleji[213]

---

[213] Cahit Yalçın Bilim, ***Tanzimat Devri Türk Eğitimde Çağdaşlaşma***, s. 380-404

3. TANZİMAT DÖNEMİNDE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME SİSTEMİ

3.1. Tanzimat Öncesi Dönemde Öğretmen Yetiştirme Sistemi

Öğretmenlik insanlık tarihi kadar eski bir meslektir. Tarih boyunca toplumların siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik yapılarına göre şekillenen eğitim sistemleri öğretmenlerin toplumdaki işlevlerine de belirlenmiştir. Bu yüzden, genellikle dinsel toplum ve devlet düzenlerlinin egemen olduğu XVII. yüzyıl sonlarına kadar olan dönemde, hemen hemen tüm dünyada, öğretmenlerin görevi, toplumun dinsel öğeler etrafında biçimlenen kültürünü gelecek kuşaklara aktarmak olmuştur. Buna bağlı olarak da öğretmenlik çoğunlukla din adamları tarafından yapılagelmiştir. Bu gelenek 1789 Fransız Devrimi ile değişmeye başlamıştır. Devrim sonrasında laik rejim, devrim ilkeleri doğrultusunda bir eğitim sistemi kurma gereğini duymuş ; fakat bunu teokratik – monarşik düzenin savunuculuğunu yapan mevcut öğretmenlerle başarılamayacağını görmüştür. Bunun sonucunda, dünyada bugünkü anlamda öğretmen yetiştiren ilk laik kurum Fransa'da açılmıştır.[214]

Osmanlı İmparatorluğu'nda da öğretmen yetiştirme tüm dünyadakine paralel olarak uzun yıllar teokratik kökenliydi. Osmanlı sivil eğitim sistemini meydana getiren başlıca kurumlar sıbyan mektepleri ile medreselerdi. 5-6 yaşlarındaki çocukları kabul eden, hemen hemen her mahalle ve köylere kadar yayılan sıbyan mekteplerinde " muallim" ya da "hoca" adı verilen öğretmenler görev yapıyordu. Bunlar genellikle Medreselerde eğitim görmüş kimselerdi. Öğrencisi çok olan sıbyan mekteplerinde, muallime yardımcı, genellikle mektepte yetiştirilmiş öğrenciler arasında seçilen " kalfalar" bulunurdu.[215]

---

[214] Cemil Öztürk, **Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirme,** 75 Yılda Eğitim, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 1-4.
[215] Cemil Öztürk, **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**, s. 1.

Medreselerde, sıbyan mekteplerine öğrenci yetiştirmek için Fatih Sultan Mehmet Devri hariç ayrı bir program yoktu. Sıbyan mektepleri hocalığına atanan medrese müntesipleri, küçük çocuklara Arapça, Elifba, Tecvit, İlmihal kitaplarını ezberleterek görevlerini yapıyorlardı.[216]

Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nde ise sıbyan mekteplerine öğretmen yetiştirmede yeni uygulamalara gidilmiş ve program düzenlenmiştir. Eyüp ve Ayasofya Medreseleri'nde sıbyan mektebi öğretmeni olmak isteyen medrese öğrencilerine ağır bir ders olan Fıkıh (İslam Hukuku) dersini okutmamış, onlar için programa " Adab-ı Muhasebe " ve " Usûl-i Tedris " (Tartışma kuralları ve öğretim yöntemi) derslerini koyarak öğretmen yetiştirmede büyük bir çığır açmıştır. Bu çok ileri pedagojik bir görüştür. Mesleki formasyon kazandıran bu dersleri görmeyenlerin ve daha alt sınıflarda gerekli tatbikatı (bir nevi staj) yapmayanların öğretmen olmaları yasaklanmıştır. Sadece Türk değil, dünya eğitim tarihinde de öğretmenlik mesleği için, devrine göre çok ileri ve ilk örneği olan bu uygulama daha sonraki dönemlerde kaldırılmış, geleneksel yöntemlerle öğretmen yetiştirmeye devam edilmiştir.[217]

Sıbyan mektebi hocalarının metinleri anlamadan belletme geleneği yüzyıllarca devam etmiştir. İlahili, yürüyüşlü ve tüm halkın katıldığı törenle okula başlayan çocuklar hocaya " eti senin kemiği benim" şeklinde teslim edilirdi. Hoca da gerektiğinde, kırbaç kullanmadan ya da Hıristiyanlarda görüldüğü üzere sakatlamadan çocuğu dövebilirdi. Ana – babalar ise çocuğunu terbiye için döven hocalara " elleri nurdan kopsun bir de benim için vuraydın!." mukabelesiyle mahzar-ı teşekkür olurdu. Okul dışında da geniş yetkiye sahip hocalar ; namaz, nikah kıyma, boşanma, ölüm töreni, isim koyma, adalet gibi bir çok konuda toplum için, her şeyi bilen, her sıkıntıda başvurulan kişi idi. Onun " hakkı ödenmez" ve " ana – babadan

---

[216] Sadrettin Celel Antel, **Tanzimat Maârifi**, s.440-462.

[217] Abdülkadir Özcan, **Öğretmen Yetiştirme Meselesi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s.442 ; Cemil Öztürk, **Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirme**, 75 Yılda Eğitim, s. 1-4; Yahya Akyüz, **Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu**, Türkler, s. 15.

ileri" idi. Sıbyan mekteplerinin cami ve mescitlere bitişik oluşu da, okulla halk arasında sıkı bir bağın kurulmasını kolaylaştırıyordu.[218]

Ne yazık ki böylesine itibarlı ve topluma kuvvetle etkileyen muallimler, medresenin dar ufku içinde yetişmişlerdi. İmparatorluk yavaş yavaş çökerken onların aydın bir önder olarak halka yeniyi ve daha iyiyi aşılaması beklenemezdi. Çöküş hızlandıkça bağnazlığı artan medreseler de katılaşıp dış dünyaya kapılarını kapadılar. Durgun, dindar ve içine dönük olan Osmanlı toplumu da öğretmenlerden yalnızca geleneksel ve dinsel düzeni sürdürmelerini bekliyordu.[219]

3.2. Tanzimat Dönemi Öğretmen Yetiştirme Sistemi

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern maârifin gelişmesinde karşılaşılan en büyük güçlüklerden birisi ve en önemlisi şüphesiz öğretmen yokluğudur. Uzun yıllar bu eksiklik medrese mezunlarının öğretmen yapılmasıyla giderilmiştir. Bu durum modern eğitim ve öğretim anlayışına sahip olan Maârifçiler tarafından büyük problemdi. Çünkü, bir taraftan yeni okulları, medresenin sultasından ve idari yönden Şeyhülislamlıktan kurtarmaya çalışmak, diğer taraftan bu okullara karşı olan medreselileri öğretmen yapmak, amaca ulaşmayı engelliyordu.

Tanzimat Dönemi'nde yapılan eğitim reformuna paralel olarak ilk öğretmen okulları açılmaya başlanmıştır. Bu okullarla ilgili program, bina, öğrenci sayılarından, çok daha fazla önem arz eden nokta şudur : Tanzimatçılar öğretmesiz maârif olamayacağını anlamışlardır. Başka bir deyişle, modern eğitim ve öğretimin,

---

[218] Yahya Akyüz, **Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkisi**, s. 28-30.
[219] ***a.g.e***, s.31-32.

açılan yeni okullara medrese geleneğine bağlı kimselerin öğretmen yapılmasıyla mümkün olamayacağı fikrinin kabul edilmesidir.[220]

3.3.Tanzimat Döneminde Çağdaş Anlamda Öğretmen Yetiştiren Kurumlar

3.3.1. Darü'l-muallimîn-i Rüşdî

Bugünkü anlamda öğretmen yetiştirmenin tarihi Tanzimat Dönemi'ne çıkar. 1839'larda kurulup sonra çoğalmaya başlayan rüştiyelerin iyi bir öğretim yapabilmeleri, iyi yetişmiş öğretmenlerin varlığına bağlı idi. Bu da ancak medrese dışında yalnızca bu iş için açılacak meslek okullarıyla sağlanabilirdi.[221]

Meclis-i Maârif-i Umûmiye, Sadaret'e bir arz tezkeresi yazarak bir Darü'l-muallimîn açılmasını önerdi. Öneri şu irade-i saniye ile olumlu karşılandı. "*Mekatibde etfale talim ve tedris ettirilecek ulum-ı aliye ve funûn-i mukteziyenin suhulet-i talimi ve ileride Mekatib için hoca lazım geldikçe oradan almak üzere Darü'l-muallimîn tesis ve inşasına irade-i seniye-i cenabı şehinşahi taaliik ve şerefsudur buyurulmuştu*…."[222]

Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nin başına getirilen, daha sonraları Maârif Nazırlığı da yapan Kemal Efendi'nin öncülüğü ile ilk kez bir öğretmen okulu Darü'l-muallimîn adıyla 10 Rebiülahir 1264 Perşembe günü, İstanbul'da Fatih'te açıldı. Miladi 16 Mart 1848'e rastlayan bu açılış Türk Eğitim Tarihinde çok

---

[220] Bayram Kodaman, ***Abdülhamit Devri Eğitim Tarihi***, s. 145.
[221] Yahya Akyüz, ***Türk Eğitim Tarihi***, s. 161-162.
[222] ***TV***, 23 Rebiülevvel 1264, no. 372.

önemlidir.[223] Daha sonraları Darü'l-muallimîn-i Rüşdi adı verilen bu kurum sayesinde yetkiler, artık öğretmenliğin geleneksel biçimde devam edemeyeceğini, çağın gidişine ve eğitim biliminin gereklerine uyulmasını ve öğretmenliğin özel bir ihtisas mesleği olduğunu vurgulamaktadır.İşte Tanzimat Döneminde çağdaş anlamda öğretmenlik mesleğinin doğuşu bu düşünce ve amaçla gerçekleşmiştir.[224]

1850 (5 Şevval 1266) de okul müdürlüğüne getirilen, daha sonraları birkaç defa Maârif Nazırlığı yapan, devlet adamı, hukukçu, tarihçi Ahmet Cevdet Paşa, Darü'l-muallimîn-i Rüşdî' nin ilk Nizamnâmesini hazırlamıştır. (1851) [225] Nizamnâme bu okulun eğitim, öğretim ve teşkilat bakımından kurumlaşmasında çok önemli rol oynamıştır. " Hu "[226]ile başlayan Nizamnâmeye göre : Nitelikli öğretmen yetiştirilebilmesi için okulu az sayıda öğrenci alınması yoluna gidilmiş, alınacak öğrenci sayısı 30'dan 20'ye indirilmiştir. Bunlara muvazzaf (asıl) öğrenciler denir. Bunların dışında mülazım sıfatıyla da öğrenci kaydı yapılmıştır. Sınavla alınacak öğrencilerin okula girebilmek için Arapça'yı anlayıp Türkçe'ye çevirebilecek bilgiye sahip, kötü hal ve hareketlerinin bulunmaması gerekmektedir. Okulun süresi üç yıldır. [227]

Cevdet Paşa'nın hazırladığı öğretmen okulunun ilk nizamnâmesine göre program şöyledir : Usûl-i ifade ve Talim (Ders Verme ve Öğretim Yöntemi) Farsça, Aritmetik, Hendese (Geometri), Mesaha (Alan ölçümü), Heyet (Astronomi), Coğrafya[228] Programda bir öğretim yöntemi dersinin ilk ders olarak yer alması eğitim tarihimiz açısından çok önemli ve dikkat çekilmesi gereken bir noktadır.

---

[223] Hasan Ali Koçer, ***Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi*** s. 56 ; Bayram Kodaman, ***Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi***, s. 145 ; Yahya Akyüz, ***Türk Eğitim Tarihi,*** s. 162.
[224] Yahya Akyüz, **Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleği'nin Doğuşu, Türkler**, s. 16.
[225] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), ***İrade, Meclis-i Vâlâ***, nu. 6894. bu Nizamname Yahya Akyüz tarafından geniş açıklama ve yorumlarla birlikte yayınlanmıştır.(bkn. "***Darü'l-mualli-mîn'in ilk Nizamnâmesi (1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa"*** , Milli Eğitim, sayı 95, Mart 1990.
[226] Nizamname ***" Hu "*** ile başlar. Bu kelime Allah'ın isimlerindendir. Allah'ı anmak ve O'nun adıyla başlamak manasında, bazen " Besmele " yerine kullanılır.
[227] BOA, ***İrade, Meclis-i Vâlâ***, nu.6894 ; Yahya Akyüz, ***Darü'l-muallimîn'in ilk Nizamnamesi***…, s.3-20 ; Darü'l-muallimîn 'in İlk nizamnamesi'nin tam metni için bkn. Ek-1.
[228] BOA, ***İ.MV.,*** nu.6894 ; Yahya Akyüz, ***Darü'l-muallimîn'in ilk Nizamnamesi …***, s. 3-20.

Nizamnâmeye göre: Darü'l-muallimîn öğrencilerinden haklı mazereti olmadan devam etmeyen olursa maaşı kesilip okuldan çıkarılacak, yerine başkası alınacaktır. Öğrenimini tamamlayanlar sınava tabii tutulacaklar, Rüştiye Mektebi hocalığını hak edenlere, hocalarının mührü ile Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin büyük mührü ile mühürlenmiş ve seçilen kaçıncı kişi olduklarını da gösteren birer şahadetname (diploma) verilecektir. Rüştiye hocalığını hak edenleri belirlemek için yılda bir, gerekirse birden fazla sınav yapılacaktır. Çalışkan ve zeki öğrencilerden bu sınavı kazananlar 3 yıldan önce şahadetname alabileceklerdir. Mezun olanlar, gerek İstanbul'da, gerek taşrada ne zaman ve ne tarafa olursa olsun, Rüştiye Mektebi hocalığı ile atandıklarında, bunu istememezlik etmeyeceklerini belirten kendilerinden birer senet alınacaktı.[229]

Darü'l-muallimîn-i Rüşdî'nin en önemli sıkıntısı öğrenci ve öğretmen temini olmuştur. Açılan rüştiyelerden mezun olanların sayısının az olması ve bunların genellikle devlet dairelerinde istihdam edilmesi dolayısıyla, öğrenci kaynağının çoğunluğu medreselere ait olmuştur. Sayıları İstanbul Darü'l-muallimi'nin kuruluşuna kadar 20 ile 150 arasında değişen[230] bu öğrenciler aylık 40'ar kuruş maaş almaktadırlar. Cevdet Paşa'nın yapmış olduğu en önemli yeniliklerden biri de öğrencilerin medrese talebelerinde olduğu gibi cer're çıkmasını[231] yasaklamaktı. O'na göre cer're çıkmak öğretmenliğin saygınlığını kaybettiriyor, sürekli ve çok çalışarak kazandırdıkları bilimi unutturuyordu. Bu yasağı uygulamak için kontenjanı azaltılmış ve alınan öğrencilere daha fazla maaş vermeye başlanmıştı.[232]

Rüştiye Mekteplerinin sayıları hızla artmakta birlikte ve 1868'den itibaren Darü'l-muallimîn-i Rüşdî adını alan okuldan sonra, ne yeni düzenlemeler

---

[229]BOA , ***İ.MV.,*** nu.6894 ; Yahya Akyüz, ***Darü'l-muallimîn'in ilk Nizamnâmesi*** …, s.3-20 ; Nizamnamenin tam metni için bkn Ek-1.

[230] ***Devlet Salnâmesi***, sene 1287, s. 117.

[231] Cer're çıkmak, Medrese talebelerinin kutsal üç aylarda, taşrada, halka dini irşada bulunmak, namaz kıldırmak veya müezzinlik yapmak suretiyle yiyecek, giyecek ve para toplamasıydı.

[232] Yahya Akyüz, ***Darü'l-muallimîn'in ilk Nizamnâmesi (1851) önemi ve Ahmet Cevdet Paşa,*** s. 18-19.

yapılabilmiş ne de yeni öğretmen okulları açılabilmiştir. 1868 yılında Darü'l-muallimîn-i Rüşdî'de 22 öğrenci varken, aynı tarihte öğrenimini sürdüren 138 rüştiye vardı. Bu kurum, bu rüştiyelerin öğretmen ihtiyacını karşılamaktan çok uzaktı.[233]

Öğretmen yetiştirme meselesinin önemi 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde ön plana çıkmıştır. Nizamnâmede rüştiye, idadi ve sultanilere öğretmen yetiştirmek için İstanbul'da büyük bir "Darü'l-muallimîn" in tesisi öngörülmüştür. Darü'l-muallimîn-i Rüşdî de, İstanbul Darü'l-muallimini' nin bir şubesi olacak, Edebiyat ve Fen bölümlerinden oluşacaktı. Öğrenci sayısı 100 olacak ve gayr-ı Müslimler için ayrı sınıflar açılacaktı.[234]

Sonuç olarak Darü'l-muallimîn-i Rüşdî kuruluşundan, 1874'te İstanbul Darü'l-muallimini' ne katılmasına kadar 10 ile 20 arasında değişen yıllık öğretmen yetiştirme kapasitesiyle, sayıları hızla artan rüştiyelerin öğretmen ihtiyacını karşılamaktan uzak kalmıştır. Bununla beraber bu okul, nicelik ve nitelik yönünden bir çok eksiği bulunmasına rağmen, Türkiye'de öğretmen yetiştiren kurumların gelişme sürecine temel teşkil etmesi bakımından Türk Eğitim Tarihinde son derece seçkin bir yere sahiptir.[235] Bu teşebbüs yaklaşık bir buçuk asır önce ilk kez öğretmenliğin ayrı bir meslek olarak düşünüldüğünü ve öğretmenlik mesleğini seçeceklerin ayrı bir kurumda yetişmeleri gerektiğine inanıldığını göstermektedir.[236]

---

[233] Hasan Ali Koçer, ***Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi*** s. 57 ; Cahit Yalçın Bilim, ***Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi***, s. 274.
[234] ***MUN***, md. 52-54.
[235] Cemil Öztürk, ***Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası***, s. 7.
[236] Leyla Küçükahmet, **Öğretmen Yetiştiren Kurum Öğretmenlerinin Tutumları.,** Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976, s. 12.

2.3.2.Darü'l-muallimîn-i Sıbyann (İlköğretmen Okulları)

Modern eğitim ve öğretimde öğretmenin rolü anlaşılmış olmasına rağmen Darü'l-muallimîn' den başka öğretmen okulu açılamamıştır. Sıbyan mekteplerinde, medresenin ağırlığı ve baskısı yüzünden, uzun yıllar gereken hamleleri yapamayan Tanzimat eğitimcileri, orta öğretim kurumu olarak düşündükleri ve yeni oluşturdukları rüştiyelere önem verdiler. Özellikle Darü'l-muallimîn-i Rüşdî'nin açılmasından sonra ilk çağdaş eğitim kurumlarından olan rüştiyelerin sayıları hızla artmaya başladı. Ne var ki ilköğretim çeki düzen veremeden, orta öğretimi geliştirmeye çalışmak yeni eğitim sisteminin sağlıklı biçimde gelişmesini engelliyordu. Bu durumu Cevdet Paşa " binaya ikinci kattan başlandı "[237] tabiriyle iğneliyordu.

1862 yılından sonra sıbyan okulları, numune mektepleri ve iptidai okulları adı altında " usûl-i cedid " üzerine açılıp Maârif Nezâretine bağlanmaktaydı.[238] Maârif Nezâreti bu okullara ders verecek öğretmenlerin yetiştirmesi için bir öğretmen okulunun kurulmasını kararlaştırıldı. Böylece ilköğretim artık değişik özellikli kişilerin ders verdiği kurumlar olmaktan kurtarılacak kendi ilkokul öğretmenlerine kavuşmuş olacaktı.

Maârif Nazırı Saffet Paşa, ilköğretimdeki reformlar başarıya ulaşması bakımından gerekli yeni bir öğretmen kadrosunun oluşturulması için harekete geçti. 1867'de (8 Rebiulevvel 1285) Sedaret'e gönderildiği bir arz tezkeresinde bu amaca yönelik olarak, İstanbul'da bir Darü'l-muallimîn-i Sıbyan'ın açılmasını önerdi.

" Maumialii cenabı vekaşet penahileri buyurulduğu veçhile Dersaadet ve taşra mekatibi sıbyaniyesinde bulunan etfale elifbadan bed ile eczayı şerife ve

---

[237]Cevdet Paşa, ***Tezâkir,*** 1-12, s. 11.
[238] Bayram Kodaman, ***Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi***, s. 145-146.

badehu Kuranı Kerim ve ilmihal okutmakta olduğundan…. Mekatibi sıbyaniyeden çıkıp harekesiz yazı okumağa liyakat olmayıp rakam dahi bilmediklerinden bundan böyle mekatibi sıbyaniyede bulunan etfale bir taraftan talimi Kuran olunmakla beraber ahlak risalesi ve mukaddimei coğrafya ve ilmi hesaptan ameli erbaa tedris edilmek üzere Dersaadet ve biladı selasede kain mekatibi sıbyaniyenin ıslahı ve hocaların tavzifi hakkında bazı nizamet kaleme alınarak …. gerek Dersaadet gerek taşralarda merkezi vilayet ve sancaklar ve kasabalarda kain mekatibi sıbyaniye için dahi muallimler yetiştirmek üzere Sıbyan Mekâtibi Darü'l-muallimi namıyle cevam'ı derslerine devam etmekte…."[239]

Takvim-i Vakayi'de de bu okulun açılış amacı "*Yeni usul üzerine talim olunarak, talebelerin meramlarını kağıda dökecek kadar yazı ve imla, defter tutabilecek kadar hesap, bir sanayi ve sanat dalı için lüzumu kadar matematik okutulacak olan Darü'l-muallimîn-i Sıbyan namıyla bir Mektebin teşkili ve küşadına*" ifadeleri yer aldı.[240]

Bunun üzerine İstanbul Beyazıt'ta[241] 15 Kasım 1868'de Darü'l-muallimîn-i Sıbyan hizmete açılmıştır.[242]Darü'l-muallimîn-i Sıbyan' ın açılması hakkında ırade-i seniyye[243] ile eğitimine başlayan okulun müdürlüğüne Harbiye ve Tıbbıye'de tahsil görmüş, Avrupa'ya gitmiş ve yıllardır maârif hizmetlerinde bulunmakta olan Mehmet Cevdet Bey tayin edildi. Okul için gereken öğretmen ve memur atanmış, Meclis-i Maârif'te yapılan sınavla 20 öğrenci alınmış ve bunlara 30'ar kuruş burs sağlanmıştı.[244]

Okul, 2 yıl sürekli olup Türkçe ve yazı gibi gramer dersleri ; aritmetik, geometri gibi fen derslerinin yanında Tarih, Coğrafya, Farsça dersleri vardı. Asıl

---

[239] BOA, ***İrade, Şurâ-yı.Devlet(İ.ŞD),*** no. 484; Orijinal metin için bkn. EK- 2.
[240] ***TV***, 4 Şaban 1285, nu. 1025.
[241] Bu bina şimdi üniversite kütüphanesi olarak kullanılmaktadır.
[242] Faruk Reşit Unat, ***Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*** s. 32 ; Cemil Öztürk, **Türkiye'de *Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar***, s. 13.
[243] BOA, ***İ.ŞD,*** no. 484.
[244] ***TV***., 4 Şaban 1285, nu. 1025.

önemlisi öğretim metoduna (usûl-i tedris) yer verilmiş olmasıdır. Müdür Cevdet Efendi tarafından öğretim usulünde bir yenilik olarak “ Elifba-yı Tedris Usulu “ isimli bir dersin öğrenciye gösterilmesi, o devir için önemli bir çabadır. Ancak İmparatorluğun bu yıllarında her yeniliğe düşman olan gruplar, eğitim metodu hakkındaki yeniliklere de karşı çıkmışlar ve yaptıkları propagandalarda okulun öğrencisiz kalarak bir yıl sonra kapanmasını sağlamışlardır.[245] İlk defa Sıbyan mekteplerine Tarih, Coğrafya, Hesap gibi derslerden girmesi, sıra, kara tahta, harita, küre, kürsü gibi araçların kullanılması, yeni yazılan Elifba ile çocukların oynayarak alfabeyi öğrenmesi, sıbyan mekteplerinden iptidai mekteplere geçişi hızlandırmıştır. Medrese çevresi bu duruma kayıtsız kalmamış ve ellerinden giden sıbyan mektepleri için Cevdet Efendi’yi ve Darü’l-muallimîn-i Sıbyan hedef almışlardır.[246]

Darü’l-muallimîn-i Sıbyan 1871 yılında öğrencisiz kaldığı için kapanmak zorunda kalmış, 1872’ de yine Cevdet Efendi’nin gayretleri sonucunda açılabilmiştir.[247]Bu sefer okula vilayetlerde açılacak Darü’l-muallimînler için öğretmen yetiştirme görevi de verildi.[248]

Açılış gerekçesi ve alınacak öğrenciler için verilen alanda sıbyan mekteplerinde yeni usule göre ders verebilecek hocalar yetiştirmek üzere Sultan Abdülaziz fermanı ile Süleymaniye semtinde Darü’l-muallimîn-i Sıbyan tekrar açılmış, okula yazılan 50 öğrenciye 30’ar kuruş burs verileceği tekrar edilmiş imtihanın Sarf, Nahiv, Mantık, Farsça, Hesap’tan olacağı açıklanmıştı.[249]

1874 yılı başlarında, daha önce atanmış sıbyan mektebi muallimlerine pedagojik formasyon dersleri verilmeye başlanmıştı. Öğretmenler için,

---

[245] Hasan Ali Koçer, ***Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi,*** s. 79 ; Abdülkadir Özcan, ***Öğretmen Yetiştirme Meselesi***, 150 Yılda Tanzimat, s. 450 ; Osman Ergin,***Türk Maârif Tarihi,*** s.579.
[246] Yahya Akyüz, ***Türk Eğitim Tarihi***, s. 192.
[247] ***Devlet Salnâmesi,*** sene 1289, s. 119.
[248] Cemil Öztürk, ***Türkiye’de Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar***, s. 13.
[249] BOA***, İ.DH***, nu. 43710.

Darü'l-muallimîn-i Rüşdî'nin ilk mezunlarından Selim Sabit Efendi'nin yazdığı "Rehnuma-yı Muallimîn-i Sıbyan" adı eseri, ürkütücü hece yöntemine karşı yeni bir Elifba ile ilk pedagoji kitaplarındandı.[250] Bu eser Cevdet Efendi'nin bulduğu usule de benzediği için "Cevdet Efendi Elifbası" da denilmiştir.[251] Darü'l-muallimîn-i Sıbyan, 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'yle açılması öngörülen İstanbul Darü'l-muallimini'ne (Darü'l-muallimîn-i Kebîr) 1874'te bağlanmıştır.

Darü'l-muallimîn-i Sıbyan' ın, onbinlerce sıbyan okulunun öğretmen ihtiyacının sağlaması imkansızdır. Bu okul Tanzimat döneminde yılda ancak 20-30 öğretmen yetiştirebilmekteydi.[252] Neticede 1872'den itibaren taşrada vilayet merkezinde öğretmen okullarının açılmasına karar verildi.[253] Ancak taşrada ilk öğretmen okulu 1875 yıllarında Bosna'da, ertesi yıl Girit ve Konya'da açıldı.[254]Taşrada öğretmen yetiştirme faaliyetleri 1880' e kadar bu okullarla sınırlı kalmış, bu tarihte maârif müdürlerine vilayet merkezlerine her şeyden önce birer Darü'l-muallimîn-i Sıbyan açmak " usûl-i cedid " e göre eğitim öğretim yapabilecek öğretmenler yetiştirip, ilköğretimi ıslah etme görevi verilmiştir.[255] Örneğin ; Aynı yıl Priştine Kentinde "Kosova Vilayetindeki hocalara yeni usulün öğretilmesi ve yeni hocaların yetiştirilmesi" amacıyla bir ilk öğretmen okulu açılmıştı.[256]

İstanbul'da Darü'l-muallimîn-i Sıbyan'nın 1868'de açılması, Türkiye modern eğitim tarihi açısından 1848 Darü'l-muallimîn-i Rüşdî'nin açılmasından daha önemli bir gelişmedir. Çünkü bu okul sayıları onbinlerle ifade edilen ve tüm imparatorluğa yayılmış sıbyan mekteplerinin çağa ayak uydurabilmesi için gerekli olan nitelikli ilköğretim öğretmenlerini yetiştirmeyi amaçlamıştır.[257]

---

[250] Yahya Akyüz, ***Öğretmenlerin Toplumsal Değişimindeki Etkileri,*** s. 36.
[251] Abdülkadir Özcan, ***Öğretmen Yetiştirme Meselesi***, 150 Yılda Tanzimat, s. 441-469.
[252] ***Devlet Salnâmesi***, sene:1286, s.111.
[253] ***TV***, no: 1534, 16 Ramazan 1289.
[254] Abdullah Saydam, Bayram Kodaman, ***Tanzimat Devri Eğitim Sistemi,*** 150.Yılında Tanzimat s. 493 ; Cahit Yalçın Bilim, ***Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*** , s.278.
[255] BOA, ***İ.DH***, no. 64621.
[256] ***a.g.y.***
[257] Lütfi Efendi, ***Vak'anuvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi,*** (Yay: Münir Aktepe), Ankara 1989,s. 23.

3.3.3. Darü'l-muallimât (Kız Öğretmen Okulu)

Tanzimat ile Batı'ya açılan Osmanlı İmparatorluğu'nun idari ve siyasi yapısı değiştiği gibi, fikri ve sosyal yapısı da değişti. Bu değişmeden etkilenen müesseslerden biri de aile ve onun içindeki kadındır. Bu devirde kadın evin içinden dışına doğru açılır.[258]

Tanzimat'tan önce ve Tanzimat'ın ilk yıllarında kızlar için tek resmi okul dini bilgilerin belletildiği sıbyan mektepleridir.[259] Tanzimatçıların eğitim alnındaki en önemli başarılardan biri de kız (inas) rüştiyelerini kurarak kızlara ortaöğretim yolunu açmalarıdır.[260]

Kız rüştiyelerine kız çocuklarının devamını sağlamak için okuyup – yazmaya erkekler kadar kızların da ihtiyacı olduğu halka duyuruluyor ve kalıplaşmış fikirler kırılmaya çalışılıyordu.[261] Kız rüştiyelerinde derslerin kadın muallimler tarafından verilmesi düşünülse de, kadın muallim sayıları yeterli gelmediğinden nakıştan başka dersleri yaşlı ve düzgün ahlaklı erkek muallimler veriyordu. Kadın muallim ihtiyacı her geçen gün daha da artıyordu.[262]

---

[258] Sema Uğurcan, ***Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü***, Ankara, 1992, s. 497-508.
[259] İsteyen aileler kız çocukları için " hocahanım " adı verilen özel hocalardan özel dersler almaktadır. Bkn. s. 44- 45.
[260] Cemil Öztürk, ***Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar***, s. 43.
[261] ***TV***, 26 Zilhicce 1278, nu. 649.
[262] ***Devlet Salnâmesi***, sene 1288, s. 134.

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde kız okulları için kadın hoca temin etmek üzere Darü'l-muallimât'ın açılmasına karar verildi.[263]Nizamname'nin Darü'l-muallimât ile ilgili bölümü şöyleydi: " *Kız Mekteb-i Sıbyaniye ve Rüşdiyesine muallimler yetiştirmek üzere Dersaadet'te bir Darü'l-muallimât tesis olunup Sıbyan ve Rüşdiye namıyle iki şubeye ve her şube dahi biri İslam, diğeri Gayr-ı müslime Mekâtib-i rüşdiyesi için yetiştirilecek muallimlere mahsus olmak üzere ikişer daireye taksim olunacaktır.*" [264]

Nizamnameye göre Sıbyan ve rüşdiye bölümlerinden oluşacak Müslim ve gayr-ı Müslim ayrı sınıflarda eğitim görecekti. Sıbyan şubesinin öğretim süresi 2 yıl olup okutulması planlanan dersler şunlardı : Mebadi-i Ulum-ı Diniye, Kavaid-i Lisan-ı Osmani ve Kitabet, Usul-i Talim, Her cemaatin kendi lisanı, Risale-i Ahlak, Hesap ve Defter Tutma Usulu, Tarih-i Osmani, Coğrafya, Malumat-ı Nafia, Dikiş ve Nakış[265]Rüşdiye şubesinin öğretim süresi 3 yıl olup programı şöyleydi : Mevadd-ı Ulum-ı Diniye, Kavaid-i Lisan-ı Osmani ve İnşa, Arabi ve Farisi, Her cemaatin kendi lisanı, İlm-i Ahlak, Tedbir-i Menzil, Tarih, Coğrafya, Mebadi-i Ulum-ı Riyaziye ve Tabiiye, Resim, Musıki, Enva-i Ameliyat-ı Hiyatiye.[266] Okulun bir müdürü, çeşitli bilim ve fen dersleri için yeteri kadar kadın öğretmeni, nakış ustası ve iki hizmetlisi olacaktır. Kadın öğretmenler tamamlanıncaya kadar efendi ve terbiyeli erkek öğretmenler atanacaktı.[267] Müdürün 1.500, öğretmenlerin ve ustaların 750 ve hizmetçinin 150 kuruş maaşları olacaktı.[268] Öğretmen okuluna girmek isteyenler, Sıbyan veya rüşdiye diplomalarına sahipse sınavsız, sahip değilse sınavla okula kayıt olacaklardır.[269] Öğretmen okulundan mezun olanlar kız okullarına öncelikli olarak atanacak ve görevlerini yapacaklardır.[270] 5 yıl çalışmayan ve görev yapmayanlardan okudukları sırada verilen burs geri tahsil edilecek ve okullara bir daha

[263] Nevzad Ayas, ***Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi***, s. 380 ; Hasan Ali Koçer, ***Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi,*** s. 112.
[264] ***MUN***, md. 68.
[265] ***MUN***, md. 69 ; Orijinal metin için bkn. EK- 4.
[266] ***MUN***, md. 70 ; Orijinal metin için bkn. EK- 4.
[267] ***MUN***, md. 71.
[268] ***MUN***, md. 72.
[269] ***MUN***, md. 73.
[270] ***MUN***, md. 75-76.

atanmayacaklardır.[271] 50 öğrencisi olacak olan Darü'l-muallimât'ın Sıbyan bölümündeki öğrencilerine 30, rüşdiye bölümündekiler 60 kuruş burs verilecektir.[272] Nizamnamede belirtilen Darü'l-muallimât'ın açılması için hemen harekete geçildi. 8 Şubat 1870 Pazartesi günü Maârif Nazırı Saffet Paşa'nın da hazır bulunduğu, 32 kızın Emsile, Ameli Erbaa, Coğrafya, İmla, Sülüs Yazısı, Resim, Nakış, Hiyatat (Terzilik) dersinden imtihanları yapıldı.[273]

31 Mart 1286 tarihli Meclis-i Kebîr-i Maârif Mazbatası mektebin açılışını, nizamnamedeki hükümlerin tatbikini belirtir. " *Maârif Nizamnâmesi iktizasında inas mekâtib-i sibyaniye rüşdiyesine muallimler yetiştirmek üzere Dersaadet'te bir darü'l-müallimât tesisi lazım gelmiş olmağla bunun için Ayasofya civarında Yerebatan'da bir ahşap konak isticar ve icap eden memurin ve muallimin ve talebe ve hademesi intihap kılınmıştır…*"[274]

Görüldüğü üzere Darü'l-muallimât için Sultanahmet'te Yerebatan civarında bir ahşap konak kiralandı ve bir kapıcı ile bir hizmetli tayin edildi. Bu arada " Gayr-i Müslim Dairesi" 'nin açılmasından imkansızlıklar yüzünden vazgeçildi.[275] Müfredatta bulunan müzik dersi ise daha mühim derslerin öne çıkması için bir yıl sonraya bırakıldı.[276]

Darü'l-muallimât 26 Nisan 1870'te Maârif Nazırı Saffet Paşa tarafından açıldı.[277] Saffet Paşa'nın açılış konuşması Türk Eğitim Tarihi bakımından çok önemlidir : " … *Kadınlar, yaradılışları gereği her türlü saygıya layık oldukları gibi, eğitim ve öğretimlerine de özen göstermek gerekir. Çünkü bir çocuk beşikten okula*

---

[271] ***MUN***, md.77.
[272] ***MUN***, md. 78.
[273] Osman Ergin, ***Türk Maârif Tarihi***, c. 2, s. 669.
[274] BOA, ***İ.DH***, nu. 42823; Orijinal metin için bkn. EK-5.
[275] BOA, ***İ.DH***, nu. 42823.
[276] BOA, ***İ.DH***, nu. 42823.
[277] Osman Ergin,***Türk Maârif Tarihi***, c. 2, s. 670.

başlayıncaya dek annenin eğitimi altındadır. Bu nedenle annenin çocuk eğitiminde çok önemli bir payı vardır…. Erkekler gibi kadınların da bilgi ve beceri kazanmaları gerekir. Önceleri İslam hatunları edebi kişilikleri, şairlikleri, zekaları, üstün davranışları ve bilgileri ile ünlüdür… Her çeşit meslek ve sanatı, sosyal ve müsbet bilimli ileri düzeye çıkarmaya yetkin oldukları halde, şimdiye kadar geri kalmamızın nedeni kadınların eğitim olanaklarından hiç nasiplerini alamamış olmasıdır. Çünkü Osmanlı Devleti'nde kızlar için orta dereceli okullar olmadığından, kız çocukları sekizer onar yaşlarına kadar Sıbyan mekteplerine devam ederek harekeli yazıyı okuyacak kadar kalırlar, bazıları da evlerinde dini metinleri öğrenirlerdi. Daha yüksek okullar bulunmadığından zavallı kızlar bu halde kalırlardı…Bir çok sanat ve bilgi vardır ki bunları yaparak hayatını kazanmaya, kadınların örtünmüş olmaları asla engel değildir. Avrupa'da yüzbinlerce kız ve evli kadın evlerinde çeşitli el işleri yaparak geçimlerini sağlamaktadırlar. " dedikten sonra şu Hadisi vurgular. " *Taleb'ül ilmi farizatün ala külli Müslimin ve Müslimetin* " (Kadın erkek her Müslüman'ın ilim öğrenmesi farzdır.) [278]

Bu şekilde açılan Darü'l-muallimât'ın ilk ders programında şu dersler vardı: Mebadi-i Ulûm-i Diniye ve Ahlak, Kavaid-i Lisan ve İnşa, Hesap, Nakış ve Ameliyat-ı Hıyatiye, Resim, Hatt-ı Sulus ve Nesih, Tarihi Osmani, Coğrafya.[279] 1873-74 öğretim yılında Rik'a programa dahil edilmiştir.[280] Bir yıl sonra da başlangıçta yeteri kadar önem verilmeyen müzik Darülmuallimat programına dahil edildi.[281]

1873 yılında ilk mezunlarını veren Darü'l-muallimât' tan 17 öğrenci mezun olmuştu. Bunlardan Fahriye Hanım Sultanahmed Inas Rüşdiyesi' ne birinci, Münire Hanım ise ikinci muallime ; Fatma Nigar Hanım Eski Ali Paşa Rüşdiyesi' ne birinci muallime, Zehra Hanım Sultanahmed Inas Rüşdiyesi' ne Rik'a hocası ; Hafıza

---

[278] ***TV***, 25 Muharrem 1287, no. 1217, Osman Ergin, ***Türk Maârif Tarihi,*** c. 2, s. 671-673.
[279] BOA***, İ.DH,*** nu. 42823; Orijinal metin için bkn.EK- 6.
[280] **Devlet Salnâmesi**, sene 1290, s. 197.
[281] **Devlet Salnâmesi**, sene 1292, s. 137.

Rüveyde Hanım ise Sultanahmed Rüşdiye' sine Riyaziye muallimi olarak atandılar. Bu mezunlar o zamana kadar yalnız Dikiş ve Nakış Hocalıklarından ibaret olan kadın muhalliliğini yıkarak, değişik kollarda tedrisata başlayan ilk kadın muallimlerdir.[282]

Maârif alanındaki ilkleri oluşturan Tanzimat Döneminde sonra, II. Abdülhamit Döneminde Darü'l-muallimât nicelik ve nitelik yönden gelişmiştir. Örneğin : 1881-82 öğretim yılında radikal bir kararla kurumun müdürlüğüne bir kadın atanmıştır. Fatma Zehra Hanım Maarif Tarihimizde ilk kadın müdüre olarak yerini aldı.[283]

Darü'l-muallimât' tan mezun olan kadın öğretmenler, kız rüşdiyelerin yaygınlaşmasında ve kız çocuklarının gerek Sıbyan gerek kız rüşdiyeleri düzeyinde okullaşma oranlarının artmasında en önemli etmen olmuştur.[284] Darü'l-muallimât yalnız kız sıbyan ve rüştiyelere öğretmen yetiştirmekle kalmadı, aynı zamanda ülke kadınları arasında aydın ve kültürü bir zümrenin katılmasını da sağladı.[285]

3.3.4. İstanbul Darü'l-muallimîni (Darü'l-muallimîn-i Kebîr)

1848'de rüşdiyeler için, 1868' de ise Sıbyan mektepleri için Darü'l-muallimînler açılmıştı. Müstakil olarak ele alınan öğretmen yetiştirme meselesi ancak Fransız maârifine göre hazırlanmış 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin yürüklüğe girmesinden sonra bütün olarak ele alındı.

---

[282] Osman Ergin,***Türk Maârif Tarihi,*** *c. 2,* s. 675 ; Cahit Yalçın Bilim,***Tanzimat Devri Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma***, s. 74 ; Abdülkadir Özcan, ***Öğretmen Yetiştirme Meselesi***, s.441-469 ; Gülay Arıkan, ***Tanzimat Döneminde Kadınlar***, Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslar Arası Sempozyumu,
s. 323-325.
[283] ***Devlet Salnâmesi***, sene 1299, s. 260.
[284] Yahya Akyüz, ***Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu***, Türkler, s. 23.
[285] Cahit Yalçın Bilim, , ***Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*** , s. 283.

Nizamnâmenin 52. maddesi şöyledir : “ *Mekâtib-i Umûmiyenin derecat-i muhtelifesi için mükemmel muallimler yetiştirmek üzere, Dersaadet’ te bir büyük Darulmuallimin tesis olunup, üç şubeye ve her şube biri edebiyata ve diğeri Ulûm-i funûna mahsus olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Birinci şube rüşdiye, ikinci şube idadiye ve üçüncü şube sultaniye okullarına yetiştirilecek öğretmenler içindir.*”[286]

1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi’ne göre İstanbul Darü’l-muallimini’ nin şubeleri ve dersleri şunlardır:

Rüşdiye Şubesi (Öğretim Süresi 3 yıl)

Edebiyat sınıfı	Fen sınıfı
-Türkçe komposizyon	-Aritmetik
-Gereği kadar Arapça ve Farsça	-Defter tutma metodu
-Genel Tarih(Her milletin kendi dili ile)	-Geometri
-Yazı	-Alan ölçüleri
	-Cebir

İdadî Şubesi (Öğretim Süresi 3 yıl)

Edebiyat sınıfı	Fen Sınıfı
-Arapça ve Farsçadan tercümeler yapma	-Biyoloji
-Türkçe şiir ve nesir	-Analitik Geometri
-Osmanlı yasaları	-Cebir
-Mantık	-Fizik
-Uluslararası ekonomi	-Kimya
-Fransızca	-Resim

Sultanî Şubesi (Öğretim Süresi 3 yıl)

Edebiyat sınıfı	Fen sınıfı
- iyi derecede şiir ve düz yazı	- düzlem ve küresel üçgenler
- iyi derecede Arapça ve Farsça	-Analitik geometri
- Sözcü bilgisi	- Koni

---
[286] ***MUN***, md. 52

- Türkçe- Fransızca tercüme	- Kaldıraç
- Uluslar Hukuku	- Astronomi
	-Tarım ve endüstriyel kimya
	- İyi derecede botanik
	- Jeoloji
	- Arazi ölçümleri
	- Resim[287]

Öğretmen okulunda 5.000 kuruş maaşlı bir müdür, 2.000-4.000 kuruş maaşlı gereği kadar öğretmenler ve iki hizmetli olacaktır.[288] Okula; rüşdiye, idadi ve sultani mezunları sınavsız diğerleri sınavla öğrenci alınacaktır.[289] Belli oranlarda burs verilen öğrencilerden, bir alt bölümü bitirenler ister öğretmen olarak atanır, isterlerse bir üst öğretime devam edebilir.[290] Okuldan sınavla mezun olanların sınıflarına göre atamaları yapılır.[291] Genel okullarda 5 yıl gerekçesiz öğretmenlik yapmayanlar bütün haklarını kaybettikleri gibi aldıkları bursları da iade ederler.[292] Öğretim süresi dolmadan sınavda başarılı olanların da atanması yapılabilir.[293] Öğretmen okulunun bir güzel kütüphanesi, araç gereçlerin olduğu bölüm, fizik ve kimya aletleri olacaktır. Darü'l-muallimîn-i Kebîr (İstanbul Darü'l-muallimini)' in yönetimine Darü'l-muallimîn-i Sıbyan da verilecektir.[294]

İstanbul Darü'l-muallimîni'nin açılmasının 1874'e kadar gerçekleşmemesinin nedeni bütçe durumuydu. Ayrıca henüz bir sultanî açılmış ve idadîler ise hiç açılamamıştı. İstanbul'da ilk idadî açılınca aynı yıl iddi Şubesi kısmen açılmıştır.[295]

---

287 ***MUN***, md. 53-56; Orijinal metin için bkn. EK- 3.
288 ***MUN***, md. 57-58.
289 ***MUN***, md. 59.
290 ***MUN***, md. 60-61.
291 ***MUN***, md. 62.
292 ***MUN***, md. 64.
293 *MUN*, md. 65.
294 ***MUN***, md. 66-67.
295 Cahit Yalçın Bilim, ***Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi***, s. 284.

1870 yılında sadece rüşdi kısmı açılabilen Darü'l-muallimîn' in, idadî şubesi, ancak 1874'te açılabilmiş. Açık olan sıbyan şubesi de ancak bu tarihte buraya bağlanabilmiştir. Nizamnâmedeki program tüm olarak tatbik edilememiştir. 1874 İstanbul Darulmuallimini şubeleri ve dersleri şu şekildedir:

Darü'l-muallimîn-i Sıbyan (Öğrenim süresi 2 yıldır): Usul-u Tedrisiye, Lisan-ı Türki ve İmla, Tenasübe Kadar Hesap, Muhtasar Coğrafya, Mebad-i Hendese ve Mesaha, Farisi, Yazı

Darü'l-mualimîn-i Rüştiye (Öğrenim süresi 3 yıldır): Tercüme-Arabi, Farisi, Hesap, Cebir, Hendese, Tarih, Coğrafya, İmla, İnşa, Rika, Rejim

İdadiye Şubesi (Öğrenim süresi 3 yıldır): Hesap, Muamelat ve Usul-ı Defteri, Cebir, Mantık, Tarih-i Umumi ve Osmani, Lisan-ı Ecnebi, Hüsn-i Hat, Rejim, İnşa-i Türki, İlm-i Belagat, Hendese, Müsellesat-ı Müsteviye, Kozmografya, Mebadi-i Ulum-ı Tabiiye, Hıfzıssıhha[296]

Tanzimat devrinde Darü'l-muallimînler nitelik ve nicelik bakımından yetersiz kalmışlardır. Ancak açılan birkaç okulu, ilk ve orta öğretim bakımından ileri bir adım ve modern maarif zihniyetine sahip kişilerin başarısı olarak görmek gerekir. Açılan bu ilk öğretmen okullarında II. Abdülhamit Dönemi'nden itibaren modernleşme ivme kazanacaktır.[297] Tanzimat Devri'nde öğretmen okulları kurma ve öğretmen yetiştirmenin yanında öğretmen atama, terfi ve maaş durumları da bir esasa bağlanmak istenmiştir. Öncelikle öğretmenler geçimini halkın sağladığı kişiler yerine, devlete bağlı ve belirli bir bareme göre maaş alan ve emekli olmaları sağlanan kişiler olmuşlardır. Yani devletin resmi, maaşlı memurları haline gelmişlerdir.[298]

---

[296] Yahya Akyüz, ***Türk Eğitim Tarihi***, s. 166.
[297] Bayram Kodaman, ***Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*** , s. 147.
[298] Cahit Yalçın Bilim, ***Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi*** , s. 286-287.

3.3.5. Menşe-i Muallimîn

1773'te Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn, 1795'te Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn açılmıştı. Daha sonra iki fen mektebi, 1826 Tıbhane, en sonra da 1834'te Harbiye açılmıştı. Bu mekteplerde yalnız din dersleriyle Arapça, Farsça gibi dil derslerini asker harici, medrese mensupları tarafından gösteriyordu. Askeri mekteplerde de askerliğe ait derslerden başkasını, muallim olarak yetişmiş olanların okutması fikri oluştu.[299]

Askeri mekteplerin, asker hocalarından sivil muallimler yetiştirmek üzere Menşe-i Muallimîn adıyla 1875'te yüksek derecede bir mektep açılmıştır.[300]

Askeri okulların meslek dışı derslerini okutmak için açılan bu kurum idadî ve yüksek (2-4 yıl) sınıflarından oluşmuştu. Okul topografya, tarih, coğrafya, matematik, edebiyat, resim vb dallarda uzman öğretmenlerin yetiştirilmesi düşünülerek Harbiye Mektebi içinde açıldı.[301]

---

[299] Osman Ergin, ***Türk Maârif Tarihi,*** c. 2, s. 715.
[300] Faik Reşit Unat, ***Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış***, s. 36 ; Osman Ergin, ***a. g. e. ,*** s. 715.
[301] Osman Ergin, ***a. g. e.,*** s. 716-718; Ferhan Oğuzkan, ***Orta Dereceli Okul Öğretmenlerin Yetiştirilmesi***, Cumhuriyet Döneminde Eğitim, s. 596.

3.4.Tanzimat Dönemi Eğitim Bilimleri ve Öğretim Yöntemlerindeki Gelişmeler

3.4.1. Eğitim Bilimlerindeki Gelişmeler

Tanzimat Dönemi'nde eğitim, bir bilim olarak görülmeye başlamış, bu alanda kitaplar ve makaleler yazılmıştır. Selim Sabit Efendi'nin 1870' te Takvim-i Vakayi' de çıkan "İlm-i Terbiye-i Etfâl" isimli yazısı, bu alanda ilk kapsamlı çalışmadır. Burada şu görüşlere vurgu yapılır:"*İnsan beden ve ruhtan oluştuğu için, çocuk bilimi, bedeni eğitim, zihni eğitim ve ahlâki eğitim olmak üzere üçe ayrılır. Çocuk eğitimi üzerine verilecek bilgiler bu üç alanı kapsamalıdır."*[302]

Ziya Paşa'nın J.J. Rousseau'nun "Emile" adlı pedagojik eserini çevirmesi çok önemlidir. Kitap, Rousseau'nun Emile adlında hayal ettiği bir çocuğun eğitimine ilişkin yazdığı bir kitaptır ki, çocuğun doğumundan 25 yaşına kadar olan eğitimini kapsar. Kitap yayınlandığı tarihten sonra (1762) geçerli olan eğitim yönteminin tümden değiştirmiştir. Emile, pedagoji tarihinde devrim başlattığı kabul edilen, yayınladığı zaman, geleneksel eğitimi yıkacağı korkusuyla Kilise'nin toplattırıp yaktırdığı bir kitaptır. Yazarı kaçıp saklanarak canını zor kurtarmıştır. Ziya Paşa önsözünü yayınlayıp çevirisini yayınlayamasa da, böyle çok radikal bir eseri zamanına göre Türkçe'ye kazandırmak isteyen eğitimci zihniyetin varlığı, çok önem arzetmektedir.[303]

---

[302] Yahya Akyüz, **Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yönteminde Gelişmeler**, Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu, s. 501-513.
[303] **a. g. y.** , s. 504-505.

Eğitim bilimi kademeli olarak öğretmen okullarına da girmeye başlamıştır. Tanzimat döneminde, medreselerin dışında eğitim veren rüştiyeler öğretmen yetiştirmek amacıyla 16 Mart 1848'de açılan Darü'l-muallimîn'in Ahmet Cevdet Efendi tarafından 1851'de yayınlanan nizamnâmesinde "Usûl-i İfâde ve Talim" adında bir ders vardır.[304] Programın ilk dersi olan "Ders verme ve Öğretim Yöntemi" anlamındaki ders öğretmen okullarına ilk kez özel bir meslek dersinin varlığını gösterdiği için çok önemlidir.

Fakat daha sonraki yıllarda, öğretmen yetiştiren bir kurumda öğretmen adayları için elzem olan pedagojik formasyon veya meslek dersi ihmal edilmiştir. Bu mesele Münif Paşa tarafından ciddi şekilde ele alınmıştır. 1862 yılında çıkartılmaya başlayan "Mecmua-i fünûn" adlı dergideki "Ehemniyet-i Terbiye-i Sıbyan" başlıklı yazısında öğretmen olacaklara pedagojik formasyon meselesini vurgular. [305]

"Usul-i Tedris" olarak anılan pedagoji dersi, 1869 Nizamnâmesinde Darü'l-muallimât programında "Usûl-i Talim" olarak girerken[306], Darü'l-muallimînlere 1878'de tam olarak pedagojik ders konabilmiştir.[307]

3.4.2.Öğretim Yöntemlerindeki Gelişmeler

Tanzimat döneminde, bir süre ilköğretimde geleneksel ve bireysel öğretim geçerliliğini korumuştur. Buna göre ; Öğretmen her çocuğa ayrı ayrı okuturdu. Her çocuk öğretmenin önüne gider, dersini okur, öğretmen yeni dersin nereye kadar

---

[304] BOA, ***İ.MV.,*** nu.6894 ; Yahya Akyüz, ***Darü'l-muallimîn'in ilk Nizamnamesi …***, s.12-13.
[305] Abdülkadir Özcan, **Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi**, 150.Yılında Tanzimat, s.441-469.
[306]. ***MUN***, md. 70.
[307] Abdülkadir Özcan, **a. g. e. ,** s. 441-469.

olduğunu belirtmek için kitaba bir balmumu parçası yapıştırırdı. Çocuk yerine döner, dersini kendi kendine tekrar eder dururdu. Buna “balmumu yöntemi” de denir.[308]

Eğitimdeki yeniliklerle beraber yenilikçi eğitimciler bu konuda yeni görüşler ve teknikler üretmeye başladılar. Özellikle 1869 Nizamnâmesindeki okula kayıt-kabûl, öğretim ortamına ilişkin yeni düzenlemeler ile beraber sınıf ve şube sistemi oluştu.[309]

Tanzimat Döneminde geleneksel “Ezbere dayanan öğretim” yöntemi devam ederken, bunun yanında “Kitabî ve takrirî öğretim” yöntemi uygulandı. Buna göre öğretmen kitabı anlatarak ders işlerdi. Selim Sabit Efendi, anlatılan konuların öğretmen tarafından veya öğrencinin isteği ile yazılmasının yararına dikkat çekmekteydi. Böylece eğitimimizde ilk kez özet tutma yöntemi belirmeye başladı.[310]

Sıra, kürsü, harita ve kürenin eğitime girmesi 1849’da Mekâtib-i Umûmiye Nazırı Ahmet Kemal Paşa zamanına rastlasa da çok büyük tepki görür. Özellikle haritanın sokulması “gavur icadıdır” ve “çocuklara ressamlık öğretilecekmiş” gerekçesi ile büyük tepki çeker. Bu yenilikçi öğreticiler kafirlikle suçlanır.[311]

Mekteplere 1869’dan sonra Tarih, Coğrafya, Hesap gibi derslerin girmeye başlamasından sonra sıra, kara tahta, harita okullara girmeye başlamıştır.1870’lerde usûl-i cedit hareketine paralel olarak sıbyan okullarında yeni eğitim araçları kullanılmaya başlandı. Ancak yine medrese çerçevesince diz çökerek minderde Kur’an okumak yerine, sırada bacak sallayarak okunacakmış şeklinde sert eleştiriler alındı.[312] Aynı yıllarda Selanik’te de usûl-i cedit’i yaymaya çalışan Atatürk’ün ilk öğretmeni Şemsi Efendi, okuluna kürsü ve kara tahta, “burcu burcu kokan” sıralar

---

[308] Yahya Akyüz, **Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde ve Öğretim Yönteminde Gelişmeler**, Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu, s. 501-513.
[309] **a. g. y**. ,s. 509.
[310] **a. g. e.** ,s. 507-508.
[311] **a. g. e.** ,s. 511-512.
[312] Ayrıntılı bilgi için bkn. ,s. 39.

yaptırmış, bunları ortada öğretmenin dolaşacağı bir boşluk bırakarak iki taraflı yerleştirilmiştir. Bazı karşıtlar bunları tahrip etseler de Şemsi Efendi yılmamıştı.[313] Taş tahta 1847 Talimatıyla resmen okullara girdiği görülmektedir. Kara tahta ise rüştiyeler de görülmeye başlasa da 1870'ten sonra sivil okullar da yaygın olarak kullanılmıştır.[314] Türkçe ilk okuma-yazma öğretiminde de gelişmeler görülür. Daha doğrusu Tanzimat'a kadar sıbyan mekteplerin de genellikle yazma öğretimine yer verilmezdi. Nadiren bazı bilgili veya özel çocuklara yazı öğretilmeye çalışılırdı. 1847 tarihindeki " Sıbyan Mekatibi Hâce Efendilerine ita olunan Talimatname" de öğrencilere okumanın yanında yazının da öğretilmesi istenir. Sınıflara silindir taş levhalar konularak, öğrendiklerini tahtaya yazmaları istenir. Boş zamanlarında bile oyun olarak levhayı karalamaları, ona çizgi çizmeleri önemlidir.[315] Hocalar Elifba bitinceye kadar çocukları yazı yazmaya alıştırmalıdırlar. Çocuklar kamış kalemler ve divit vb. kullanmalıdırlar.[316]

İlk okuma yöntemlerinde de gelişmeler ve değişiklikler Tanzimat Dönemiyle başlamıştır. Darulmuallimin'in ilk mezunlarından Selim Sabit Efendi [317]ve yenilikçi eğitimciler geleneksel yöntem olan ve hecelemeye dayanan usul-i teheccî'nin bırakılmasını istemişlerdi. Geleneksel yönetimde kelimeler her harfin uzun uzun hecelenmesi ile okutulurdu. Örnek: "cim üstün ce, cim esre ci……" gibi

Tanzimat dönemi eğitimcileri, çocuğun dikkatini dağıtan ve zihnini karıştıran bu yöntem yerine "usûl-i savtiye" denen ve harflerin doğrudan okutan yöntemin benimsenmesini istemişlerdir. Örneğin "ce" şeklinde okunacak harf doğrudan okunmalı, hemen kelime tamamlanmalıdır. Usûl-i Savtiye Yöntemi usûl-i cedit denilen,Tanzimat eğitiminin kolaylaştırılıp modernleşmesi çabalarının temel

---

[313] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 199.
[314] **a. g. e**. ,s. 200.
[315] Ancak, levhaların saygı dışı kullanılmaları ve ayak altında kalması gibi durumlar olabilir gerekçesi ile ayetlerin yazılması yasaktı.
[316] Aziz Berker, **Türkiye'de İlköğretim**, Ankara, 1941, s.28-35.
[317] Selim Sabit Efendi için bkn. EK-7.

ilkelerindendir. Maârif Nezâreti bu yeni sistemin yaygınlaşması için gezici öğretmenlerle Vilayet Maârif Müdürlerinin çalışmalarını emretmiştir. [318]

Selim Sabit Efendi'nin 1870'de ilkokul öğretmenlerine yol gösterici olarak yazdığı "Rehnûmâ-yı Muallimîn" adlı eseri, sıbyan mektebi öğretmenlerini o zaman için eğitim-öğretim yöntemleri konusunda aydınlatma amacı gütmektedir ve alanında yazılan ilk kitaplardandır. Usul-i savtiye yöntemiyle harfler öğretilir. Kelimelerin okunmuşuna gelince kelimeler ; gün, ay, insan, bitki vb. öğrencilerin günlük hayattan bildikleri tanıdıkları adları tanımadıklarına göre daha çabuk öğretilir. Bu kelimeleri rahatlıkla okuyabilen öğrencilere atasözleri, ahlaki sözler öğretmeli daha sonra Kur'an-ı Kerîm'e başlanmalıdır.[319]

Rehnûma-yı Muallimin'de ilk okuma yazmadan sonra tarih dersinin kuru ve yalnızca olayların tarihlerini ezberleyerek değil öğretmenden sonra öğrencilerin de konuyu anlatması istenmeli soru-cevap yöntemi uygulanmalıdır. Gerek Tarih gerekse diğer derslerde Türkçe eğitiminin üzerinde özenle durulmalıdır[320]

3.4.3.Disiplin Anlayışı ve Ödüllendirmedeki Değişmeler

Türk eğitim tarihinde dayağın yalnızca öğrencilerin disipline etmek için değil tembel ve başarısızları korkutup çalıştırmak, başarısını arttırmak amacıyla kullanıldığı da görülür. Öğretmenlerimiz ve halkımız, dayakta, sadece cezalandırıp sindirici değil, akıllandırıcı terbiye edici başarılı kılıcı bir özellik görmüşlerdir.

---

[318] Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, s. 91.
[319] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 187.
[320] **a. g. e**. ,s. 187.

Dayağın en yaygın biçimi falaka ile dövmektir. Falaka iki ucuna bir sicim bağlanmış kalın bir sopa idi. Öğrenci yere yatırılarak, ayakları sicim ile sopa arasına sokulup sopa döndürülerek ayaklar sıkıştırılırdı. İki öğrenci sopanın uçlarından tutup cezalandırılanın çıplak tabanını kaldırır, öğretmen de kızılcık sopasıyla uygun gördüğü kadar vururdu.

1847 Talimatnamesinde falaka yasaklanmış hocalara şöyle talimat verilmiştir. *"Hoca tembel ve suçlu öğrenciye somurtacak, gerekirse azarlayacak, ayakta durma cezası verebilecek, bedeni hizmetlerde kullanabilecektir. Ancak çok gerekli durumlarda velinin izni ile 'yasemin çubuğu veya yaban asması' gibi yumuşak değneklerle çocuğun nazik olmayan yarlerine vurulabilecektir. Çalışkan, başarılı iyi ahlaklı çocuklar ise yerlerinden kaldırılıp, daha yüksekte olan kendi minderinin yanında oturtacaktır. Onu yüksek sesle övecektir".*[321]

Rehnûma-yı Muallimin'de öğrenci mükafatı şöyle tavsiye edilir: "*Öğrenciye ödülün önem derecesine göre kademeli olarak önce kırmızı, sonra yeşil, daha sonra sarı renkli kağıt verilir. Dördüncü aşamada ödüllendirilecek öğrenci şubede baş köşeye oturtulur. Beşinci olarak tüm öğrencilerin önünde adı okunur, son olarakta öğrencinin adı okul şeref levhasına yazılır*". Ceza konusunda ise: tenbih, nasihat ve uygun dille tekdir dışında ayakta tutma, teneffüse çıkarmama gibi cezalar öğütlenir. Selim Sabit Efendi dayağa kesinlikle karşı olup şu öğüdü vurgular: "*öğretmen cezaya layık öğrenciye hemen değil hiddeti geçince cezalandırmalıdır. Kimin yaptığı bilinmeyen bir suçtan tüm sınıfa ceza verilemez.*"[322]Bu görüşler üzerinden yüzelli yıla yakın süre geçmesine rağmen, dikkatle irdelenmesi gereken düşüncelerdir.

---

[321] Aziz Berker, **Türkiye'de ilköğretim**, s.28-35 ; Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi,** s. 60-62 ;Yahya Akyüz, **Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri**, s. 34-35.
[322] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 189.

SONUÇ

Osmanlı geleneksel eğitim kurumlarının temelini İslam dini ve kültürü oluşturmaktaydı. Osmanlı eğitim kurumlarını ise sıbyan okulları, medreseler ve Enderûn temsil ediyordu. Sıbyan mektepleri temel ve dini bilgiler ile iyi ahlakı öğretmek amacıyla en küçük yerleşim yerine kadar yayılmıştı. Osmanlı başkentlerinde ve diğer büyük kentlerdeki medreseler zamanın ünlü hocalarının ders verdiği bilim merkezi halindeydiler. Enderûn ise askeri ve sivil yöneticiler yetiştirmek üzere oluşturulan özel eğitim kurumuydu.[323]

Tüm Dünyada hakim olan dini eğitim, Fransız İhtilali'nden sonra laik eğitime dönmeye başladı. Laik eğitimle beraber, fikir yapısı değişen Batı, Rönesans ve reform hareketleri, çeşitli ilmi buluşlar, sanayi ve teknolojideki hamlelerle; ekonomik, sosyal ve askeri yönden ilerlemişti. Osmanlı eğitim kurumları çağın getirdikleri yeniliklere ayak uyduramadı. Bilakis, Fatih ve Kanuni dönemlerinde okutulmaya başlanan müspet bilimler medrese müfredatlarından çıkarılmıştı.

Çağın gereklerini yapmayan Osmanlı İmparatorluğu askeri ve sosyal yönden zayıflamaya başladı. Savaşlardaki yenilgiler üzerine zorunlu olarak askeri alanda bazı ıslahat girişimleri başladı. Batı ile Rusya arasında savaşa sürüklenen Osmanlı İmparatorluğu'nda, Lale Devri, III. Mustafa, III. Selim, II. Mahmut Dönemlerindeki ıslahat girişimleri, bu çeşit savaşlarla yarıda kaldı yada uluslar arası çatışmalar içinde etkili olamadı. Osmanlı savaşlarda yenen taraf olsa da sosyal ve ekonomik yönden yenik ve zararlı çıkıyordu. Bunun üzerine ıslahatlara 1838'den itibaren ivme verilebildi.[324]

---

[323] Cahit Yalçın Bilim, ***Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi***, s. 405-406.
[324] Niyazi Berkes, ***Türk Düşününde Batı Sorunu***, s. 29-31.

Tanzimat Devresi olarak isimlendirilen ıslahat sistemi, kendinden önceki ıslahat silsilesine hız veren, onları sonraki aynı çeşit harekete bağlayan bir zincir halkası idi.[325] Bu zincir eğitimle kurulabildi. Ancak medrese sistemi, zinciri kurmak şöyle dursun koparmak arzusundaydı. Tanzimat'tan önce, medresenin öncülüğündeki Türk eğitiminde sosyal ilimlerin seviyesi çok düşüktü. Hatta ilimlerin çoğundan memleketin haberi bile yoktu. İktisat, hukuk, istatistik, etnografya, cemiyet ilmi, psikoloji vb. Türkiye için yabancı isimlerdi.[326]

Tanzimat, artık zamanın ihtiyaçlarını karşılamayan eskimiş devlet yapısının, Batılı örneklere göre değiştirilmesi ve yenileştirilmesidir diye tarif edilebilir. Tanzimat hareketi, insanların hürriyet hakkını kabul edip onları gömüldükleri bilgisizlikten çıkartmak ve aydınlatmak yolunda bir merhaleydi.[327]

Bu dönemde ıslahatların temelinde eğitimin olduğu anlaşıldıktan sonra, eğitim alanında önemli yenilikler yapıldı. Özellikle teşkilatlanma aşamasında Maârif-i Umûmiye Nezâreti kurulmuş, eğitim kurumları kademeli olarak düzenlenip programları ve kapsamları belirlenmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın temellerinin atılmasından başka ilk , orta ve yüksek öğretimde çağdaş anlamda ilk kurumlar oluşturulmuştur. Mesleki ve teknik eğitimin temelleri atılmış, kız çocukları da ilk kez eğitim sistemine dahil edilmiştir.

Bugünkü anlamda öğretmen yetiştirmenin tarihi de Tanzimat Dönemi'ne çıkar. 1848' de açılan Darü'l-muallimîn-i Rüşdi'nin içeriğinden, binasından, programından daha önemli olan, Tanzimatçıların öğretmensiz maârifin olamayacağını anlamış olmasıdır. Eğitimin bir bilim olduğu, öğretmenliğin eğitim ve öğretim bilgisine dayanan bir meslek olduğu fikri kavranmıştır. Okulun 1851

---

[325] Tarık Zafer Tunaya, ***Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri***, s. 31.
[326] Hilmi Ziya Ülken, ***Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi***, s. 45.
[327] Hasan Ali Koçer, ***Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi***, s. 122.

yılındaki Nizamnâmesi, Öğretmen yetiştirmede niteliğe önem vermiş ilk defa mesleki bir ders olan Eğitim – Öğretim Yöntemleri dersini programa koymuştur. 1870'te açılan Darü'l-muallimât ile de kadınlar için çağdaş anlamda öğretmenlik başlamıştır.[328]

Tanzimat Dönemi yapılan eğitim reformunda teori ile uygulama aynı olmadı. Girişilen çabaların üzerinde günlük gereksinimler, geleneksel yapılar, Batılı devletleri yatıştırma politikaları etkili oldu. Okullardaki tutarsızlıklar günümüzde dahi eleştiri almaktadır. Ancak bu okulların misyonunu farklı düşünmek gerekir. Bundan sonra eğitim reformları giderek genel reformların ayrılmaz bir parçası haline geldi. Bu dönemde açılan kurumlar çağdaş eğitimin temellerini oluşturdu. Geleneksel sisteminin çok büyük baskısına rağmen, Ahmet Cevdet Paşa gibi çağdaş Türk eğitimcileri, medrese sisteminde büyük çatlaklar meydana getirdi. Medrese sisteminin ilk, orta, yüksek öğretim, mesleki ve teknik eğitim, kız çocuklarının eğitimi gibi birçok geleneksel yapı yıkıldı ve yeni temeller atıldı. Bu temel üzerindeki binalar, Meşrutiyet Döneminde yükselmiş ve Cumhuriyet Döneminde tamamlanmıştır. Cumhuriyet' in kuruluşuna emeği geçen aydınlarımızın tamamına yakını bu okullardan veya uzantılarından yetişmişlerdir.[329]

Tanzimat Dönemi'nde temelleri atılıp günümüze gelen Türk eğitim binasını korumak ve çağın gereklerine göre modernize etmek gerekir.

---

[328] Yahya Akyüz, ***Türkiye'de Modern Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu,*** Türkler, s. 24 – 25.

[329] Örneğin; Kurtuluş Savaşı' mızın önderi Mustafa Kemal Atatürk, Tanzimat'ın başında vücuda gelen Harp Okulu'nda eğitim görmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **İrade, Şurâ-yı Devlet,** nu. 484
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **İrade, Meclis-i Vâlâ**, nu. 6894
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **İrade, Dahiliye**, nu. 42823
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **İrade, Dahiliye,** nu. 43710
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **İrade, Dahiliye**, nu. 64621

Resmi ve Süreli Yayınlar

Devlet Salnâmesi, 1286
Devlet Salnâmesi, 1287
Devlet Salnâmesi, 1288
Devlet Salnâmesi, 1289
Devlet Salnâmesi, 1290
Devlet Salnâmesi, 1292
Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstûr, I.Tertip, II , s. 184-219
Takvim-i Vakayi' , 27 Recep 1262, nu. 303
Takvim-i Vakayi' , 21 Muharrem 1263, nu. 316
Takvim-i Vakayi' , 23 Rebiülvvel 1264, nu. 372
Takvim-i Vakayi' , 29 Şaban 1266, nu. 427
Takvim-i Vakayi' , 7 Safer 1275, nu. 564
Takvim-i Vakayi', 26 Zilhicce 1278, nu. 668
Takvim-i Vakayi' , 4 Şaban 1285, nu. 1025
Takvim-i Vakayi' , 25 Muharrem 1287, nu. 1217
Takvim-i Vakayi' , 16 Ramazan 1289, nu. 1534
Milli Eğitim Dergisi, Sayı 95, Mart 1990, Yahya Akyüz, Darü'l-muallimîn' in İlk Nizamnâmesi(1851), Önemi ve Ahmet Cevdet Paşa, Mili Eğitim Basımevi, Ankara

Kitaplar:

AKYÜZ, Yahya. **Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişmedeki Etkileri**, Doğan Basımevi, Ankara, 1978

AKYÜZ,Yahya. **Türk Eğitim Tarihi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000

ANTEL, Sadarettin Celal. **Tanzimat Maârifi**, Tanzimat, Maârif Matbaası, İstanbul, 1940

AYAS, Nevzad.**Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi**,Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1948

BERKER, Aziz. **Türkiye'de İlköğretim**, Ankara, 1945

BERKES, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1973

………………… **Türk Düşününde Batı Sorunu,** Bilgi Yayınları, Ankara, Mayıs 1975

BİLİM, Cahit Yalçın. **Tanzimat Devri Türk Eğitimde Çağdaşlaşma**, Anadolu Yayınevi, Eskişehir, 1984

BİLİM, Cahit Yalçın. **Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2002

CEVAD, Mahmud. **Maârif-i Umûmiye Nezareti Teşkilat ve İcraatı**,(Haz. Taceddin Kayaoğlu, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001

CEVDET, Ahmet. **Tezâkir,** 1-12 (Yay. Cavit Baysun), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1986

DEVELİOĞLU, Ferit. **Osmanlıcadan Türkçeye Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1982

ENGELHARDT. **Tanzimat Ve Türkiye**, (Çev. Ali Reşad), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1995

ERGİN, Osman. **Türk Maârif Tarihi**, c. II, Eser Matbaası, İstanbul, 1977

KARAL, Enver Ziya**, Osmanlı Tarihi**, c.V - VI, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1983

KAYA, Yahya Kemal**. İnsan Yetiştirme Düzenimiz**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1984

KOÇER, Hasan Ali. **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu Ve Gelişimi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1974

……………… **Eğitim Sorunları Üzerine İncelemeler ve Düşünceler**, Şafak Matbaası, Ankara, 1975

KODAMAN, Bayram. **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi,** Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988

KURAN Ercüment. **Türk Çağdaşlaşması**, Akçağ Yayınları, 1997

KÜÇÜKAHMET, Leyla. **Öğretmen Yetiştiren Kurum Öğretmenlerinin Tutumları**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1976

LEWİS, Bernard. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, (Çev. Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000

LÜTFİ. **Vak'anuvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, (Yay: Münir Aktepe), Ankara 1989,

OKUMUŞ, Ejder. **Türkiye'nin Laikleşme Sürecinde Tanzimat**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999

ORTAYLI, İlber. **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı,** Hil Yayın, İstanbul, 1983

ÖZÖN, Mustafa Nihat. **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, İnkilâp Kitabevi Yayları, İstanbul, 1997

ÖZTUNA, Yılmaz. **Büyük Osmanlı Tarihi**, c. 8, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994

ÖZTÜRK, Cemil. **Atatürk Devri Öğretmen Yetiştirme Politikası**,Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1996

……………..…, **Dünden Bugüne Öğretmen Yetiştiren Kurumlar**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 2005

PAKALIN, Mehmet Zeki. **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c.1-2, İstanbul, 1983

SAKAOĞLU, Necdet. **Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2003

SU, Kamil. **Türk Eğitiminde Teftişin Yeri Ve Önemi**, MEB Basımevi, İstanbul, 1974

TONGUÇ, İsmail Hakkı. **İlköğretim Kavramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1946

TUNAYA, Tarık Zafer. **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri,**Yedigün Matbaası,İstanbul, 1960

UNAT, Faik Reşit.**Türkiye Eğitim Sistemimizin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1964

ÜLKEN, Hilmi Ziya.**Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yayınları, İstanbul, 1979

WİLSON, Howard. BAŞGÖZ, İlhan. **Türkiye Cumhuriyetinde Eğitim Ve Atatürk**, Dost Yayınları, Ankara, 1968

ZILLİOĞLU, Mehmet. **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, c. VI, Zuhuri Yayınevi, İstanbul, 1970

ZÜRCHER, Erik Jan. **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,** İletişim Yayınla-rı, İstanbul, 1999

Makaleler:

AKYÜZ, Yahya. **Tanzimat Döneminde Eğitim Biliminde Ve Öğretim Yöntemlerinde Gelişmeler,** Tanzimatın 150. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994

……………, **Türkiye'de Çağdaş Anlamda Öğretmenlik Mesleğinin Doğuşu**, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002

ARIKAN, Gülay. **Osmanlılarda Tanzimat Döneminde Kadınlarla İlgili Gelişmeler**, Tanzimatın 150. Yıl Dönümü Uluslar arası Sempozyumu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994

BAŞARAN, İbrahim Ethem. **Türkiye'de Eğitim Sisteminin Evrimi,** 75 Yılda Eğitim, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

ÇAĞATAY, Neşet. **Tanzimat Ve Türk Eğitimi,** Mustafa Reşit Paşa Ve Dönemi Semineri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987

GENCER, Ali İhsan. **Encümen-i Dâniş ve Mustafa Reşit Paşa,** Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1987

HATEMİ, Hüsrev. **Türkiye'de Tıp Tarihinin Bilimsel Gelişmesi**, II. Türk Tıp Tarihi Kongresi, Türk Tarih Kurumu Basım evi, Ankara, 1999

İHSANOĞLU, Ekmeleddin. **Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darü'l-fünûn Kurma Teşebbüsü,** 150. Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992

İHSANOĞLU, Ekmeleddin. **Osmanlı Eğitim ve Bilim Kurumları**, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, c.1, Feza Yayınları, İstanbul, 1999

KOÇER, Hasan Ali. **İlkokul Öğretmen Yetiştirilmesi,** Cumhuriyet Döneminde Eğitim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983

OĞUZKAN, Ferhan. **Orta Dereceli Okul Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi,** Cumhuriyet Döneminde Eğitim, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1983

……………….., **Öğretmen Eğitimi**, Eğitim Bilimleri Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara, 1984

ÖZCAN, Abdülkadir. **Tanzimat Döneminde Öğretmen Yetiştirme Meselesi**, 150.Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992

ÖZTÜRK, Cemil. **Cumhuriyet Döneminde Öğretmen Yetiştirme**, 75 Yılda Eğitim, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999

SAYDAM, Abdullah. KODAMAN, Bayram. **Tanzimat Devri Eğitim Sistemi**, 150.Yılında Tanzimat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992

TEKELİ, İlhan. **Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemimizdeki Değişmeler,** Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, c. II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

UĞURCAN, Sema. **Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü**, 150. Yılında Tanzimat, Ankara, 1992

YALTKAYA, M. Şerefettin. **Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler**, Tanzimat, Maarif Maatbası, İstanbul, 1940

EK 1

Darü'l-muallimîn' in İlk Nizamnamesi (1851);
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Vâlâ, nu. 6894
(Nizamname Yahya Akyüz tarafından Milli Eğitim Dergisi'nde yayınlanmıştır. Sayı 95, Mart 1990)

Hû
Darü'l-muallimîn ' in Nizamnâmesidir

Talebenin Kemiyet ve Keyifleri

Birinci Bend

Darü'l-muallimîn' in asıl talebesi muvazzaf olarak yirmi kişiden ibaret olacaktır. Bunlardan maada mülezzimler dahi yazılıp ancak onlar muvazzaf olmayacaklardır.

İkinci Bend

Darü'l-muallimîn talebesi Arabîde ibare istihracına ve hüsn-i ifadeye muktedir ve Farisî ve Riyaziyat tahsiline müsteid olmak ve etvar- ı zemime ashabından olmamak şarttır.

Talebe ve Mülazım Yazmanın Usûlü

Birinci Bend

Birisi Darü'l-muallimîn talebeliğine alınacak oldukta baş mülâzim kim ise o alınacaktır ve eğer mülâzim yok ise bir imtihan açılıp sıfat-ı matlûbe-i meşruhada her kim bulunur ise Darü'l-muallimîn talebeliğine atanacaktır ve eğer sıfat-ı mezkûrede birkaç kişi bulunur ise imtihanda en alâ davranan talebeliğe alınıp sairleri dahi alâ meratibihim mülâzim tahrir olunacaklardır

İkinci Bend

Yazılacak mülâzimlerin sıfat-ı matlûbede bulunduklarını mübeyyin birer kıt'a mülâzemet kâğıdı yazdırılıp hocaların mühürleriyle temhir olunduktan sonra kayıt kabul olundukları ve kaçıncı mülâzim oldukları dahi mülâzemet kâğıtlarının zeyline şerh verilerek meclis tarafından temhir olunacaktır.

Üçüncü Bend

Gerek talebenin yazılması ve gerek mülazimlerin birbirine tercih olunması Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin reyiyle olacak ise de bu iki hususu Darü'l-muallimîn hocalarının dahi üçünün birden tasdiki şart olduğundan asla iltizam ve tesahup misillû şeylerin vukuunu tecviz etmeyeceklerine mumaileyhim hocaların tahlifi lazım gelir

Dördüncü Bend

Darü'l-muallimîn talebesi müddet-i muayyenede lâzım olacak malûmatıtahsil ettiklerinde gerek Dersaadet'de gerek taşralarda her ne vakit ve her ne tarafa mekteb-i rüşdiye hocalığıyla memur olsalar asla imtina etmeyeceklerini mübeyyin ellerinden birer kıt'a senet alınıp meclisde hıfzolunacaktır.

Talebe ve Mülâzimlerin Müddet-i Tahsilleri ve Sûret-i İştigalleri

Birinci Bend

Darü'l-muallimîn talebesinden özr-ü şer'isi olmayarak devam etmeyen olur ise maaşı kat'la ihraç olunup yerine diğeri alınacaktır

İkinci Bend

Darü'l-muallimîn talebesinin müddetleri münkazî oldukta imtihan olunup mekteb-i rüşdiye hocalığına kesb-i liyakat etmiş olanlara mekteb-i rüşdiye hocalığına intihab olunduklarını mübeyyin hocaların mühürleri ve Meclis-i Maârif-i Umûmiye'nin büyük mührü ile memhur birer kıt'a şehadetname verilecektir ve kaçıncı müntehap uldukları dahi şehadetnamelerinin zeyline işaret olunacaktır ve kesb-i liyakat etmemiş olanların maaşları kat'la ihraç olunup yerlerine diğerleri alınacaktır ve talebe bu imtihana girmeğe mecbur olacaklarından imtihandan imtina edenler olursa onlar dahi bu surette ihraç olunacaklardırmuhreclerin muidlik gibi bazı hizmetlerde istihdamları caiz olacaktır

Darü'l-muallimîn' in İlk Nizamnamesi (1851);
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Vâlâ, nu. 6894
(Nizamname Yahya Akyüz tarafından Milli Eğitim Dergisi'nde yayınlanmıştır. Sayı 95, Mart 1990)

Üçüncü Bend

Darü'l-muallimîn'de senede bir kere ve icabına göre birkaç kere imtihan açılıp mekteb-i rüşdiyeye kes-i liyakat etmiş olanlar bulunursa bervech-i şurûh yedlerine intihab şehadetnameleri verilecektir ve kesb-i liyakat edememiş olanlar dahi devama tergib olunacaklardır ancak talebe bu imtihana girmeye mecbur olmayıp canı isteyenler girecektir

Müntehabların Ahvali

Birinci Bend

Şehadetname müntehab olanlar mekâtip hizmetinde kesb-i mümarese için evvelemirde muidlik ile istihdam olunacaklardır ve eğer açıkta bir muidlik bulunmaz ise takrir ve tevfîr-i malûmat için yine Darü'l-muallimîn'e devam edeceklerdir

İkinci Bend

Bir mekteb-i rüşdiye hocalığı Mahlûl olmakta veyahut yeniden bir mekteb-i rüşdiye tapıldıkta baş müntehap tayin olunacaktır fakat kendi rızasıyle hakkını madûnunda bulunan müntehaplardan diğer talip olana terk eylediği halde baş müntehaplığına bir halel gelmeyip fakat Darü'l-muallimîn'den maaşı kat' olunarak yerine diğeri memur olunacaktır

Üçüncü Bend

Bir mekteb-i rüşdiye hocalığı baş müntehabın hakkı olduğu gibi müntehaplardan diğer talibi bulunmadığı vakitte baş müntehap zikrolunan memuriyeti kabul etmekte dahi mecbur olacağından gerek Desaadet'te ve gerek taşralarda bir mekteb-i rüşdiye hocalığı zuhûr edip müntehaplardan diğer talibi bulunmadığı halde baş müntehap mezkûr hocalığı kabule mecbur olacaktır ve imtina ederse elinden şehadetnamesi alınıp bir daha mekâtibe belki maârife dair bir hizmete istihdam olunmamak üzere tard olunarak hakkında muamele-i şedîde olunacaktır.

Selh-i C 67 mühür : Ahmet Cevdet

Darü'l-muallimîn' in İlk Nizamnamesi (1851);
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Meclis-i Vâlâ, nu. 6894
(Nizamname Yahya Akyüz tarafından Milli Eğitim Dergisi'nde yayınlanmıştır. Sayı 95, Mart 1990)

EK 2

Maârif Nazırı Saffet Paşa Tarafından Darü'l-muallimîn-i Sıbyan' ın Açılmasının Gerekliliği Hakkında Sadaret'e Yazılmış Olan Arz Tezkeresi – 1867 (8 Rebiülevvel 1285) Başbakanlık İstanbul Osmanlı Arşivi, İrade, Şurâ-yı Devlet, nu. 484

Maksan-ı mu’allâ-yı hazine-i vekaletpamihiye. Ma’lûm-ı ‘âlî-i cenabı vekaşet penahileri buyurulduğu veçhile Dersaadet ve taşra mekatibi sıbyaniyesinde bulunan etfale elifbadan bed ile eczayı şerife ve badehu Kuranı Kerim ve ilmihal okutmakta olduğundan bazıları dahi peder ve akrabaları kâr ve sanatlarına sülük etmekte olduklarından mekâtib-i rüştiyeye girenler az çok lüzumu olan şeylere kesb-i vukuf ve malûmat ederek mekâtib-i mezkûreden çıktıktan sonra dahi tevsi-i daire-i malûmat edebilmekte iseler de mekâtib-i sıbyaniyeden çıkıp harekesiz yazı okumağa liyakat olmayıp rakam dahi bilmediklerinden bundan böyle mekâtib-i sıbyaniyede bulunan etfale bir taraftan ta’lim-i Kuran olunmakla beraber ahlak risalesi ve mukaddime-i coğrafya ve ilm-i hesaptan a’melî erba’a tedris edilmek üzere Dersa’âdet ve bilâd-ı selasede kâin mekâtibi sıbyaniyenin ıslahı ve hocaların tavzîfi hakkında bazı nizamât kaleme alınarak icra-yı îcâbatına mukaddemce irade-i seniyye-i Padişahî müte’allik ve şerefsudur buyurulmuş olması ile mekâtib-i sıbyaniye muallimlerinden mezkûr dersleri okutmaya liyakati olmıyanların yerlerine diğer münasipleri intihap ve tayin kılınmak üzere zikrolunan muallimin takım meclis-i maârife celp ile imtihanları icra olunmakta ise de bunların tasavvur olunan surette talim ve terbiye-i etfâle muktedir olmadıkları ve yerlerine konulmak üzere evsafı matlûbeyi cami diğer muallimler tedariki dahi müşkül olacağı anlaşılmakta olup halbuki etfali müslimenin en ziyade vakitlerini mekâtib-i sıbyaniyede geçirip mekâtib-i rüştiyenin müddeti tedrisiyesi ise dört seneden ibaret olduğundan bu müddet tahsili lazım gelen ulûm ve fünûna kafi olamamakta olmasıyle mekâtib-i sıbyaniyeden çıkacak şakirdan mekâtib-i rüştiyede okuyacakları mükaddemat-ı ‘ulûmı orada bulundukları müddette tahsil eyledikleri halde mekâtib-i rüştiyede el-hâletü hâzihi tedris olunmakta olan ulûm ve fünûn bir derece daha tevsî olunabileceğinden ve bu dahi pek çok fevaidi müstelzim olacağından bu cihetle mekatib-i sıbyaniyenin ıslahı ahvali vecibeden olduğuna ve bu dahi mekâtib-i mezkûrede zikrolunan ulûm-i talim ve tefhime muktedir muallimler yetitirilmesine mevkuf bulunduğuna binaen saye-i şevketvâye-i şahânede her tarafça icra olumakta olan ıslahat cümlesinden olmak üzere darü’l-muallimîn namı ile mevcut olan mektepte mekâtib-i rüşdiye için hocalar yetişmekte olduğu gibi gerek Dersa’âdet gerek taşralarda merkezi vilayet ve sancaklar ve kasabalarda kain mekatibi sıbyaniye için dahi muallimler yetiştirmek üzere Sıbyan Mekâtibi Darü’l-muallimi namıyle

cevam'ı derslerine devam etmekte talebenin kâfiyeye kadar ders görmüş sınıfından intihap kılndığı halde bunların mekâtib-i sıbyaniyede talim ve tedris olunacak şeyleri iki sene zarfında maa ziyadetin tahsil edecekleri derkar olmasıyle ol halde bunların mekâtib-i sıbyaniye muallim-i mev'cudiyesinden ber'vinmal-i muharrer meclis-i maârifte imtihanları icra olunanlar içinde ehliyetsizlikleri mütebeyyin olanların yerlerine tayinleri mümkün olacağından ve matba'â-i atikai metrûke kargir bir bina olup sıva ve badana ve sair bazı tamirat-ı cüz'iyyesi için beş altı bin kuruş miktarı akçe sarfolunduğu halde güzel bir mektep şekline gireceğinden mahalli mezkûrun buna tahsisi ve işbu mektebe alınacak talebeye coğrafya ve ilmi hesap dersleri vermek ve sair bazı Türkçe kitaplar okutmak üzere iki nefer muallim ve bir müdür ile bir mubassır tayini ve Darü'l-muallimîn talebesine verilmekte olduğu misillü bunlara dahi şehriye otuzar kuruş maaş il'ası ve bunların topu ayda beş bin kuruşu tecavüz etmeyeceğinden sadakai serimeali efseri hazreti şahinşahi olmak üzere bu masrafın dahi maârif tahsisatından tesviyesi suretleri münasip gibi tasavvur olunmakla suret-i muharrere nezdi…

Maârif Nazırı Saffet Paşa Tarafından Darü'l-muallimîn-i Sıbyan' ın Açılmasının Gerekliliği Hakkında Sadaret'e Yazılmış Olan Arz Tezkeresi – 1867 (8 Rebiülevvel 1285)
Başbakanlık İstanbul Osmanlı Arşivi, İrade, Şurâ-yı Devlet, nu. 484

EK 3

(دار المعلمين)

التمش درديجى ماده رشديه شعبه سى مدت تحصيليه سى اوچ سنه اولوب صنفنه
كوره زيرده محرر درسلر اوقوتديريله جقدر

(ادبيات صنفى)

تركجه كتابت وانشا . ترتيب جديد اوزره تدريسه اقتدار كسب ايديله جك
درجه ده عربى وفارسى . (هر جماعتك كندى لسانى) . تاريخ عمومى .
هر ملتك كندى لسانى اوزره تدريس ايديله جكدر

(علوم صنفى)

ترسيم خطوط . حساب . دفتر طوتمق اصولى . هندسه . مساحه . جبر .
(هر جماعتك كندى لسانى اوزره تدريس قلنه جقدر)

التمش بشنجى ماده اعداديه شعبه سنك مدت تحصيليه سى ايكى سنه اولوب
صنفنه كوره زيرده محرر اولان درسلر تعليم ايديله جكدر

(علوم صنفى)

علم مواليد . هندسهٔ رسميه ومناظر . جبر . حكمت طبيعيه . كيميا . رسم .

(ادبيات صنفى)

عربى وفارسيدن ترجمه عملياتى . تركجه شعر وانشا . فرانسزجه . قوانين
عثمانيه . منطق . علم ثروت ملل .

التمش التنجى ماده سلطانيه شعبه سنك مدت تحصيليه سى اوچ سنه اولوب
صنفنه كوره زيرده محرر درسلر تدريس قلنه جقدر

(علوم صنفى)

مثلثات مستويه وكرويه . جبرك هندسه يه تطبيقى . قطوع مخروطيات .
جر اثقال . علم هيئت . كيميانك صنايع وزراعته تطبيقى . مكمل علم مواليد .
فن طبقات الارض . فن تخطيط اراضى . رسم .

(ادبيات صنفى)

مكمل تركجه انشا واشعار . مكمل عربى وفارسى . معانى . تركجه دن فرانسزجه يه
وفرانسزجه دن تركجه يه ترجمه عملياتى . حقوق ملل .

1869 Maârifi Umûmiye Nizamnamesine Göre Darü'l-muallimîn'in Programı
Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstûr, I.Tertip, II, s. 194-195

(Darü’l-muallimîn)

Elli dördüncü madde – Rüşdiye şubesi müddet-i tahsiliyesi üç sene olup sınıfına göre zirde muharer dersler okutturulacaktır :

(Edebiyat Sınıfı)

Türkçe Kitabet ve İnşâ.

Tertib-i Cedit üzere tedrise iktidar kesbedilecek derecede Arabî ve Farisî.

(Her cemaatin kendi lisanı)

Tarih-i Umûmi. Her Milletin kendi lisanı üzerine tedris edilecektir.

(Ulûm Sınıfı)

Tersim-i Hutut

Hesap

Defter Tutmak Usûlü

Hendese

Mesaha

Cebir (Her cemaatin kendi lisanı üzere tedris kılınacaktır.)

Elli beşinci madde – İdadiye şubesinin müddet-i tahsiliyesi iki sene olup sınıfına göre zirde muharrer olan dersler talim edilecektir.

(Ulûm sınıfı)

‘İlm-i Mevâlid

Hendese-i resmiye ve menazır

Cebir

Hikmet-i tabiiye

Kimya

Resim

(Edebiyat Sınıfı)

Arabî ve Farisîden Tercüme Ameliyatı

Türkçe Şiir ve İnşa

Fransızca

Kavanin-i Osmaniye

İlm-i Servet-i Milel

Elli altıncı madde – Sultaniye şubesinin müddet-i tahsiliyesi üç sene olup sınıfına göre zirde muharrer dersler tedris kılınacaktır.

(Ulum sınıfı)

Müsellesat – müsteviye ve küreviye

Cebrin hendeseye tatbiki

Kutu'ı mahrutiyat

Cerri eskal

İlm-i heyet

Kimyanın sanayi ve ziraate tatbiki

Mükemmel İlm-i mevalid

Fenn-i tabakat-ül arz

Fenn-i tahtit-i arazi

Resim

(Edebiyat Sınıfı)

Mükemmel Türkçe inşa ve eş'ar

Mükemmel Arabî ve Farisî

Maanî

Türkçe'den Fransızca'ya ve Fransızca'dan Türkçe'ye tercüme ameliyatı

Hukuk-ı milel

EK 4

(دار المعلمات)

سابقده بیان اولندیغی وجهله رؤسای روحانیه معرفتلریله بالتعیین تدریس
اولنه جقدر)
قواعد لسان عثمانی وكتابت. اصول تعلیم (هرجماعتك كندی لسانی)
. رسالهٔ اخلاق (هرجماعتك كندی لسانی اوزره تدریس قلنه جقدر) حساب
ودفتر طوتمق اصولی . تاریخ عثمانی وجغرافیا . معلومات نافعه . موسیقی .
دیكش ونقش .
تشنجی ماده رشدیه شعبه سنك مدت تحصیلیه سی اوچ سنه اولوب زیرده
محرر درسلر ترتیب مخصوص وجهله تعلیم ایدیله جكدر
مبادئ علوم دینیه (اطفال غیرمسلمه نك علوم دینیه درسلرینك تعیینی التمش
طقوزنجی ماده نك حكمنه توفیقا جریان ایده جكدر) قواعد لسان عثمانی وانشا .
عربی وفارسی . هرجماعتك كندی لسانی . علم اخلاق . (هرجماعتك كندی لسانی
اوزره تدریس اولنه جقدر) تدبیر منزل . تاریخ وجغرافیا . مبادئ علوم
ریاضیه وطبیعیه . رسم . موسیقی . انواع عملیات خیاطیه .

1869 Maârifi Umûmiye Nizamnamesine Göre Darü'l-muallimât'ın Programı
Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Düstûr, I.Tertip, II, s. 196-197

(Darü’l-muallimât)

Altmış dokuzuncu madde – Sibyan şubesinin müddet-i tahsiliyesi iki sene olup zirde muharrer dersler cetvel-i mahsusunda gösterildiği üzere talim edilecektir.

Mebâdi-i Ulûm-i Diniye (Etfâl-i gayr-ı müslimenin ulûm-i diniye dersleri mevâd-ı muhtelife-i sabıkada beyan olunduğu vechile rüesay-ı ruhaniye marifetleriyle bi’t-tayin tedris olunacaktır.)

Kavaid-i Lisan-ı Osmanî ve kitabet

Usul-i Tâlim

(Her cemaatin kendi lisanı)

Risale-i Ahlâk (Her cemaatin kendi lisanı üzere tedris kılınacaktır.)

Hesap ve Defter Tutma usûlü

Tarih-i Osmanî ve Coğrafya

Malûmat-ı Nafia

Musiki

Dikiş ve Nakış

Yetmişinci madde – Rüşdiye şubesinin müddet-i tahsiliyesi üç sene olup zirde muharer dersler tertib-i mahsus tâlim edilecektir.

Mebâdi-i Ulûm-i Diniye (Etfal-i gayr-ı müslimenin ulûm-i diniye derslerinin tayini altmış dokuzuncu maddenin hükmüne tevfikan cereyan edecektir.)

Kavaid-i Lisan-ı Osmanî ve İnşa

Arabi ve Farisî

Her Cemaatin Kendi Lisanı

İlm-i Ahlak (Her cemaatin kendi lisanı üzere tedris olunacaktır.)

Tadbir-i Münzel

Tarih ve Coğrafya

Mebadi-i Ulûm-i riyaziye ve tabiiye

Resim

Musiki

Enva-ı Ameliyat-ı Hayyatıyye

EK 5

Darü'l-muallimât' ın Açılış Sebepleri ve Maârif-i Umûmiye Nizamnamesindeki Bahsolunan Konuların Tatbiki
Başbakanlık İstanbul Osmanlı Arşivi, İrade, Dahiliye, no. 42823

Maârif Nizamnamesi İktizasınca inas mekâtib-i sıbyaniye ve rüşdiyesine muallimler yetiştirmek üzere Dersadet'te bir Darü'l-muallimât tesisi lazım gelmiş olmağla bunun için Ayasofya civarında Yerebatan'da bir ahşap konak isticar ve icap eden memurîn ve muallimîin ve talebe ve hademesi intihap kılınmıştır. İşbu mektepte iktiza eden ulûm ve sanayii talim etmek üzere kadın hocalar taharrî olunmuş ise de bulunamadığından şimdilik gösterilen mesâg-ı nizamî veçhile hocaların ekserisi mîsin ve edip olmak üzere zükürdan tayin olunmuştur. Darü'l-muallimât'ın senevi maaşatı 122400 kuuşa baliğ olup bundan 24000 kuruş mukaddema bâiradei seniyye tayin olunan müdir maaşı olmasıyle meblağı mezbur tenzil olundukta bu defa müceddeden tahsis kılınacak meblağ 98400 kuruş demek olur. İşbu müdir mektebin mesalihi hariciyesini tesviyeye kâfi ise de umûr-i dahiliyesine nezaret etmek üzere mutlaka bir müdürenin lüzumu derkar olunduğundan bu hizmet içün dahi 650 kuruş maaş ile bir kadın tayini tensip kılınmıştır. Nizamnamede muallim ve ustaların maaşları şehri 750' şer kuruş olmak üzere tahdit olunmuş ise de kaidei tasarrufa riayeten miktarı mezkûr tamamen verilmeyüp ifa edeceklerin hizmete nisbetle bazılarına dörder bazılarına ve yedişer yüz kuruş tasis olunup yalnız hizmetleri mühim ve suubetli olan bir muallim ile muallimeye sekizer yüz kuruş maaş tayin olunmuştur. Sinleri 15 ile 35 beyninde olmak üzere elli kadar talibe tahrir olunmuş ve bunlar âzayı meclisten müntehap bir heyeti mahsusa marifetiyle badelimtihan kabul kılınmıştır. İşbu talibeler bermucubi nizam nısfiyet üzere Sıbyan ve Rüştiye şubelerine taksim ile birinci şube şakirdanına otuzar ve ikincisine altmışar Kuruş maaş verilecektir.

Darü'l-muallimât'ta istihdam olunacak iki hizmetçinin biri erkek diğeri kadın olması tensip olunup fakat Nizamname'de tahdit olunduğu veçhile 150 şer kuruş maaş ile matûba muvafık hizmetçi bulunamıyacağından bunlar için lâakal ikişer yüz kuruş maaş verilecek ve bir de derkâr olan lüzumuna mebni kezalik iki yüz kuruş maaş ile bir kapucu dahi alınacaktır.

Nizam iktizasınca her cemaate kendi lisanınca tedris olunmak üzere Darü'l-muallimât'ın mühtelit olması lâzım geliyor ise de şu hal birçok müşkülât ve tekellüfatı dâî olacağından Darü'l-muallimînin hakkında dahi icra olunduğu veçhile şimdilik yalnız İslâm dairesi küşadiyle muallimler ona göre tayin kılınmıştır.

İşbu mektepte hasbe'n-nizam fenn-i musiki talimi dahi iktiza eder ise de talibelerin daha ziyade mühim ve nafi olan sair dersler ile iştigal etmelerine mâni olur mütaleasiyle fenni mezkûr senei aitiyeye tehir kılınmıştır. Birkaç güne kadar her türlü noksanın ikmaliyle Darü'l-muallimât'ın küşadı musemmem olduğundan reyiâlîi asefanelerine tevafuk eylediği halde müceddeden tahsis olunacak maaşatın resmen küşadı gününden itibaren yürütülmesi.

EK 6

Darü'l-muallimât' ın İlk Ders Programı
Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade, Dahiliye, nu.42823

Darü'l-muallimât ' ın İlk Ders Programı

Mebadi-i 'Ulûm-i Diniye ve Ahlâk

Kavaid-i Lisan ve İnşâ

Hesap

Nakış ve 'Ameliyat-ı Hayyatiyye

Resim

Hatt-ı Sülüs ve Nesih

Tarih-i Osmanî

Coğrafya

NOT: Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'ndeki programda öngörüldüğü halde, okulun programında bulunmayan dersler vardır.

EK 7

TANZİMAT DÖNEMİ MAÂRİF NAZIRLARI
(MİLLİ EĞİTİM BAKANLARI)

	Başladığı tarih-Ayrıldığı tarih
1 - ABDURRAHMAN SAMİ PAŞA	17.03.1857 – 25.11.1861
2 – AHMET KEMAL PAŞA	25.11.1861 – 19.11.1862
3 – MUSTAFA FAZIL PAŞA	19.11.1862 – 12.01.1863
4 – NEVRES PAŞA	12.01.1863 – 16.02.1863
5 – İBRAHİM ETEM PAŞA	16.02.1863 – 12.06.1863
6 – İBRAHİM ETEM PAŞA(2. DEFA)	12.06.1863 – 19.03.1865
7 – NEVRES PAŞA(2.DEFA)	19.03.1865 – 25.04.1865
8 – AHMET KEMAL(2.DEFA)	25.04.1865 – 24.08.1867
9 – ABDÜLLATİF SUPHİ PAŞA	24.08.1867 – 09.03.1868
10 – SAFFET PAŞA	09.03.1868 – 05.10.1871
11 – AHMET KEMAL(3.DEFA)	05.10.1871 – 04.01.1872
12 – DERVİŞ PAŞA	04.01.1872 – 15.06.1872
13 – AHMET VEFİK PAŞA	15.06.1872 – 05.07.1872
14 – AHMET KEMAL PAŞA(4.DEFA)	05.07.1872 – 24.04.1873
15 – AHMET CEVDET PAŞA	24.04.1873 – 05.04.1874
16 – SAFFET PAŞA(2.DEFA)	05.04.1874 – 16.01.1875
17 – ARİFİ PAŞA	16.01.1875 – 12.06.1875
18 – AHMET CEVDET PAŞA(2.DEFA)	12.06.1875 – 30.11.1875
19 – SAFFET PAŞA(3.DEFA)	30.11.1875 – 08.05.1876
20 – AHMET KEMAL PAŞA(5.DEFA)	08.05.1876 – 17.05.1876
21 – AHMET CEVDET PAŞA(3.DEFA)	17.05.1876 – 17.10.1876

1- ABDURRAHMAN SAMİ PAŞA(1795 – 1878) : Türkiye'nin ilk Milli Eğitim Bakanı olması nedeni ile eğitim tarihimizde özel bir yere sahiptir. 4 yıl 8 ay kaldığı bakanlıkta çok önemli işler yapmıştır. 1859'da Mülkiye Mektebi O'nun zamanında açılmıştır. 3 Mart 1861'de "Maârif Nezâreti'nin vazifelerine dair maddeler" adı altında çıkarılan metin ile Maârif Nezâreti'nin yapısı ve görev bölümünü düzenlemiştir.

2- AHMET KEMAL PAŞA(1808-1888): Eğitim tarihimizde adını çok sık duyduğumuz Kemal Paşa, çeşitli dönemlerde 5 kez atandığı Milli Eğitim Bakanlığında, yaklaşık 4 yıl çalışmıştır. 1848'de Mekâtib'i Umûmiye Nazırlığı yaparken, ilk öğretmen okulu olan Darü'l-muallimîn'nin açılmasında büyük gayret göstermiştir. İlk ve orta öğretim kurumu olan Darü'l-maârif, O'nun nazırlığı zamanında açılmıştır. Padişah Abdülmecid Efendi de çocuklarını bu okula yazdırmış ve Kemal Paşa'ya emanet etmiştir. İlk bilim akademisi olan Encümen-i Dâniş de O'nun döneminde açılmıştır. Dil ve edebiyata dair eserleriyle tanınmış Kemal Paşa, Arapça, Fransızca, Farsça ve Almanca bilmekteydi.

3- MUSTAFA FAZIL PAŞA(1829-1875) : Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa, 1 ay 25 gün Maârif Nazırlığı yapmıştır. O dönemdeki hürriyet mücadelesinde ön saflarda olan Paşa, daha sonraları maliye ve adliye nazırlıklarında bulunmuştur.

4- NEVRES PAŞA(1826-1872) : 2 kez Maârif Nazırlığı yapan Nevres Paşa, toplam 2 ay 12 gün bu görevi yapmıştır.

5. İBRAHİM ETEM PAŞA (1818-1893) : Tanzimat döneminde 2 kez Milli Eğitim Bakanlığı yapan Etem Paşa, Abdülhamit zamanında sadrazamlığa kadar yükselmiştir. 1 yıl 7 ay yaptığı Milli Eğitim Bakanlığında, eğitimin modernleşmesi için büyük gayret göstermiştir. Darü'l-fünûn' un tabiiyat dersleri için çok değerli koleksiyonlar bağışlamıştır. Türkiye'de kullanılan ölçüler için "Âşarî" usulünü ilk kez o öne sürmüştür.

6.SAFFET PAŞA(1814-1883) : 3 defa geldiği Milli Eğitim Bakanlığında, toplam 4 yıl 10 ay görev yapmıştır. 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi O'nun zamanında yayınlanmıştır. Eğitimimize çok büyük hizmetler vermiş olan Saffet Paşa zamanında, kız çocuklarının eğitilmesi yönünde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. İlk kız öğretmen okulu Darü'l-muallimât O'nun zamanında açılmıştır. Medreseli olmasına karşın eğitimimizin modernizasyonuna kendini adamıştır. Paşa 5 defa dışişleri, birer defa ticaret, adliye bakanlıklarında bulunduktan sonra sadrazamlığa kadar yükselmiştir.

7. DERVİŞ PAŞA(1817-1878) : Mühendishâne'nin ilk mezunlarından olan Derviş Paşa, Londra ve Paris'de eğitim görmüştür. 5 ay Maârif Nazırlığı yapmış olan Derviş Paşa, özellikle fizik ve kimya alanında kendini çok geliştirmiştir. Darü'l-funûn'da halka açık derslerde fizik ve kimya dersleri büyük ilgi görmüştür. Bu yüzden Kimyager Derviş Paşa olarak tanınır.

8. AHMET VEFİK PAŞA(1823-1891) : Tanzimat döneminde 5 ay 21 gün Maârif Nazırlığı yapmıştır. Türk dilinin özleşmesine hizmet etmiş ve birçok klasik eseri çevirmiş edip ve devlet adamıdır. Türk tiyatro tarihinde de büyük hizmetleri vardır. Türklerin "Moliere" idir. "Lehçe-yi Osmanî" adlı eseri ilk lügat kitaplarımızdandır. Hürriyet savaşçılarımızdan olan Vefik Paşa, 2 defa sadrazamlık yapmıştır. O, yenilik devresinde ilk şuuru sezmiş, hatta ona yol hazırlamıştır. Bundan dolayı Ahmet Vefik Paşa Türk uyanış tarihinde mümtaz bir yer almıştır.

9. AHMET CEVDET PAŞA(1822-1895) : XIX. yy'da yetişen en değerli bilim adamlarımızdandır. Eğitime kendini adamış olan Paşa "Kavaidi Osmanî" yi Fuat Paşa ile birlikte yazmıştır. 1851'de Darü'l-muallimîn müdürü iken "Darü'l-muallimîn' in İlk Nizamnamesini" oluşturmuştur. Encümen-i Dâniş üyeliğindeyken ünlü eseri Tarihi Cevdet'i yazmıştır. 5 defa adliye, 3 defa maârif, 2 defa evkaf birer defa dahiliye, ticaret ve ziraat nazırlıklarına getirilmiştir.

10. ARİFİ PAŞA(1830-1895) : 4 ay 28 gün Maârif Nazırlığı yapan Ahmet Arifi Paşa, Meşrutiyet Döneminde sadrazamlığa kadar çıkmıştır.

11- ABDÜLLATİF SUPHİ PAŞA(1818-1886) : Tanzimat döneminde 6 ay 17 gün Maârif Nazırlığı yapan Suphi Paşa değerli fikir ve devlet adamlarımızdandır. Arapça, Fransızca, Farsça ve Rumca bilen Paşa'nın çeşitli dallarda yazdığı eserleri ve çevirileri vardır.

SELİM SABİT EFENDİ : Maârif Nazırlığı yapmasa da eğitimimizin modernleşmesi aşamasında büyük gayret gösteren Selim Sabit Efendi Darü'l-muallimîn-i Rüşdi'nin ilk mezunlarındandır. 1855'te Paris'te matematik öğrenimi yapmıştır. Galatasaray Sultanisi'nin 2. müdürlüğü, Darü'l-fünûn'un Türkçe Edebiyat öğretmenliği, Darü'l-muallimîn öğretmenliği, Meclis-i Kebîr-i Maârif başkanlığı yapmıştır. O'nun eğitimin yenileşmesi konusundaki çabaları çok önemlidir. Yazdığı "Rehnuma-yı Muallimîn" adlı eseri ile öğretim yöntemlerinde, disiplin anlayışında, ilk okuma - yazma öğretiminde öğretmenlere yol göstermiştir.